

ਪੀ. ਏਂਡ ਏਸ. ਬੈਂਕ

ਰਾਜਮਾਲਾ ਅੰਕੁਰ

ਮਾਰਚ 2024

ਨਾਰੀ ਸ਼ਕਿਤ
ਵਿਸ਼ੇ਷ਾਂਕ

ੴ ਪੀ ਏਂਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ
Punjab & Sind Bank
ਪੰਜਾਬ ਐਂਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ
(ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ / A Govt. of India Undertaking)

ਰਾਜਮਾਲਾ ਵਿਭਾਗ

गणतंत्र दिवस समारोह 2024

पंजाब एण्ड सिंध बैंक ने गुरुग्राम स्थित अपने आंचलिक कार्यालय में 75वां गणतंत्र दिवस मनाया। कार्यक्रम में बैंक के प्रबंध निदेशक एवं मुख्य कार्यकारी अधिकारी श्री स्वरूप कुमार साहा, कार्यकारी निदेशक डॉ. रामजस यादव तथा अन्य उच्चाधिकारी गण उपस्थित रहे। ध्वज फहराने के बाद राष्ट्रगान गाया गया, गुब्बारें छोड़े गए और सांस्कृतिक प्रस्तुति दी गई। इस अवसर पर संबोधित करते हुए श्री साहा ने वर्ष 2023 के दौरान राष्ट्र में आयोजित किए गये विशेष गतिविधियों यथा भारत द्वारा जी20 शिखर सम्मेलन की मेजबानी, विश्वकर्मा योजना की शुरुआत, चंद्रयान-3 की लैंडिंग, सौरमिशन इत्यादि पर प्रकाश डाला।

ਪੰਜਾਬ ਏਣਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਗੀਲਾਂ ਰਾਜਭਾਸਾ ਵਿਆਨ ਕੀ ਹਿੱਂਦੀ ਧਰਮਿਕਾ

ਰਾਜਭਾਸਾ ਅੰਕੁੜ

(ਕੇਵਲ ਆਂਤਰਿਕ ਵਿਤਰਣ ਹੇਤੁ)

ਬੈਂਕ ਹਾਊਸ, ਪ੍ਰਥਮ ਤਲ, 21, ਰਾਜੇਨਦ ਪਲੇਸ, ਨੰਈ ਦਿੱਲੀ-110 008

ਮਾਰਚ 2024

ਮੁੱਲ ਸੰਰਕਕ

ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਵਾਖ ਕੁਮਾਰ ਸਾਹਾ

ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿਦੇਸ਼ਕ ਏਵਾਂ ਮੁੱਲ ਕਾਰਗਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਸੰਰਕਕ

ਡਾਕੋ. ਰਾਮਯਸ ਯਾਦਵ

ਕਾਰਗਕਾਰੀ ਨਿਦੇਸ਼ਕ

ਸ਼੍ਰੀ ਰਵਿ ਮੇਹਰਾ

ਕਾਰਗਕਾਰੀ ਨਿਦੇਸ਼ਕ

ਮੁੱਲ ਸੰਪਾਦਕ

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰਾਜ ਦੇਵੀ ਸਿੰਘ ਠਾਕੁਰ

ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਹ ਮੁੱਲ ਰਾਜਭਾਸਾ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਸੰਪਾਦਕ ਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਖਿਲ ਰਾਮਾ

ਮੁੱਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ (ਰਾਜਭਾਸਾ)

ਸੰਪਾਦਕ ਮੰਡਲ

ਸ਼੍ਰੀ ਦੇਵੇਨਦ੍ਰ ਕੁਮਾਰ, ਵਰਿ਷਼ ਪ੍ਰਬੰਧਕ (ਰਾਜਭਾਸਾ)

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਭਾਰਤੀ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ (ਰਾਜਭਾਸਾ)

ਸ਼੍ਰੀ ਮੋਹਨ ਲਾਲ, ਰਾਜਭਾਸਾ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਸ਼੍ਰੀ ਰੂਪ ਕੁਮਾਰ, ਰਾਜਭਾਸਾ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਈ-ਮੇਲ : ho.rajbhasha@psb.co.in

ਪੰਜੀਕਰਣ ਸੰਖਾ : ਏਫ.2 (25) ਪ੍ਰੈਸ. 91

'ਰਾਜਭਾਸਾ ਅੰਕੁੜ' ਮੈਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਮੈਂ ਦਿੱਗੇ ਵਿਚਾਰ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੇਖਕਾਂ ਕੇ ਅਪਨੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਏਣਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਹਮਤ ਹੋਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਕੀ ਸੌਲਿਕਤਾ ਏਵਾਂ ਕੱਪੀਰਾਇਟ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਭੀ ਲੇਖਕ ਸ਼ਵਯਾਂ ਉਤਰਦਾਹੀ ਹਨ।

ਮੁਦ्रਕ : ਬੀ.ਏ.ਮ. ਑ਫਸੈਟ,
ਏਚ-37, ਸੇਕਟਰ-63, ਨੋਏਡਾ, ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ - 201301
ਦੂਰਭਾਸ ਸੰਖਾ : 0120-4111952, 9811068514
ਈ-ਮੇਲ : bmoffsetprinters@gmail.com

ਵਿ਷ਯ-ਸੂਚੀ

ਕ੍ਰ. ਸਾਂ.	ਵਿਵਰਣ	ਪ੍ਰਾਤਿ ਸਾਂ.
1	ਸੰਪਾਦਕ ਮੰਡਲ/ਵਿ਷ਯ-ਸੂਚੀ	1
2	ਆਪਕੀ ਕਲਮ ਦੇ	2
3	ਸੰਪਾਦਕੀਯ	3
4	ਭਾਰਤੀਯ ਲੋਕਤਂਤਰ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾਓਂ ਦਾ ਸਮੀਕਰਣ	4-7
5	ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਭਾਸਾ ਮੈਂ ਲਿਪਿ ਵਿਮਰਸ਼	8-12
6	ਧਾਰਾ ਸੰਸਾਰ	13-15
7	ਹਿੰਦੀ ਕਾਰਗ਼ਲਾਏ	16-17
8	ਡਿਜਿਟਲ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਦੇ ਮਾਧਿਮ ਦੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਜੋਖਿਮ ਪ੍ਰਬੰਧਨ	18-21
9	ਸੰਸਦੀਯ ਰਾਜਭਾਸਾ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਤੀਜੀ ਤੱਤ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਮੁੰਬਈ ਦੌਰਾ	22-23
10	ਮੁਕਤਿ - ਕਹਾਨੀ	24-25
11	ਬੇਟੀ	26
12	ਉਪਲਾਭਿਧਾਂ	27
13	ਸਾਇਕਰ ਸੁਰਕਾ : ਚੁਨੌਤਿਧਾਂ ਏਵਾਂ ਸਮਾਧਾਨ	28-31
14	ਕਾਵਿ-ਮੰਜੂਸ਼	32-33
15	ਕਥਾਕੀ ਭਾਸਾ ਦੇ ਲੇਖ	34-37
16	ਮੂਲ ਸੰਥਾਲੀ ਲੇਖ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ	38-40
17	ਨਵੀਂ ਸ਼ਾਖਾਏ	41
18	ਵੈਖਿਕ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ	42-44

आपकी कलम से

हमें आपके बैंक की तिमाही हिंदी पत्रिका “राजभाषा अंकुर” का दिसंबर, 2023 अंक प्राप्त हुआ। इस अंक में आपके बैंक स्तर पर राजभाषा विषयक गतिविधियों को प्रमुखता से दर्शाया गया है। साथ ही, प्रासंगिक बैंकिंग विषयों पर सारांगीत आलेख भी प्रकाशित किए गए हैं। पत्रिका के इस अंक में राजभाषा कार्यान्वयन के विविध पहलुओं और आयामों को विस्तार से रेखांकित किया गया है तथा विविध क्षेत्रों में राजभाषा के प्रसार को भी बखूबी दर्शाया गया है।

श्री सुनील अग्रिहोत्री के आलेख “ग्राहक के मुख से” में ग्राहकों से बेहतर संवाद और संबंध विकसित करने के महत्व तथा इसके माध्यम से व्यवसाय विकास की संभावनाओं को रेखांकित किया गया है। श्री अमित मोहन अस्थाना के आलेख “बैंकिंग का डिजिटल रूपांतरण” में ग्राहकों का डिजिटल बैंकिंग को अपनाने के प्रति बढ़ते विश्वास और इसके माध्यम से बेहतर ग्राहक अनुभव प्रदान करने के उद्देश्य को रेखांकित किया गया है। श्री के. पी. तिवारी के आलेख “विधिक अनुवाद में आने वाली समस्याएं-हिंदी के संबंध में” में अनूदित सामग्री की बढ़ती स्वीकार्यता और विधिक अनुवाद के व्यापक क्षेत्र के बारे में प्रकाश डाला गया है।

पत्रिका के इस कृतिम बुद्धिमत्ता विशेषांक में मानव जीवन और गतिविधियों में तकनीक के महत्व और बढ़ते प्रभाव के संबंध में उपयोगी आलेखों को चयनित कर प्रकाशित किया गया है जिसमें कृतिम बुद्धिमत्ता के विभिन्न पहलुओं को आसान और सरल भाषा में व्यक्त किया गया है। पत्रिका के सफल प्रकाशन के लिए पूरी संपादकीय टीम को हार्दिक बधाई एवं आगामी अंक के लिए ढेर सारी शुभकामनाएं!

-अजय कुमार खोसला

मुख्य महाप्रबंधक (राजभाषा)

बैंक ऑफ बड़ौदा प्रधान कार्यालय

अपने बैंक की गृह पत्रिका 'राजभाषा अंकुर' का दिसंबर, 2023 का अंक प्राप्त हुआ। सर्वप्रथम इसके लिए धन्यवाद! हमें सदैव राजभाषा अंकुर के नए अंक की प्रतीक्षा रहती है। राजभाषा हिंदी के प्रति हमारे आकर्षण एवं लगाव दोनों को यह और मजबूत करती है। राजभाषा अंकुर हर बार की तरह इस बार भी बेहद स्तरीय तथा पठनीय लगी। राजभाषा अंकुर का दिसंबर, 2023 अंक ज्ञान, रचनात्मकता तथा रोचकता की अद्भुत त्रिवेणी बन पड़ी है। श्री निखिल शर्मा का लेख 'कृतिम बुद्धिमत्ता - परिचय एवं संभावनाएं' अति सराहनीय एवं प्रशंसनीय है। श्री अमित मोहन अस्थाना का लेख - 'बैंकिंग का डिजिटल रूपांतरण' बहुत सुंदर है, समय के साथ परिवर्तन की आवश्यकता पर सारांगीत विवेचना करता है। काव्य- मंजूषा की सभी कविताएं मानव संवेदना को गहरे स्तर पर झकझोरती हैं। पत्रिका की साज-सज्जा, प्रिंट बहुत आकर्षण है।

राजभाषा अंकुर का संपादक मंडल इस प्रकार के पठनीय, रोचक व ज्ञानवर्धक प्रकाशन के लिए बधाई के पात्र हैं।

-अवधेश नारायण सिंह
आंचलिक प्रबंधक दिल्ली-1

'राजभाषा अंकुर' निर्विवाद रूप से वर्तमान साहित्यिक परिकल्पनाओं का सर्वश्रेष्ठ संकलन है। "साहित्य", भाषागत विचारों की अभिव्यक्ति का एक सशक्त माध्यम है। बैंकिंग क्षेत्र में भी भाषा का बहुत महत्व है चाहे वो क्षेत्रीय भाषा हो या फिर राजभाषा हिंदी। भाषा के द्वारा ही आम जन-मानस को बैंकिंग के आधारभूत ढांचे से जोड़ा जा सकता है। यह पत्रिका, वर्तमान परिवृश्य के पहलुओं को संग्रहित किए हुए हैं जिसके लिए संपादक मंडल के समस्त सदस्य बधाई के पात्र हैं। आशा है कि इस पत्रिका रूपी धारा का प्रवाह इसी प्रकार निर्बाध बहता रहे।

-सुनील कुमार
आंचलिक प्रबंधक बरिंदा

हिंदी पत्रिका पी.एण्ड.एस. बैंक 'राजभाषा अंकुर' का दिसंबर, 2023 अंक प्राप्त हुआ। राजभाषा विभाग द्वारा विभिन्न विधाओं की रचनाओं को सम्मिलित करना एक सराहनीय कदम है और हमें यकीन है कि यह और भी उन्नति की ओर बढ़ेगी।

पत्रिका बेहद ही रुचिकर एवं ज्ञानवर्धक है। पत्रिका में जहाँ एक तरफ कृतिम बुद्धिमत्ता की बात कही गयी तो वहाँ दूसरी तरफ यह बैंकिंग का डिजिटल रूपांतरण, भविष्य की बैंकिंग जैसे विषयों को भी समेटती है। इसमें कृतिम बुद्धिमत्ता और मानव दर्शन, जनमनमयी सुभद्रा जैसे लेख के साथ-साथ काव्य की मधुर मंजूषा भी उल्लेखनीय हैं। किसी पत्रिका के अंदर इतना कुछ समेटना निश्चित तौर पर सराहनीय है।

-मलकीत सिंह
आंचलिक प्रबंधक पटियाला

संपादकीय

प्रिय पाठकगण,

जब तक पत्रिका का यह अंक आपको प्राप्त होगा, वित्तीय वर्ष 2023-24 समाप्त हो चुका होगा। वर्ष के दौरान हम सभी अपने व्यावसायिक लक्ष्यों की प्राप्ति के लिए यथासंभव प्रयत्न करते हैं, इसके अतिरिक्त वर्षांत होते ही समेकन कार्य भी संपन्न कराना होता है। कुशल नेतृत्व में बैंक कार्मिकों के लगातार किए गए अथक परिश्रम का ही परिणाम रहा है कि बैंक, विगत दो वर्षों से निरंतर लाभार्जन की स्थिति में है। वित्तीय वर्ष 2023-24 में बैंक शाखाओं की संख्या बढ़कर 1564 हो गई है और इसमें प्रगति जारी है। शीर्ष प्रबंधन ने आगामी वर्षों में विभिन्न क्षेत्रों में शाखा विस्तार और ग्राहकोन्मुख उत्पादों के लिए अपनी प्रतिबद्धता व्यक्त की है, बैंक के प्रत्येक कार्मिकों को उनके साथ कदमताल के लिए तैयार रहना होगा।

भारत, विश्व के उन देशों में से है जहाँ प्राचीन काल से ही लोकतंत्र स्थापित है। 1950 में संविधान लागू होने से देश में लोकतंत्र का एक नया अध्याय शुरू हुआ। चूंकि संविधान में लैंगिक समानता पर विशेष बल दिया गया था इसलिए देश में प्रत्येक वयस्क नागरिक को सार्वभौमिक मतदान करने के लिए 96.88 करोड़ मतदाता पंजीकृत हैं जो विश्व का सबसे बड़ा मतदाता समूह है। मतदान के माध्यम से अभिव्यक्त हमारी आवाज़, सहभागी लोकतंत्र के निर्माण के लिए आवश्यक है। मतदाता के अतिरिक्त हमारे बैंक साथियों पर चुनाव संपन्न कराने का भी अतिरिक्त दायित्व होता है। वित्तीय समावेशन के साथ-साथ लोकतंत्र में समावेशी भागीदारी सुनिश्चित कराने में भी बैंकिंग जगत की महत्वपूर्ण भूमिका रही है। सजग नागरिक के रूप में हमारा यह दायित्व बनता है कि लोकतंत्र में अपनी भागीदारी करें।

पत्रिका के इस “नारी शक्ति विशेषांक” में प्राथमिक रूप से उन रचनाओं को प्रकाशित किया गया है जो या तो हमारी महिला शक्ति को समर्पित हैं या बैंक के महिला कार्मिकों द्वारा लिखे गए हैं। बैंक ने इस वर्ष गणतंत्र दिवस का आयोजन अपने गुरुग्राम स्थित आंचलिक कार्यालय में किया, जिसकी झलक आपको पत्रिका में देखने को मिलेगी। क्षेत्रीय भाषा की रचना के क्रम में संथाली भाषा के लेख को उसके हिंदी अनुवाद सहित लिया गया है। आशा है पत्रिका का यह अंक आपको रुचिकर लगेगा।

शुभकामनाओं सहित!

गजराज देवी सिंह ठाकुर
महाप्रबंधक सह मुख्य राजभाषा अधिकारी

देवेन्द्र कुमार

भारतीय लोकतंत्र में महिलाओं का समीकरण

विश्व के सबसे बड़े लोकतांत्रिक देश भारत की अपनी सभ्यता व संस्कृति है जिस पर देश का प्रत्येक नागरिक गर्व महसूस कर सकता है। अपनी विविधता के अनुरूप देश की लोक संस्कृतियों में सहजीविता का भाव निरंतर प्रवाहमान है। देश के अलग-अलग राज्यों यहां तक कि एक ही राज्य के भीतर संभागों की भाषाओं और पर्व-त्यौहार में अनूठी विविधता नज़र आती है। सांस्कृतिक विविधताओं के अनुरूप 32,87,263 वर्ग किमी क्षेत्रफल पर विस्तृत भू-भाग में बहु-सदस्यीय चुनाव आयोग और बहुदलीय व्यवस्था का चलन है जिसमें बहुमत से निर्णय लेने की शक्ति होती है। आज़ादी के बाद से भारत में सामाजिक और आर्थिक प्रगति भी बहुआयामी ही रही है। लगभग समस्त क्षेत्रों में विविधता होने के उपरांत भी भारतीय लोकतंत्र को बहुरंगी या विविधतापूर्ण बनाने के लिए इसमें महिलाओं की भागीदारी अपेक्षानुरूप नहीं है। वर्ष 1950 में अपनाए गए संविधान ने भारत को एक लोकतांत्रिक देश बनाया और यह लोकतंत्र तब से कायम है।

समाज के प्रत्येक क्षेत्र यथा कला, साहित्य, दर्शन, विज्ञान इत्यादि को उन्नत व पूर्ण बनाने में प्रत्यक्ष और गौण रूप में महिलाओं की भूमिका न्यूनतम 50 प्रतिशत कही जा सकती है। स्वामी विवेकानन्द का मानना था कि किसी भी राष्ट्र की महिलाओं की स्थिति उसकी प्रगति का सर्वोत्तम धर्मामीटर है। उनकी इस प्रगति की परिभाषा में निःसंदेह महिलाओं की राजनीतिक प्रगति भी रही होगी। जिस प्रकार किसी परिवार का निर्माण बिना महिला के संभव नहीं है, विस्तृत रूप में महिलाओं की भागीदारी के बिना लोकतंत्र का भी अपने चरमोत्कर्ष पर पहुंचना संदेहास्पद है। यह भागीदारी मतदान, प्रत्याशी अथवा निर्णयन इत्यादि रूप में हो सकती है। महिलाओं की इसी भूमिका के मद्देनज़र स्वतंत्रता प्राप्ति के साथ ही भारत में महिलाओं को समान राजनीतिक अधिकार प्रदान किए गए। शिक्षा, ज्ञान-विज्ञान, व्यवसाय एवं प्रशासन के क्षेत्र में जिस अनुपात में महिलाओं की भागीदारी बढ़ी है, राजनीति में उसी तरह आगे नहीं आई, यद्यपि कुछ अन्य उन्नत देशों की तुलना में इस क्षेत्र में भारत की स्थिति अच्छी है। लोकतंत्र एक विस्तृत संकल्पना है जिसके अंतर्गत नीति निर्माण की

प्रक्रिया में समस्त नागरिकों को समान रूप से भागीदार का अवसर प्राप्त होता है। प्राचीन भारतीय समाज में भी महिलाओं की स्थिति महत्वपूर्ण रही है लेकिन समय-समय में विशेषकर बाह्य आक्रांताओं के प्रवेश या उनके अधिपत्य स्थापित होने पर महिलाओं की स्थिति में उतार-चढ़ाव आते रहे तथा उनके अधिकारों और भूमिकाओं को भी इन कारकों ने प्रभावित किया।

आधुनिक भारत की बात करें तो सन 1857 में प्रथम स्वतंत्रता-संग्राम और 1885 में भारतीय राष्ट्रीय कांग्रेस की स्थापना के बाद भारत में सामाजिक-सुधार तथा राजनीतिक-चेतना की मिली-जुली प्रवृत्ति समानांतर रूप से आगे बढ़ी। सामाजिक संस्थाएं, महिलाओं में राजनीतिक जागृति लाने में सहायक रहे हैं किंतु तब तक महिलाओं को राजनीति में सीधे प्रवेश नहीं मिला था। राजनीति के क्षेत्र में महिलाओं का वास्तविक पदार्पण बीसवीं शताब्दी के प्रारंभ से माना जा सकता है। बीसवीं सदी के प्रथम दशक में स्वदेशी आंदोलन में महिलाओं ने महत्वपूर्ण भूमिका अदा की और दूसरे दशक में वे राजनीतिक मंच पर उतरीं। वर्ष 1913 में श्रीमती एनी बेसेंट भारतीय राष्ट्रीय कांग्रेस की प्रथम महिला अध्यक्ष बनीं। इसके पश्चात 1917 में श्रीमती सरोजनी नायडू के नेतृत्व में प्रमुख महिलाओं का एक शिष्टमंडल, स्लियों को पुरुषों के समान मताधिकार प्रदान करने की मांग के संबंध में श्री मांटेग्यू और वायसराय लार्ड से मिला। यद्यपि ब्रिटिश पार्लियामेंट ने उस समय भारतीय स्लियों को मत देने का अधिकार प्रदान नहीं किया किंतु प्रांतीय विधानसभाओं को यह अधिकार दे दिया गया कि वे इस मामले पर विचार कर सकती हैं। परिणामस्वरूप महिलाओं को चुनाव लड़ने और सीमित रूप में मत देने का अधिकार प्राप्त हुआ। सन 1919 में सर्वप्रथम मद्रास विधान परिषद ने महिलाओं को सीमित मताधिकार प्रदान किया। इसके बाद वर्ष 1926 में तत्कालीन भारत सरकार ने एक और कदम उठाया तथा महिलाओं को प्रांतीय विधानसभाओं के चुनाव लड़ने का अधिकार भी प्रदान कर दिया। पहली बार श्रीमती कमला देवी चट्टोपाध्याय दक्षिण कनारा क्षेत्र से चुनाव लड़ीं, उस समय वह 4976 वोटों के मुकाबले में 4461 मत प्राप्त कर

ਚੁਨਾਵ ਹਾਰ ਗਈ ਲੇਕਿਨ ਹਾਰ ਕਾ ਅੰਤਰ ਕਮ ਹੋਨੇ ਕੇ ਫਲਸ਼ਰੂਪ ਇਸੇ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੀ ਨੈਤਿਕ ਵਿਜਿਤ ਮਾਨਾ ਗਿਆ। ਮਦ੍ਰਾਸ ਸਰਕਾਰ ਪਰ ਦਵਾਬ ਪਡਾ, ਮਨੋਨਿਧਨ ਕੇ ਆਧਾਰ ਪਰ ਡਾਂਸ। ਮੁਥੁਲਕਸ਼ੀ ਰੇਡੂ ਕੀ ਪਹਲੀ ਮਹਿਲਾ ਵਿਧਾਯਕ ਕੇ ਰੂਪ ਮੌਜੂਦਾ ਚੁਨਾ ਗਿਆ ਔਰ ਫਿਰ ਵੇਖਿਆਨ ਸਭਾ ਕੀ ਉਪਾਧਕ ਭੀ ਚੁਨ ਲੀ ਗਈ।

'ਨਮਕ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹ' ਕੇ ਸਮਝ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਕੇ ਆਹਾਨ ਪਰ ਸ਼ਿਖਿਆਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੀ ਸੱਖਿਆ ਮੈਂ ਆਂਦੋਲਨ ਮੈਂ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਕੀ ਗਿਰਪਟਾਰੀ ਪਰ ਸਰੋਜਨੀ ਨਾਯੁਡੂ, ਕਮਲਾਦੇਵੀ ਚਟੂਪਾਧਿਆਯ, ਰੂਕਿਮਣੀ ਲਕਸ਼ਮੀਪਾਤਿ ਨੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹ ਕਾ ਨੇਤ੍ਰਤਵ ਸੰਭਾਲਾ। ਸਨ 1930 ਕੇ ਇਸ ਆਂਦੋਲਨ ਮੈਂ 17 ਹਜ਼ਾਰ ਮਹਿਲਾਏਂ ਗਿਰਪਟਾਰ ਹੁੰਈ ਥੀ। ਡਾਂਸ। ਮੁਥੁਲਕਸ਼ੀ ਨੇ ਮਦ੍ਰਾਸ ਵਿਧਾਨਸਭਾ ਕੀ ਸਦਸ਼ਤਾ ਸੇ ਔਰ ਕਮਲਾਬਾਈ ਲਕਸ਼ਮਣ ਰਾਵ ਏਵੇਂ ਹੱਸਾ ਮੇਹਤਾ ਨੇ ਅਵੈਤਨਿਕ ਨਿਆਧੀਸ਼ਾਂ ਕੇ ਪਦਾਂ ਸੇ ਤਾਗਪਲ ਦੇਕਰ ਅਪਨਾ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਕਟ ਕਿਆ। ਇਸ ਕ੍਷ੇਤਰ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਆਗੇ ਭੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਤਥਾ 1932 ਮੈਂ ਸਵਿਨਿਯ ਅਵਜ਼ਾ ਆਂਦੋਲਨ ਔਰ 1942 ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਛੋਡੋ ਆਂਦੋਲਨ ਮੈਂ ਭੀ ਮਹਿਲਾਓਂ ਨੇ ਬਢ਼-ਚਢ਼ ਕਰ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਸਰੋਜਨੀ ਨਾਯੁਡੂ, ਕਸ਼ਤੂਰਬਾ ਗਾਂਧੀ, ਵਿਜਯਲਕਸ਼ੀ ਪਂਡਿਤ, ਏਨੀ ਬੇਸੇਂਟ, ਸੁਭਦ੍ਰਾ ਕੁਮਾਰੀ ਚੌਹਾਨ ਜੈਸੀ ਕਈ ਮਹਾਨ ਭਾਰਤੀਯ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੀ ਭਾਰਤ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿ ਅਟੂਟ ਸਮਰਪਣ ਕਿਸੀ ਪਰਿਚਿਆ ਕਾ ਮੋਹਤਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਨ 1936 ਮੈਂ 6 ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਮੈਂ ਕਾਂਗ੍ਰੇਸ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਬਣਾ। ਕੁਲ 80 ਮਹਿਲਾਏਂ ਵਿਧਾਨਸਭਾਓਂ ਮੈਂ ਚੁਨਕਰ ਗਈ ਥੀ। ਮੰਤ੍ਰੀ ਔਰ ਉਪਾਧਕ ਕੀ ਪਦ ਭੀ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੋ ਮਿਲਾ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਨਿਰਮਾਣ ਮੈਂ ਭੀ ਲੀਲਾ ਰੇ, ਸਰੋਜਨੀ ਨਾਯੁਡੂ, ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਅਮੁਤ ਕੌਰ, ਹੱਸਤਾ ਮੇਹਤਾ, ਦੁਰਗਾਬਾਈ, ਸੁਚੇਤਾ ਕੁਪਲਾਨੀ, ਰੇਣੁਕਾ ਰੇ, ਕਮਲਾ ਚੌਧਰੀ, ਅਮ੍ਮ੍ਰੂ ਸ਼ਵਾਮੀਨਾਥਨ, ਮਾਲਤੀ ਚੌਧਰੀ, ਪੂਰਿੰਮਾ ਬਨਰ੍ਜੀ ਕੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਤੁਲੇਖਨੀਧ ਰਹੀ, ਫਲਸ਼ਰੂਪ ਭਾਰਤ ਕੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਮੈਂ ਸ਼ਕੀ-ਪੁਰਖਾਂ ਕੋ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾ ਆਖ਼ਾਸਨ ਦਿਯਾ ਗਿਆ।

ਸੰਵਿਧਾਨ ਕੀ ਅੰਗੀਕ੃ਤ ਕਰਨੇ ਸੇ ਭਾਰਤ ਕੀ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੇ ਲਿਏ ਸਮਾਨਤਾ ਕੇ ਏਕ ਨਾਏ ਯੁਗ ਕੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਈ। ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਵਿਧਾਨ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੀ ਸਮਕਥਕ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਕਿਏ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਵਿਧਾਨ ਕੀ ਅਨੁਚਛੇਦ 14 ਕਾਨੂਨ ਕੇ ਸਮਕਥ ਸਮਾਨਤਾ ਕੀ ਬਾਤ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਕੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨ ਕੇਵਲ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੋ ਸਮਾਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਛਵਿ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਯਹ ਤਨਕੇ ਪਕਥ ਮੈਂ 'ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਭੇਦਭਾਵ' ਕੀ ਭੀ ਅਨੁਮਤਿ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਅਨੁਚਛੇਦ 15 (3) ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਭੀ ਬਾਤ ਰਾਜਿਆਂ ਕੀ ਪਿਛਿਆਂ ਔਰ ਬਾਲਕਾਂ ਕੇ ਲਿਏ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇ਷ ਉਪਬੰਧ ਕਰਨੇ ਸੇ ਨਿਵਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਅਨੁਚਛੇਦ 16 ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕ ਨਿਯੋਜਨ ਕੇ ਵਿਧਿ ਮੈਂ ਅਵਸਾਰ ਕੀ ਸਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਨੁਚਛੇਦ 39 (ਕ) ਇਸ ਬਾਤ ਸੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਕੀ ਰਾਜਿਆਂ ਕੀ ਪੁਰਖਾਂ ਔਰ ਮਹਿਲਾਓਂ ਦੋਨੋਂ ਕੀ ਆਜੀਵਿਕਾ ਕੇ ਪਰਿਆਤ ਸਾਧਨ ਦੇਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਨੀਤੀ ਬਨਾਨੀ ਚਾਹਿਏ ਤਥਾ ਅਨੁਚਛੇਦ 39 (ਘ) ਪੁਰਖਾਂ ਔਰ ਮਹਿਲਾਓਂ ਦੋਨੋਂ ਕੀ ਸਮਾਨ

ਕਾਰਾਂ ਕੇ ਲਿਏ ਸਮਾਨ ਵੇਤਨ ਸੁਨਿਸ਼ਿਤ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਵਿਧਾਨ ਕੇ ਅਨੁਚਛੇਦ 42 ਮੈਂ ਕਾਮ ਕੀ ਨਿਆਯਸਂਗਤ ਵ ਮਾਨਵੋਚਿਤ ਦਸ਼ਾਏਂ ਸੁਨਿਸ਼ਿਤ ਕਰਨੇ ਔਰ ਪ੍ਰਸੂਤੀ ਸਹਾਯਤਾ ਕੀ ਤੁਲੇਖ ਹੈ, ਅਨੁਚਛੇਦ 51 (ਕ) (ਡ) ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੀ ਗਰਿਮਾ ਕੇ ਲਿਏ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਪ੍ਰਥਾਓਂ ਕੀ ਤਾਗਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਕੀ ਮੌਲਿਕ ਕਰਤਵ ਕੀ ਸੰਦਰਭਿਤ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਨਿਰਮਾਤਾਓਂ ਕੀ ਦੂਰਦੱਸ਼ਤਾ ਔਰ ਕਹੀਂ ਨ ਕਹੀਂ ਸਵਤਨਤਾ ਆਂਦੋਲਨ ਵ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨਿਰਮਾਣ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੀ ਸਕ੍ਰੀਯ ਭੂਮਿਕਾ ਨੇ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੋ ਦੇਸ਼ ਮੈਂ ਲੈਂਗਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਵ ਅਵਸਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਿਏ। ਸਾਰਵੰਭੀਮਿਕ ਮਤਾਧਿਕਾਰ ਸੇ ਪੂਰਵ ਪ੍ਰਾਂਤੀਯ ਵਿਧਾਯਿਕਾਓਂ ਨੇ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੋ ਵੋਟ ਦੇਨੇ ਕਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਯਾ ਥਾ। ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੋ ਮਤਾਧਿਕਾਰ ਦੇਨੇ ਵਾਲਾ ਪਹਲਾ ਰਾਜ ਮਦ੍ਰਾਸ ਥਾ ਲੇਕਿਨ ਕੇਵਲ ਤਨ ਪੁਰਖਾਂ ਔਰ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੋ ਜਿਨਕੇ ਪਾਸ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਕੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੂਮਿ ਸੰਪਤਿ ਥੀ। ਇਸਨੇ ਅਧਿਕਾਂਸ਼ ਭਾਰਤੀਯ ਮਹਿਲਾਓਂ ਔਰ ਪੁਰਖਾਂ ਕੋ ਤਨਕੀ ਗਰੀਬੀ ਕੇ ਕਾਰਣ ਮਤਦਾਨ ਸੇ ਵੱਚਿਤ ਕਰ ਦਿਯਾ। ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਸੇ ਭਾਰਤੀਯ ਸਵਤਨਤਾ ਕੇ ਬਾਦ ਭਾਰਤੀਯ ਸੰਵਿਧਾਨ ਮੈਂ 1950 ਮੈਂ ਆਧਿਕਾਰਿਕ ਤੌਰ ਪਰ ਮਹਿਲਾਓਂ ਔਰ ਪੁਰਖਾਂ ਕੋ ਮਤਾਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਿਯਾ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਨੇ 1952 ਮੈਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਕੇ ਤਹਤ ਅਪਨਾ ਪਹਲਾ ਰਾਈਅ ਚੁਨਾਵ ਆਯੋਜਿਤ ਕਿਯਾ, ਇਸ ਨਿਰਵਾਚਨ ਵਰ਷ ਮੈਂ ਕੁਲ ਮਤਦਾਨ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ 45.67 ਰਹਾ।

ਦ੍ਰਿੰਦੀਅ ਲੋਕਸਭਾ ਚੁਨਾਵ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਕੀ ਦਰ 46.63% ਔਰ ਪੁਰਖ ਮਤਦਾਤਾਓਂ ਕੀ 63.31% ਥੀ। 1984 ਮੈਂ ਆਠਵੀਂ ਲੋਕਸਭਾ ਚੁਨਾਵ ਤਕ ਮਹਿਲਾ ਵ ਪੁਰਖ ਮਤਦਾਤਾਓਂ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਬਢ਼ਕਰ ਕ੍ਰਮਸ਼: 58.60 ਵ 68.18 ਹੋ ਗਿਆ। 1984 ਤਕ ਭਾਰਤ ਮੈਂ ਪੁਰਖ ਵ ਮਹਿਲਾ ਮਤਦਾਤਾਓਂ ਕੀ ਅੰਤਰ ਘਟਕਰ 10 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੇ ਕਮ ਰਹ ਗਿਆ। ਪੰਦਰਵੀਂ ਲੋਕਸਭਾ ਚੁਨਾਵ ਮੈਂ ਪੁਰਖਾਂ ਕੋ ਮੁਕਾਬਲੇ 3.25 ਕਰੋਡ ਕਮ ਮਹਿਲਾ ਮਤਦਾਤਾ ਰਹੇ। 2014 ਕੇ ਆਮ ਚੁਨਾਵਾਂ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾਏਂ, ਪੁਰਖਾਂ ਸੇ ਥੋਡਾ ਪੀਛੇ ਰਹੀਂ ਔਰ ਪੁਰਖ ਮਤਦਾਤਾਓਂ ਕੀ ਤੁਲਨਾ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾ ਮਤਦਾਤਾਓਂ ਨੇ 1.36 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕਮ ਮਤਦਾਨ ਕਿਯਾ। ਵਰ਷ 2019 ਮੈਂ ਸੰਪਨ੍ਨ ਲੋਕਸਭਾ ਚੁਨਾਵ ਮੈਂ 67.18 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਮਹਿਲਾਓਂ ਨੇ ਅਪਨੇ ਮਤਾਧਿਕਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਿਯਾ ਜਾਕਿ ਪੁਰਖ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾਓਂ ਸੇ ਪੀਛੇ ਰਹੇ ਔਰ 67.01 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਮਤਾਧਿਕਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਿਯਾ। ਭਾਰਤੀਯ ਨਿਰਵਾਚਨ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਮੈਂ ਲੋਕਸਭਾ ਨਿਰਵਾਚਨ, 2019 ਮੈਂ ਪਹਲੀ ਬਾਰ 23 ਰਾਜਿਆਂ/ਸੰਘ ਰਾਜ ਕ੍਷ੇਤਰਾਂ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾ ਮਤਦਾਨ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ, ਪੁਰਖ ਮਤਦਾਨ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੇ ਅਧਿਕ ਰਹਾ।

ਹਾਲ ਹੀ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਮੈਂ ਭਾਰਤੀਯ ਲੋਕਤਨਤ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾ ਮਤਦਾਤਾਓਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਅਪਨੀ ਉਪਸਥਿਤੀ ਹੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਾਈ ਹੈ ਵਰਨ ਨਿਰਣਾਂਕ ਭੂਮਿਕਾ ਮੈਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲਾਂ ਕੇ ਲਿਏ ਅਪਨੀ ਯੋਜਨਾਓਂ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਮੁਦੂਰਾਂ ਕੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਮਤਦਾਤਾਓਂ ਕੀ ਰੂਪ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾਓਂ ਕੀ ਬਢ਼ਤੀ ਭੂਮਿਕਾ ਕੀ

ओर इशारा करती है लेकिन यह समझना आवश्यक है कि मतदान के माध्यम से राजनीतिक प्रक्रिया में भाग लेने का अधिकार ही लोकतंत्र की पराकाष्ठा नहीं है।

'राजनीतिक भागीदारी' शब्द केवल मतदान के अधिकार से संबंधित नहीं है बल्कि राजनीतिक चेतना, निर्वाचित प्रतिनिधि तथा निर्णयन में भागीदारी से भी संबंधित है। लोकतंत्र में महिलाओं को उस स्तर तक सक्षम करना चाहिए जहाँ वे अपनी समस्याओं के निराकरण के लिए सक्षम प्राधिकारी हो। इसमें पुरुषों की भूमिका उनका उद्धार करने वाले की न होकर उनका सहयोगी बनने की होनी चाहिए।

प्रथम लोकसभा में महिला सदस्यों की संख्या 22 थी जो कुल संख्या का 4.41 प्रतिशत थी। दूसरी लोकसभा में महिला सदस्यों की संख्या बढ़कर 27 हो गई जबकि सीटों की कुल संख्या 500 थी। इस प्रकार प्रथम लोकसभा के मुकाबले द्वितीय लोकसभा में महिलाओं का प्रतिनिधित्व लगभग एक प्रतिशत बढ़ गया। तीसरी और चौथी लोकसभा में महिला सदस्यों की संख्या क्रमशः 34 व 31 थी जो कुल संख्या का 6.76% व 5.93% था। पांचवीं लोकसभा के कुल 521 सदस्यों में 22 और छठी लोकसभा के कुल 544 सदस्यों में 19 महिला प्रतिनिधि थीं। सातवीं लोकसभा में महिला प्रतिनिधियों की संख्या विगत लोकसभा के मुकाबले लगभग 2 प्रतिशत बढ़कर 28 हो गई। आठवें लोकसभा चुनाव (1985) में महिला सदस्यों के प्रतिनिधित्व में उत्साहजनक बढ़ोतरी हुई और उनकी संख्या 44 हो गई जो कि कुल सदस्यों का 8.09 प्रतिशत था। नौवीं लोकसभा का दौर भारतीय राजनीति में अस्थिरता का दौर था, इसका प्रभाव लोकतंत्र में महिला प्रतिनिधित्व पर भी पड़ा। वर्ष 1989 में हुए लोकसभा चुनाव में केवल 28 महिलाएं ही लोकसभा पहुंचने में सफल हुईं। इसके पश्चात संपन्न सभी लोकसभा चुनाव (चौदहवीं लोकसभा के अतिरिक्त) में विजयी महिला उम्मीदवारों की संख्या में क्रमिक बढ़ोतरी हुई। 2009 में संपन्न लोकसभा चुनाव के परिणामों के बाद लोकसभा में महिला प्रतिनिधियों की संख्या 50 पार कर गई। वर्ष 2009 में कुल 545 सांसदों में से 60 सांसद महिला थीं। इस वर्ष एक और कीर्तिमान भी स्थापित हुआ, पंद्रहवीं लोकसभा में श्रीमती मीरा कुमार लोकसभा की अध्यक्ष चुनीं गई। महिला प्रतिनिधियों के लोकसभा अध्यक्ष बनने का क्रम सोलहवीं लोकसभा में भी जारी रहा, सोलहवीं लोकसभा में अध्यक्षीय कर्तव्य की भूमिका श्रीमती सुमित्रा महाजन को सौंपी गई। सलहवीं लोकसभा में 78 महिला प्रतिनिधियों थीं जो अपने संसदीय क्षेत्र का प्रतिनिधित्व किया है। वर्ष 2019 के लोकसभा चुनाव के लिए खड़े

कुल 8026 उम्मीदवारों में से महिला उम्मीदवारों की संख्या 10% से भी कम थी परंतु संसद में जीतकर पहुंचने वाली महिलाओं का 14.39% रहा।

भारत में जब महिलाएं लोकतंत्र का हिस्सा बनीं तब वे केवल प्रतिनिधि ही नहीं रहीं बल्कि उन्होंने अनेक मंत्रालय का कार्यभार भी संभाला। स्वतंत्रता पश्चात भारतीय मंत्रिमंडल में श्रीमती राजकुमारी अमृत कौर को प्रथम महिला प्रधानमंत्री सदस्य होने का गौरव प्राप्त हुआ। श्रीमती इंदिरा गांधी देश की प्रथम महिला प्रधानमंत्री बनी, इससे पूर्व ही उन्हें सूचना एवं प्रसारण मंत्री का कार्यभार मिला हुआ था। इसी क्रम में डॉ. सत्यवाणी मुत्तु, श्रीमती शीला कौल, श्रीमती मोहसिना किंदवर्ह, श्रीमती मार्गेट आल्वा, श्रीमती सुमति उरांव, सुश्री ममता बनर्जी, डॉ. गिरिजा व्यास, कुमारी शैलेजा, श्रीमती जयंती नटराजन, श्रीमती वसुंधरा राजे, सुश्री उमा भारती, श्रीमती अंबिका सोनी, श्रीमती चंद्रेश कुमारी कटोच तथा श्रीमती निर्मला सीतारामन का नाम उल्लेखनीय है। इतना ही नहीं चौथी, पांचवीं और सातवीं लोकसभा में सदन की नेता महिला ही रही। यह तथ्य भी रेखांकित करने योग्य है कि तेरहवीं लोकसभा तथा पंद्रहवीं लोकसभा में महिला सांसद नेता प्रतिपक्ष रहीं हैं।

संसद के उच्च सदन की बात करें तो महिलाओं का प्रतिनिधित्व राज्यसभा में कम ही रहा है। वर्ष 1952 में गठित होने वाले राज्यसभा में महिला सदस्यों की संख्या 15 थी जो कुल सदस्य का 6.94 प्रतिशत था। विगत कुछ दशकों में राज्यसभा में महिला प्रतिनिधियों की संख्या में इजाफा अवश्य हुआ है लेकिन यह अपेक्षानुरूप नहीं है। वर्ष 2019 तक राज्यसभा में 10.83 प्रतिशत अर्थात् 26 महिलाएं विभिन्न राज्यों का प्रतिनिधित्व कर रहीं थीं। राज्यसभा में महिलाओं का प्रतिनिधित्व कभी भी 12.76 प्रतिशत से अधिक नहीं हुआ है। सदस्य के अतिरिक्त राज्यसभा में श्रीमती वाइलेट अल्वा, श्रीमती प्रतिभा देवी सिंह पाटिल तथा श्रीमती नज्मा हेपतुल्ला उपसभापति रह चुकी हैं। राज्य विधानसभाओं की बात करें तो वहाँ कुल सदस्यों में महिलाओं की भागीदारी औसतन 9 प्रतिशत ही है।

महिलाओं की चुनावी भागीदारी को बढ़ाने वाले फैसले आसानी से नहीं हुए। सन 1988 में महिलाओं के लिए राष्ट्रीय परिप्रेक्ष्य योजना में सभी निर्वाचित निकायों में 30 प्रतिशत कोटा शुरू करने की मांग की गई। इसका नतीजा 1993 में संविधान के 73वें और 74वें संशोधन को अपनाने के लिए राष्ट्रीय सर्वसम्मति के रूप में निकला जिसने स्थानीय निकायों में महिलाओं के लिए 33 प्रतिशत आरक्षण को अंततः मंजूरी दी।

73वें और 74वें संविधान संशोधन ने स्थानीय स्तर के निकायों अर्थात पंचायतों और नगर पालिकाओं में महिलाओं के लिए सीटें आरक्षित कीं। यह वास्तव में, जमीनी स्तर पर निर्णय लेने की प्रक्रिया में महिलाओं की प्रभावी भागीदारी के लिए एतिहासिक शुरुआत थी। इन स्थानीय निकायों के चुनावों में हर पाँच साल में दस लाख से अधिक महिलाएं चुनी जाती हैं। स्थानीय निकायों में आरक्षण के माध्यम से राजनीतिक रूप से स्थानीय स्तर पर महिलाओं की भागीदारी को रेखांकित किया जा सकता है।

महिला आरक्षण की स्थापना के बाद महिलाओं की राजनीतिक भागीदारी 4-5% से बढ़कर 25-40% हो गई और लाखों महिलाओं को स्थानीय सरकार में नेताओं के रूप में सेवा करने का अवसर मिला। कुछ राज्य ने 73वें संशोधन से पहले आरक्षण की स्थापना की थी। राज्यों के शीर्ष नेतृत्व की बात करें तो अब तक स्वतंत्र भारत में लगभग 12 महिलाएं विभिन्न राज्यों की मुख्यमंत्री बन चुकी हैं। जहाँ निस्तरीय पंचायत राज व्यवस्था में प्रत्येक स्तर पर महिलाएं कुशल नेतृत्वकर्ता के रूप में सामने आयी हैं वहीं इससे ग्रामीण विकास को भी नया आयाम मिला है। यहाँ का अनुभव महिलाओं को विधानसभा या लोकसभा में जाने के लिए तैयार कर सकेगा। आज स्थानीय स्तर पर महिलाओं का एक ऐसा समूह उभर चुका है, जो सरपंच और स्थानीय निकायों के सदस्य के रूप में स्थानीय स्तर के शासन का तीन दशक से अधिक समय का अनुभव रखता है।

महिला आरक्षण के संदर्भ में 17वीं लोकसभा का कार्यकाल महत्वपूर्ण रहा। हाल ही में 128वें संविधान संशोधन के माध्यम से महिला आरक्षण अधिनियम, 2023 संसद के दोनों सदनों में पारित किया गया। इसके अंतर्गत अनुच्छेद 330A, 332A, 239AA, 334A जोड़े गए हैं। यह विधेयक लोकसभा, राज्य विधानसभाओं तथा दिल्ली विधानसभा में महिलाओं के लिए एक-तिहाई सीट आरक्षित करता है। विधेयक लागू होने के बाद आयोजित जनगणना के प्रकाशन पश्चात यह आरक्षण प्रभावी होगा। जनगणना के आधार पर महिलाओं के लिये सीटें आरक्षित करने हेतु परिसीमन किया जाएगा। आरक्षण 15 वर्ष की अवधि के लिये प्रदान किया जाना है। लोकतंत्र में महिलाओं की अपेक्षित भागीदारी न होने के पीछे पुरुष और महिला दोनों में राजनीतिक शिक्षा का अभाव है। शैक्षिक संस्थानों में प्रदान की जाने वाली औपचारिक शिक्षा नेतृत्व के अवसर पैदा करती है और नेतृत्व के लिए आवश्यक कौशल प्रदान करती है। महिलाओं को विधायिका की कार्य-प्रणाली तथा कार्यपालिका और न्यायपालिका तक उसके प्रभाव से अवगत कराया जाए। इस प्रकार के प्रयास लोकतंत्र के नीचले पायदान से प्रारंभ किए जाएं। वहीं दूसरी ओर

पुरुष वर्ग को भी राजनीतिक संतुलन की आवश्यकता से अवगत कराना चाहिए ताकि वे मानसिक रूप से इस बात को मानने के लिए तैयार रहें कि जनसंख्या के अनुपात के अनुसार सभी वर्गों का लोकतंत्र में समुचित प्रतिनिधित्व आवश्यक है। पुरुष वर्ग के साथ-साथ महिला वर्ग में भी यह विश्वास जागृत करना होगा कि महिलाएं स्वयं अपने उत्थान के लिए सक्षम हैं। राजनीति में महिलाओं की भागीदारी का स्तर और रूप काफी हृद तक हिंसा, भेदभाव और अशिक्षा के रूप में सांस्कृतिक और सामाजिक बाधाओं से निर्धारित होता है। राज्य, परिवार और समुदाय के स्तर पर यह महत्वपूर्ण है कि वे महिलाओं की विशिष्ट आवश्यकताओं यथा शिक्षा अंतराल को कम करने, लिंग भूमिकाओं पर पुनर्विचार करने, पक्षपातपूर्ण दृष्टिकोण को दूर करने के प्रति सजग होने की दिशा में आवश्यक कदम उठाएं। महिलाएं घरेलू और सामुदायिक कार्यों में सक्रिय रूप से शामिल होती हैं और इसलिए आम लोगों के सामने आने वाले वास्तविक मुद्दों से अच्छी तरह वाकिफ हैं। युवा भारतीय महिलाएं, शायद, आज किसी भी अन्य समूह से कहीं अधिक, आकांक्षी भारत का प्रतीक हैं।

विधायिका में सभी वर्ग, समुदाय, लिंग और क्षेत्र का बहुरंगी प्रतिनिधित्व और राष्ट्रीय स्तर पर सामूहिक निर्णयन ही लोकतंत्र को अर्थ प्रदान करता है। ऐसा नहीं है कि भारत की बहुरंगी विविधता और समृद्ध सांस्कृतिक विरासत जड़वत है अपितु इसमें समय के साथ-साथ परिवर्तन भी हुआ है। लोकतंत्र के प्रत्याशियों में स्त्री-पुरुष का समीकरण देश के बहुआयमी विकास में सहायक रहेगा। कुछ दशक पहले तक भारतीय समाज के संयुक्त परिवार में जहाँ गृहस्थी का दायित्व महिलाओं पर होता था, संसाधनों का विभाजन शातिपूर्ण और दूरगामी रहा। महिला विचारधारा में समरूप न्याय का सिद्धांत नैसर्गिक रूप से विद्यमान होता है। लोकतांत्रिक शासन प्रणाली में संसद के द्वारा ही नियम, कानून बनाने का अधिकार होता है और वहीं से न्यायपूर्ण समाज बनाने के लिए नीतियों का निर्धारण किया जाता है इसलिए यह आवश्यक है कि संसद में महिलाओं का न्यायपूर्ण प्रतिनिधित्व होना चाहिए। देश के नीति निर्धारकों में महिलाओं का होना इसकी लोकतांत्रिक मूल्य को और पुष्ट करेगा। पुरुष प्रधान समाज की यह स्वीकारोक्ति कि सामाजिक जीवन में महिलाओं का अतुलनीय योगदान है, देश को नई दिशा प्रदान कर सकता है। कार्यपालिका और न्यायपालिका के साथ-साथ विधायिका में भी महिलाओं की भागीदारी भारतीय लोकतंत्र के संतुलित समीकरण के लिए अपरिहार्य है।

-वरिष्ठ प्रबंधक (ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ)

ਪ्रधਾਨ ਕਾਰਗਲੀ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ

यतीन्द्र नाथ चतुर्वेदी

भारत की राजभाषा हिंदी में लिपि विमर्श

'ध्वनि' और 'वर्ण' उत्पत्ति

'ध्वनि' और 'वर्ण' दो अलग-अलग अवधारणाओं का एकीकरण ही भाषा की संरचना है। 'ध्वनि' भाषा की मौखिक (उच्चारित) रूप की और 'वर्ण' भाषा के लिखित रूप की लघुतम इकाई है। ध्वनियाँ मुख से बोली जाती हैं तथा कानों से सुनी जाती हैं जबकि 'वर्ण' हाथ से कलम द्वारा (या यंत्र से) लिखे जाते हैं तथा आँखों से देखकर पढ़े जाते हैं। ध्वनि तथा वर्ण भाषा की अभिव्यक्ति के दो अलग-अलग साधन और दोनों की अलग-अलग व्यवस्थायें होकर भी हिंदी के लगभग सभी व्याकरणों में इनका विवेचन एक साथ किया जाता है। पंडित कामता प्रसाद गुरु ने अपने 'हिंदी व्याकरण' की प्रस्तावना में वर्ण का परिचय देते हुए लिखते हैं- 'लिखी हुई भाषा में शब्द की एक-एक मूल ध्वनि को पहचानने के लिए एक-एक चिह्न नियत कर लिया जाता है, उसे वर्ण कहते हैं। वर्ण उस ध्वनि को कहते हैं, जिसके खंड नहीं हो सकते। ध्वनि कानों का विषय है, पर वर्ण आँखों का और ध्वनि का प्रतिनिधि है।'

हिंदी में जो हम ध्वनि के साथ बोलते हैं, वही लिखते भी हैं। उदाहरण जो हम बोलते हैं, वह भी 'क' है तथा जो लिखते हैं वह भी 'क' है। इसे हम रोमन वर्ण तथा अंग्रेजी की ध्वनि के माध्यम से समझ सकते हैं। अंग्रेजी की एक ध्वनि है 'क'। 'क' ध्वनि को लिखने के लिए जिस वर्ण का उपयोग किया जाता है, उसका नाम है 'के' (K)। यानी कि ध्वनि और वर्ण के नाम एक नहीं, ध्वनि का नाम 'क' तथा वर्ण का नाम 'के'।

हिंदी की सबसे बड़ी विशेषता यह है कि यह अनुनासिक, अनुस्वार और विसर्ग चिह्नों के प्रयोग के साथ सर्वाधिक वैज्ञानिक भाषा बन जाती है। इसमें लेखन और उच्चारण में बहुत अधिक शुद्धता और समानता मौजूद है। बीसवीं सदी में जब हिंदी ने यूरोपीय और अरबी-फारसी भाषाओं से शब्द अपनाए तो इसके लिए नए चिह्न भी ग्रहण किए। जैसे 'डॉक्टर' शब्द अंग्रेजी से आया है, इसका पहला स्वर है- 'ऑ'। चूंकि हिंदी में यह स्वर उपलब्ध नहीं था, यहाँ 'आ' तो था; 'ऑ' नहीं था, इसलिए हिंदी में अंग्रेजी से आए ऐसे शब्दों के उच्चारण के लिए 'ऑ' चिह्न को अपना लिया गया। इसी प्रकार अरबी-फारसी के कुछ शब्दों के सटीक उच्चारण के लिए हिंदी

ने पाँच नई ध्वनियाँ अपनाई-क, ख, ग, ज़, फ़। जाहिर है, इससे हिंदी की शब्द-सम्पदा तो बढ़ी ही, इसमें भावों को और अधिक सूक्ष्मता तथा स्पष्टता से अभिव्यक्त करने की शक्ति भी आई।

हिंदी की ध्वनियाँ

स्वर : अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, लू, ल, ए, ऐ, आ, औ, अं, अः (16)

व्यंजन : क, ख, ग, घ, ङ

च, छ, ज, झ, झ् (वर्गीय ध्वनियाँ)

ट, ठ, ड, ढ, ण स्पर्श

त, थ, द, ध, न

प, फ, ब, भ, म

य, र, ल, व अंतस्थ

श, ष, स, ह ऊष्म

क्ष, ल, झ संयुक्ताक्षर

कंठ्य ध्वनियाँ : इस वर्ग की सभी ध्वनियों का उच्चारण कण्ठ से होता है। इस वर्ग की ध्वनियाँ हैं- अ, आ (स्वर); क, ख, ग, घ, ङ (व्यंजन)।

तालव्य ध्वनियाँ : जिस ध्वनियों के उच्चारण में जिहा का मध्य भाग तालु से स्पर्श करता है, उन्हें तालव्य कहते हैं।

इ, ई (स्वर); च, छ, ज, झ, झ् (व्यंजन)।

मूर्द्धन्य ध्वनियाँ : इसके अन्तर्गत वे ध्वनियाँ रखी गई हैं, जिनका उच्चारण मुर्द्धा से होता है।

जैसे- ट, ठ, ड, ढ, ण, ष (सभी व्यंजन ध्वनियाँ)।

दन्त्य ध्वनियाँ : त, थ, द, ध, न, र, ल, स, क्ष (सभी व्यंजन ध्वनियाँ)।

ਓ਷ਧ ਧਵਨਿਯਾਂ : ਜੋ ਧਵਨਿਯਾਂ ਦੋਨੋਂ ਹੋਂਠਾਂ ਦੇ ਸਪਰੀ ਸੇ ਉਪਜ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਨ੍ਹੇ ਓ਷ਧ ਕਹਤੇ ਹਨ।
ਹਿੰਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਪ, ਫ, ਬ, ਭ, ਮ ਧਵਨਿਯਾਂ ਓ਷ਧ ਹਨ।

ਅਨੁਨਾਸਿਕ ਧਵਨਿਯਾਂ : ਇਨ ਧਵਨਿਯਾਂ ਦੀ ਉਚਚਾਰਣ ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਨਾਕ ਦੋਨੋਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਹੋਤੇ ਹਨ। ਇਨਕੇ ਉਚਚਾਰਣ ਦੀ ਦੌਰਾਨ ਕੁਛ ਵਾਯੁ ਨਾਕ ਦੇ ਨਿਕਲਤੇ ਹਨ ਏਕ ਅਨੁਗ੍ਰੰਝ-ਸੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿਯਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਗ ਪਾਂਚ ਵਰਣਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਏਕ ਹੀ ਸਥਾਨ ਦੇ ਉਚਚਾਰਿਤ ਹੋਤੇ ਹਨ, ਜੈਂਤੇ-

ਕ, ਖ, ਗ, ਘ, ਡ	ਧ
ਚ, ਛ, ਜ, ਝ, ਝ	ਯ
ਟ, ਠ, ਡ, ਡ, ਣ	ਯ
ਤ, ਥ, ਦ, ਧ, ਨ	ਅਥਵਾ
ਪ, ਫ, ਬ, ਭ, ਮ।	

ਇਨਕੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਗ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਧਵਨਿ ਅਰਥਾਤ ਡ, ਜ, ਣ, ਨ ਅਤੇ ਮ ਅਨੁਨਾਸਿਕ ਧਵਨਿ ਹੈ। ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪਿ ਮੌਜੂਦਾ ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਦੀ ਚਨਦ੍ਰਬਿੰਦੁ (ੳ) ਦੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਤ ਕਿਯਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਨ੍ਤੁ ਜਬ ਸਵਰ ਦੀ ਊਪਰ ਮਾਤਾ ਹੋ ਤੋ ਚਨਦ੍ਰਬਿੰਦੁ ਦੇ ਸਥਾਨ ਪਰ ਕੇਵਲ ਬਿੰਦੁ (ੰ) ਲਗਾਯਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੈਂਤੇ – ਅਂ, ਊ, ਏ, ਓ ਆਦਿ। ਅਨੁਸ਼ਾਰ ਭੀ ਇਸੀ ਦੀ ਅੰਤਰਗਤ ਆਤੇ ਹਨ।

ਦੱਤਨ੍ਯੋ਷ਧ ਧਵਨਿਯਾਂ : ਜਿਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਉਚਚਾਰਣ ਦੱਤਨ ਅਤੇ ਓ਷ਧ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਹੋਤੇ ਹਨ। ਜੈਂਤੇ – ਫ, ਵ।

ਕੱਠ-ਤਾਲਵਾ ਧਵਨਿਯਾਂ : ਇਸ ਮੌਜੂਦਾ ਵੇਂ ਦੋ ਸਵਰ ਧਵਨਿਯਾਂ ਆਤੀ ਹਨ, ਜਿਨ ਦੀ ਉਚਚਾਰਣ ਕੱਠ ਅਤੇ ਤਾਲੁ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਹੋਤੇ ਹਨ। ਜੈਂਤੇ - ਏ ਅਤੇ ਏ।

ਕੰਠੋ਷ਧ ਧਵਨਿਯਾਂ : ਇਨ ਧਵਨਿਯਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਕੱਠ ਅਤੇ ਓ਷ਧ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਹੋਤੇ ਹਨ; ਜੈਂਤੇ ਓ ਅਤੇ ਓ।

ਜਿਹਾਮੂਲਕ ਧਵਨਿਯਾਂ : ਅਰਬੀ-ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਅਨੁਨਾਸਿਕ ਗੱਈ ਤੀਨ ਧਵਨਿਯਾਂ ਦੀ ਉਚਚਾਰਣ ਜਿਹਾ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਪੀਛੇ ਦੀ ਭਾਗ (ਮੂਲ) ਦੇ ਹੋਤੇ ਹਨ। ਯੇ ਹੈਂ - ਕੁ, ਖਾ ਅਤੇ ਗ।

ਵਰਤ੍ਥ ਧਵਨਿਯਾਂ : ਇਸ ਦੀ ਅੰਤਰਗਤ ਅਰਬੀ-ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਜਾ ਅਤੇ ਫਾ ਦੀ ਧਵਨਿ ਆਤੀ ਹੈ।

ਕਾਕਲਵਾ : ਜਿਨ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿਯਾਂ ਦੀ ਉਚਚਾਰਣ ਮੁੱਖ ਗੁਹਾ ਖੁਲੀ ਰਹਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਯੁ ਬਨਦ ਕੱਠ ਦੀ ਖੋਲ ਕਰ ਝਾਟਕੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਪਿਆਰੀ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਕਾਕਲਵਾ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿਯਾਂ ਕਹਤੇ ਹਨ। ਜੈਂਤੇ ਹਿੰਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ 'ਹ' ਹੈ। ਯਹ ਧਵਨਿ ਹਿੰਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਦੀ ਸਵਰੀ ਦੀ ਤਰਹ ਹੈ ਕਿਸੀ ਅਵਰੋਧ ਦੀ ਉਚਚਾਰਿਤ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ 'ਹ' ਦੀ ਮਹਾਪ੍ਰਾਣ ਅਥਾਗ ਧਵਨਿ ਹੈ।

ਕਾਕਲਵਾ : ਹਿੰਦੀ ਵਿਕਾਰਣ ਦੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਕਾਕਲਵਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਕੁਛ ਵਿਕਾਰਣ ਲੇਖਕ ਇਨਕੇ ਸਾਥ ਸ਼੍ਰ ਕੋ ਭੀ ਜੋੜ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ ਚਾਰ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹਿਏ। ਵਿਕਾਰਣ ਦੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਸੰਯੁਕਤ ਵਰਣ ਕਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਕਾਕਲਵਾ (ਸਿੰਗਲ ਯਾ ਸਿੰਪਲ) ਵਰਣ ਹੈ ਤਥਾ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਯਾਨੀ ਕਾਕਲਵਾ ਤਥਾ ਜੋੜ ਦੀ ਸੰਯੁਕਤ ਵਰਣ ਹੈ।

ਸੰਯੁਕਤ ਵਰਣ : ਇਨ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਉਚਚਾਰਣ ਦੀ ਵਰਣਨਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਜੋ ਦੋ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਆਕ੃ਤਿਆਂ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲੇਕਰ ਬਣੇ ਹੋਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਪਨੀ ਕੋਈ ਸਵਤਾਂ ਆਕ੃ਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ। ਲ ਸੰਯੁਕਤ ਵਰਣ ਤਥਾ ਰ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਆਕ੃ਤਿਆਂ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲੇਕਰ ਬਣਾ ਹੈ। ਸ਼ ਸੰਯੁਕਤ ਵਰਣ ਤਥਾ ਰ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਆਕ੃ਤਿਆਂ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲੇਕਰ ਬਣਾ ਹੈ। ਪਰਤੁ ਕਾਕਲਵਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਵਰਣਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਕਿਨ੍ਹੀਂ ਦੋ ਵਿੱਚ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਆਕ੃ਤਿਆਂ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਿਪਿ ਦੀ ਏਕ ਵਰਣ ਹੈ। ਆਪ ਕਹੋ - ਕਾਕਲਵਾ ਵਿੱਚ ਕਾਕਲਵਾ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ ਕਾਕਲਵਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜੋ ਵਰਣ ਹੈ। ਏਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਯਹੀ ਤੋਂ ਸਮਝਨਾ ਹੈ। ਯਹ ਕਿਠਾਈ/ਤਲਝਨ ਧਵਨਿ ਤਥਾ ਵਰਣ ਦੀ ਏਕ ਮਾਨ ਲੇਨੇ ਦੀ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਧਵਨਿ ਤਥਾ ਵਰਣ ਦੀ ਅਲਗ-ਅਲਗ ਅਵਧਾਰਣਾ ਹੈ। ਧਵਨਿ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਬਸੇ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਤਥਾ ਵਰਣ ਲਿਖਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਬਸੇ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ।

ਤਥਾ ਸ਼੍ਰ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿ ਤਥਾ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿ ਤਥਾ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀ ਵਰਣਨਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿ ਤਥਾ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀ ਰੂਪ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਕ੃ਤਿਆਂ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲੇਕਰ ਬਣਾ ਹੈ। ਪਰਤੁ ਕਾਕਲਵਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਵਰਣਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਕਿਨ੍ਹੀਂ ਦੋ ਵਿੱਚ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਆਕ੃ਤਿਆਂ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਯੇ ਏਕ ਲਿਪਿ ਦੀ ਏਕ ਵਰਣ ਹੈ। ਧਵਨਿ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਬਸੇ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਤਥਾ ਵਰਣ ਲਿਖਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਬਸੇ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ।

ਤਥਾ ਸ਼੍ਰ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿ ਤਥਾ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿ ਤਥਾ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀ ਵਰਣਨਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿ ਤਥਾ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀ ਰੂਪ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਕ੃ਤਿਆਂ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲੇਕਰ ਬਣਾ ਹੈ। ਪਰਤੁ ਕਾਕਲਵਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਵਰਣਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਕਿਨ੍ਹੀਂ ਦੋ ਵਿੱਚ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਆਕ੃ਤਿਆਂ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਯੇ ਏਕ ਲਿਪਿ ਦੀ ਏਕ ਵਰਣ ਹੈ। ਧਵਨਿ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਬਸੇ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਤਥਾ ਵਰਣ ਲਿਖਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਬਸੇ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ।

ਤਥਾ ਸ਼੍ਰ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿ ਤਥਾ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿ ਤਥਾ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀ ਵਰਣਨਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਧਵਨਿ ਤਥਾ ਸੰਯੁਕਤ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀ ਰੂਪ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਵਰਣ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਕ੃ਤਿਆਂ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲੇਕਰ ਬਣਾ ਹੈ। ਪਰਤੁ ਕਾਕਲਵਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਵਰਣਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਕਿਨ੍ਹੀਂ ਦੋ ਵਿੱਚ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਆਕ੃ਤਿਆਂ ਦੀ ਅੰਂਸ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਯੇ ਏਕ ਲਿਪਿ ਦੀ ਏਕ ਵਰਣ ਹੈ। ਧਵਨਿ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਬਸੇ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਤਥਾ ਵਰਣ ਲਿਖਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਬਸੇ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ।

यही 51 वर्णों की वर्णमाला है। यहाँ अंतकाल 'ह' रूप से उच्चरित होता है तथा अन्तिम 'क्ष' माला का सुमेरु है। यह 51 वर्णों की वर्णमाला भारत के बीजाक्षर हैं। पौराणिक उल्लेख के अनुसार, माता सती के पिता दक्ष प्रजापति ने कनखल नाम के स्थान, जिसे अद्यतन हरिद्वार के नाम से जाना जाता है, वहाँ एक महायज्ञ किया। उस यज्ञ में ब्रह्मा, विष्णु, इन्द्र आदि सभी देवी-देवताओं को बुलाया गया लेकिन भगवान शिव को आमंत्रित नहीं किया गया। माता सती को जब यह जानकारी मिली तब पति को यज्ञ में आमंत्रित न करने का जवाब जानने के लिए वो पिता दक्ष के पास पहुँची। माता सती ने अपने पिता से जब यह सवाल किया तो उन्होंने भगवान शिव के लिए अपशब्द कह, उनका अपमान किया। माता सती अपमान से क्षुब्ध होकर उसी यज्ञ के अग्निकुंड में अपने प्राणों की आहृति दे दी। भगवान शिव को जानकारी मिलने पर वो क्रोधित हो उठे और उनका तीसरा नेत्र खुल गया। वह तांडव नृत्य करते उस स्थान पर गए जहाँ माता सती का शरीर था। उन्होंने माता सती का शरीर उठाया और कंधे पर रखकर तांडव करते हुए कैलाश की ओर रुख किया। पृथ्वी पर बढ़ते प्रलय का खतरा देखते हुए भगवान विष्णु ने अपने सुदर्शन चक्र चला कर माता सती के शरीर को खंड-खंड कर दिया। माता सती के शरीर के अलग-अलग हिस्से पृथक टुकड़ों में अलग-अलग स्थनों पर गिरे। ऐसा 51 बार हुआ, और जहाँ जहाँ एक टुकड़ा गिरा, वहाँ - वहाँ एक मंदिर, एक तीर्थ बना, वह स्थान हमारे 51 शक्तिपीठ हो गए। सनातन धर्म में शक्तिपीठ का विशेष महत्व है। हर शक्तिपीठ की अपनी एक कहानी है। देवी पुराण में 51 शक्तिपीठों का उल्लेख किया गया है। इसमें से 42 शक्तिपीठ भारत में हैं, 4 बांग्लादेश में हैं, 2 नेपाल में हैं और 1 श्रीलंका, 1 पाकिस्तान और 1 तिब्बत में हैं।

पृथक-पृथक वर्णों की शक्तियाँ और विग्रह भिन्न हैं इसीलिए उन उन वर्णों, शक्तियों एवं विग्रहों का परस्पर संबंध है। यह ही 51 पीठ हुए। हृदय से ऊर्ध्वभाग के अंग जहाँ पतित हुए, वहाँ वैदिक एवं दक्षिण मार्ग की सिद्धि होती है और हृदय से निम्नभाग के अंगों के पतन स्थलों में वाममार्ग की सिद्धि होती है।

वर्ण उत्पत्ति स्थल

- 'अकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती की योनि का पात हुआ, वहाँ कामरूप नामक पीठ हुआ। श्रीविद्या से अधिष्ठित यहाँ कौलशास्त्र से अणिमादि सिद्धियाँ सिद्ध होती हैं। लोम से उत्पन्न इसके वंश नामक दो उपपीठ हैं, वहाँ शाबर मन्त्रों की सिद्धि होती है।

- 'आकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के स्तनों का पतन हुआ, उस स्थल पर काशि पीठ हुआ जहाँ देहत्याग करने से मुक्ति प्राप्त होती है। सती के स्तनों से दो धाराएँ निकलीं, वही असी और वरुण नदी हुई। असी के तीर पर दक्षिण सारनाथ उपपीठ है एवं वरुणा के उत्तर में उत्तर सारनाथ उपपीठ है, वहाँ क्रमशः दक्षिण एवं उत्तर मार्ग के मन्त्रों की सिद्धि होती है।
- 'इकार' की उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के गुह्यभाग का पतन हुआ, वहाँ नेपाल पीठ हुआ। वह पीठ वाममार्ग का मूलस्थान है। वहाँ 56 लाख भैरव-भैरवी, दो हजार शक्तियाँ, तीन सौ पीठ एवं चौदह शमशान सन्निहित हैं। वहाँ चार पीठ दक्षिण मार्ग के सिद्धिदायक हैं, उनमें भी चार में वैदिक मंत्र सिद्ध होते हैं। नेपाल से पूर्व में मल का पतन हुआ अतः वहाँ किरातों का निवास है। तीस हजार देवयोनियों का वहाँ निवास है।
- 'ईकार' की उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के वाम नेत्र का पतन हुआ, वहाँ रौद्र पर्वत है, वह महत्पीठ हुआ। वामाचार से वहाँ मन्त्रसिद्धि होकर देवता का दर्शन होता है।
- 'उकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के वाम कर्ण का पतन हुआ, वहाँ काश्मीर पीठ हुआ। वहाँ सर्वविध मन्त्रों की सिद्धि होती है। वहाँ अनेक अद्भुत तीर्थ हैं किन्तु कलि में सब म्लेच्छों द्वारा आवृत कर दिये जायेंगे।
- 'ऊकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के दक्षिण कर्ण का पतन हुआ, वहाँ कान्यकुब्जपीठ हुआ। जहाँ गंगा-यमुना के मध्य में अन्तर्वेदी नामक पवित्र स्थल में ब्रह्मादि देवों ने स्वतीर्थों का निर्माण किया है। वहाँ वैदिक मन्त्रों की सिद्धि होती है। उस कर्ण के मल के पतन स्थान में यमुना तट पर इन्द्रप्रस्थ नामक उपपीठ हुआ, उसके प्रभाव से विस्मृत वेद ब्रह्मा को वहाँ पुनः उपलब्ध हुए।
- 'ऋकार' का उत्पत्ति स्थल, जहाँ सती के नासिका का पतन हुआ, वहाँ पूर्ण गिरिपीठ है। वहाँ योगसिद्धि होती है और मन्त्राधिष्ठातृ देव प्रत्यक्ष दर्शन देते हैं।
- 'ऋकार' का उत्पत्ति स्थल, जहाँ सती के वाम गण्डस्थल का पतन हुआ, वहाँ अर्बुदाचल पीठ है। वहाँ अम्बिका नाम की शक्ति है, वाममार्ग की सिद्धि होती है, दक्षिण मार्ग में विघ्न होते हैं।
- 'लृकार' का उत्पत्ति स्थल, जहाँ सती के दक्षिण गण्डस्थल का पतन हुआ, वहाँ आम्रातकेश्वर पीठ है। वह धनदादि यक्षिणियों का निवास स्थान है।
- 'लृकार' का उत्पत्ति स्थल, जहाँ सती के नखों का पतन हुआ, वहाँ एकाभ्रपीठ पीठ है। वह पीठ विद्याप्रदायक है।
- 'एकार' का उत्पत्ति स्थल, जहाँ सती के त्रिवलि का पतन हुआ, वहाँ

ਲਿਸ਼ਨੋਤ ਪੀਠ ਹੈ। ਵਸਤ ਕੇ ਤੀਨ ਖਣਡ ਉਸਕੇ ਪੂਰ੍ਵ, ਪਸ਼ਿਚਮ ਤਥਾ ਦਾਖਿਣ ਮੌਗਿਅਤ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਿਵਜ ਕੋ ਪੈਂਧਿਕ ਮਨ੍ਤਰੀ ਦੀ ਸਿਫ਼੍ਰ ਵਿੱਚ ਹੋਤੀ ਹੈ।

12. 'ਐਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਲ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਨਾਮੀ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਕਾਮਕੋਟੀ ਪੀਠ ਹੈ। ਸਮਸਤ ਕਾਮਮਨ੍ਤਰੀ ਦੀ ਸਿਫ਼੍ਰ ਵਿੱਚ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਥਾਂ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ਼ਾਓਂ ਮੌਗਿਅਤ ਹੈ ਜਹਾਂ ਅਪਸਰਾਏਂ ਨਿਵਾਸ ਕਰਤੀ ਹੈ।
13. 'ਓਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਲ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਅੰਗੁਲਿਯਾਂ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਹਿਮਾਲਾਵ ਪਰਵਤ ਮੌਗਿਅਤ ਕੇ ਕੈਲਾਸ ਪੀਠ ਹੈ। ਅੰਗੁਲਿਯਾਂ ਲਿੰਗ ਰੂਪ ਮੌਗਿਅਤ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਵਹਾਂ ਕਰਮਾਲਾ ਦੀ ਮਨ੍ਤਰ ਜਪ ਕਰਨੇ ਪਰ ਤਤਕਣ ਸਿਫ਼੍ਰ ਵਿੱਚ ਹੋਤੀ ਹੈ।
14. 'ਔਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਲ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਦੱਤਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਭੂਗੁ ਪੀਠ ਹੈ। ਵੈਦਿਕਾਦਿ ਮਨ੍ਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿਫ਼੍ਰ ਵਿੱਚ ਹੋਤੇ ਹਨ।
15. 'ਅੰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਲ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਦਾਖਿਣ ਕਰਤਲ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਕੇਦਾਰ ਪੀਠ ਹੈ। ਤਥਾਂ ਦਾਖਿਣ ਮੌਗਿਅਤ ਕੇ ਕੁਕਣ ਦੀ ਪਤਨ ਸਥਾਨ ਮੌਗਿਅਤ ਅਗਸ਼ਤਾਸ਼੍ਰਮ ਨਾਮਕ ਸਿਫ਼੍ਰ ਉਪਪੀਠ ਹੁਆ ਅਤੇ ਤਥਾਂ ਪਸ਼ਿਚਮ ਮੌਗਿਅਤ ਮੁਦ੍ਰਿਕਾ ਦੀ ਪਤਨ ਸਥਾਨ ਮੌਗਿਅਤ ਇੰਦ੍ਰਾਕ੍ਸ਼ੀ ਉਪਪੀਠ ਹੁਆ। ਤਥਾਂ ਪਾਸਿ ਵਲਾਅ ਦੀ ਪਤਨ ਸਥਲ ਮੌਗਿਅਤ ਰੇਵਤੀ-ਤਟ ਪਰ ਰਾਜੇਸ਼ਵਰੀ ਉਪਪੀਠ ਹੁਆ।
16. 'ਅ:' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਲ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਵਾਮ ਗਣਡ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਚਨਦ੍ਰਪੁਰ ਪੀਠ ਹੈ। ਸਾਭੀ ਮਨ੍ਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿਫ਼੍ਰ ਵਿੱਚ ਹੋਤੇ ਹਨ।
17. 'ਕਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਮਸ਼ਤਕ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਸ਼੍ਰੀਪੀਠ ਹੁਆ। ਤਥਾਂ ਪੂਰ੍ਵ ਮੌਗਿਅਤ ਕੇ ਕਣਾਭਰਣ ਦੀ ਪਤਨ ਸੰਖੇ ਉਪਪੀਠ ਹੁਆ, ਜਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਿਕ ਵਿਦਾ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਕਾ ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਸ਼ਕਤਿ ਦੀ ਨਿਵਾਸ ਹੈ। ਤਥਾਂ ਅਗਨਿਕੋਣ ਮੌਗਿਅਤ ਕੇ ਕਣਾਦ੍ਰਭਰਣ ਦੀ ਪਤਨ ਸੰਖੇ ਦੂਸਰਾ ਉਪਪੀਠ ਹੁਆ, ਜਹਾਂ ਮੁਖਸ਼ੁਦ੍ਧਕਰੀ ਮਾਹੇਸ਼ਵਰੀ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ। ਦਾਖਿਣ ਮੌਗਿਅਤ ਪਲਵਲੀ ਦੀ ਪਤਨ ਭੂਮਿ ਮੌਗਿਅਤ ਕੇ ਕੌਮਾਰੀ ਸ਼ਕਤਿਯੁਕਤ ਤੀਸਰਾ ਉਪਪੀਠ ਹੁਆ। ਨੈਰਕਤ੍ਯ ਮੌਗਿਅਤ ਕੇ ਕ਷ਟਮਾਲ ਦੀ ਨਿਪਾਤ ਸਥਲ ਮੌਗਿਅਤ ਏਨਕਾਲ ਵਿਦਾ-ਸਿਫ਼੍ਰਪ੍ਰਦ ਵੈਣਾਵੀ ਸ਼ਕਤਿ ਦੀ ਸਮਨਿਵਾਸ ਹੈ। ਪਾਸਿ ਨਾਸਾ-ਮੌਕਿਤਕ ਦੀ ਪਤਨ ਸਥਾਨ ਮੌਗਿਅਤ ਵਾਰਾਹੀ ਸ਼ਤਕਤਯਥਿ਷ਿਤ ਪੱਚਵਾਂ ਉਪਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਾਧੂਕੋਣ ਮੌਗਿਅਤ ਮਸ਼ਤਕਾਭਰਣ ਦੀ ਪਤਨ ਸਥਾਨ ਮੌਗਿਅਤ ਚਾਮੁਣਡਾ ਸ਼ਕਤਿ-ਧੁਕਤ ਕ੍ਸ਼ੁਦ੍ਰਦੇਵਤਾ-ਸਿਫ਼੍ਰਕਰ ਛਠਾ ਉਪਪੀਠ ਹੁਆ ਅਤੇ ਈਸ਼ਾਨ ਮੌਗਿਅਤ ਕੇ ਕੇਸਾਭਰਣ ਦੀ ਪਤਨ ਸਥਾਨ ਮੌਗਿਅਤ ਮਹਾਲਕਸੀ ਦੀ ਅਧਿ਷ਿਤ ਸਾਤਵਾਂ ਉਪਪੀਠ ਹੁਆ।
18. 'ਖਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਬਾਹੁ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਅਮਰਕਣਟਕ ਪਰਵਤ ਪਰ ਆਂਕਾਰਕ੍ਸੀਤ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਹ ਪੀਠ ਨਰਮਦਾ ਦੀ ਅਧਿ਷ਿਤ ਹੈ। ਤਥਾਂ ਤੱਤ ਮੌਗਿਅਤ ਕੇ ਕੁਚੁਕੀ ਦੀ ਪਤਨ ਭੂਮਿ ਮੌਗਿਅਤ ਉਪਪੀਠ ਹੁਆ, ਜੋ ਜ਼ਿਓਤਿਰਮਨ੍ਤ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਅਤੇ ਜ਼ਿਓਤਿਬਸਤੀ ਦੀ ਅਧਿ਷ਿਤ ਹੈ।
19. 'ਗਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਵਕ਼ਸ਼ਸਥਲ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਭੀ ਇਕ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਅਗਨਿ ਨੇ ਵਹਾਂ ਤਪਸਥਾ ਦੀ ਅਤੇ ਦੇਵਮੁਖਤਾ ਦੀ ਪਾਸਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕਰ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਸੰਜਕ ਉਪਪੀਠ ਦੀ ਸਥਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

20. 'ਘਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਵਾਮਸਕਨਥ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਮਾਲਵਪੀਠ ਹੁਆ। ਗਨਘਰੀ ਨੇ ਰਾਗਜ਼ਾਨ ਦੀ ਲਿਏ ਤਪਸਥਾ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ।
21. 'ਡਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਦਾਖਿਣ ਕਕ਼ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਕੁਲਾਨਤਕ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਿਦ੍ਰੋ਷ਣ, ਤਚਾਟਨ, ਮਾਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਹਾਂ ਸਿਫ਼੍ਰ ਹੋਤੇ ਹਨ।
22. 'ਚਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਵਾਮ ਕਕ਼ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਕੋਟੁਕ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਹਾਂ ਰਾਕਸ਼ਸਾਂ ਦੀ ਸਿਫ਼੍ਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।
23. 'ਛਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਜਠਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਗੋਕੰਧ ਪੀਠ ਹੁਆ।
24. 'ਜਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਵਲਿਕਾ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਮਾਤੁਰੇਸ਼ਵਰ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਹਾਂ ਸ਼ੈਵਮਨ੍ਤ ਸ਼ੀਗ੍ਰ ਸਿਫ਼੍ਰ ਹੋਤੇ ਹਨ।
25. 'ਯਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਵਲਿਕਾ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਅਵਟਾਹਾਸ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਹਾਂ ਗਣੇਸਾ-ਮਨ੍ਤਰੀ ਦੀ ਸਿਫ਼੍ਰ ਹੋਤੀ ਹੈ।
26. 'ਯਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਵਲਿਕਾ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਵਿਰਜ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਹ ਪੀਠ ਵਿ਷੍ਣੁ-ਮਨ੍ਤਰੀ ਦੀ ਸਿਫ਼੍ਰ ਪ੍ਰਦਾਤਕ ਹੈ।
27. 'ਟਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਬਸਤਿਪਾਤ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਰਾਜਗ੍ਰਹ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਰਾਜਗ੍ਰਹ ਮੌਗਿਅਤ ਵੇਦਾਰਥਜ਼ਾਨ ਦੀ ਪਾਸਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਨੀਚੇ ਕ੍ਸ਼ੁਦ੍ਰਘਣਿਕਾ ਦੀ ਪਤਨ ਸਥਲ ਮੌਗਿਅਤ ਵਿੱਚ ਘਣਿਕਾ ਨਾਮਕ ਉਪਪੀਠ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਐਨਕਾਲ ਮਨ੍ਤਰ ਸਿਫ਼੍ਰ ਹੋਤੇ ਹਨ।
28. 'ਠਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਨਿਤਮਬ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਮਹਾਪਥ ਪੀਠ ਹੁਆ।
29. 'ਡਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਜਘਨ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਕੌਛਿਗਿਰ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਨ ਦੇਵਤਾਂ ਦੀ ਮਨ੍ਤਰੀ ਦੀ ਵਹਾਂ ਸਿਫ਼੍ਰ ਸ਼ੀਗ੍ਰ ਹੋਤੀ ਹੈ।
30. 'ਡਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਦਾਖਿਣ ਊਰੁ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਏਲਾਪੁਰ ਪੀਠ ਹੁਆ।
31. 'ਣਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਵਾਮ ਊਰੁ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਕਾਲੇਸ਼ਵਰ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਹਾਂ ਆਧੁਵੁਦ੍ਧਿਕਾਰਕ ਮੂਤ੍ਯੁਜਧਾਦਿ ਮਨ੍ਤਰ ਸਿਫ਼੍ਰ ਹੋਤੇ ਹਨ।
32. 'ਤਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਦਾਖਿਣ ਜਾਨੁ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਜਾਨ੍ਤੀ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਹਾਂ ਧਨੁਰੰਦ ਦੀ ਸਿਫ਼੍ਰ ਅਵਸ਼ਯ ਹੋਤੀ ਹੈ।
33. 'ਥਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਵਾਮ ਜਾਨੁ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਤਜ਼ਾਧਿਨੀ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਹਾਂ ਕਵਚਮਨ੍ਤਰੀ ਦੀ ਸਿਫ਼੍ਰ ਹੋਕਰ ਰਕਣ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ: ਤਜ਼ਾਧਿਨੀ ਨਾਮ 'ਅਵਨ੍ਤੀ' ਹੈ।
34. 'ਦਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਦਾਖਿਣ ਜਂਧਾ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਧਾਰਿਨੀ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਹਾਂ ਕੌਲਿਕ ਮਨ੍ਤਰੀ ਦੀ ਸਿਫ਼੍ਰ ਹੋਤੀ ਹੈ।
35. 'ਧਕਾਰ' ਕਾ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ, ਜਹਾਂ ਸਤੀ ਦੀ ਵਾਮ ਜਂਧਾ ਦੀ ਪਤਨ ਹੁਆ, ਵਹਾਂ ਕੀਰਿਕਾ ਪੀਠ ਹੁਆ। ਵਹਾਂ ਵੈਤਾਲਿਕ ਤਥਾ ਸ਼ਾਬਰ ਮਨ੍ਤਰ ਸਿਫ਼੍ਰ ਹੋਤੇ ਹਨ।

36. 'नकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के दक्षिण गुल्फ का पात हुआ, वहाँ हस्तिनापुर पीठ हुआ। वहाँ नूपुर का पतन होने से नूपुरार्णवसंज्ञक उपपीठ हुआ, वहाँ सूर्य-मन्त्रों की सिद्धि होती है।
37. 'पकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के वामगुल्फ का पात हुआ, वहाँ उड़ीश पीठ हुआ। उड़ीशास्व्य महातन्त्र वहाँ सिद्धि होता है। जहाँ दूसरे नूपुर का पतन हुआ, वहाँ डामर उपपीठ हुआ।
38. 'फकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के देहरस (अस्थि) का पात हुआ, वहाँ प्रयाग पीठ हुआ। वहाँ मृत्तिका श्वेतवर्ण की दृष्टिगोचर होती है। वहाँ अन्याय अस्थियों का पतन होने से अनेक उपपीठों का प्रादुर्भाव हुआ। गंगा के पूर्व में बगलोपपीठ एवं उत्तर में चामुण्डादि उपपीठ, गंगा-यमुना के मध्य में राज-राजेश्वरी संज्ञक, यमुना के दक्षिण तट पर भुवनेशी नामक उपपीठ हुआ इसीलिये प्रयाग तीरथराज एवं पीठराज कहा गया है।
39. 'बकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के दक्षिण पृश्नि का पात हुआ, वहाँ षष्ठीश पीठ हुआ। यहाँ पादुका मन्त्र की सिद्धि होती है।
40. 'भकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के वाम पृश्नि का पात हुआ, वहाँ मायापुर पीठ हुआ। समस्त मायाओं की सिद्धि वहाँ होती है।
41. 'मकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के रक्त का पात हुआ, वहाँ मलय पीठ हुआ। रक्ताम्बररादि बौद्धों के मन्त्र यहाँ सिद्धि होते हैं।
42. 'यकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के पित्त का पात हुआ, वहाँ श्रीशैल पीठ हुआ। विशेषतः वैष्णव मन्त्र यहाँ सिद्धि होते हैं।
43. 'र' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के मेद का पात हुआ, वहाँ हिमालय पर मेरु पीठ हुआ। स्वर्णाकर्षण भैरव की सिद्धि वहाँ होती है।
44. 'लकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के जिहाग्र का पात हुआ, वहाँ गिरी पीठ हुआ। यहाँ जप करने से वाकसिद्धि होती है।
45. 'वकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के मज्जा का पात हुआ, वहाँ महेंद्र पीठ हुआ। जहाँ शाकत मंत्रों के जप से अवश्य सिद्धि होती है।
46. 'शकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के दक्षिण अंगुष्ठ का पात हुआ, वहाँ कामन पीठ हुआ। यहाँ समस्त मन्त्रों की सिद्धि होती है।
47. 'षकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के वामांगुष्ठ का पात हुआ, वहाँ हिरण्यपुर पीठ हुआ। वहाँ वामर्मार्ग से सिद्धिलाभ होता है।
48. 'सकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के रुचि (शोभा) का पात हुआ, वहाँ महालक्ष्मी पीठ हुआ। यहाँ सर्वसिद्धियाँ प्राप्त होती हैं।
49. 'हकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के धमनी का पात हुआ, वहाँ अति पीठ हुआ। वहाँ यावत् सिद्धियाँ होती हैं।
50. 'लकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के छाया का सम्पात हुआ, वहाँ छाया पीठ हुआ।
51. 'क्षकार' का उत्पत्ति स्थान, जहाँ सती के केशपाश का पात हुआ, वहाँ क्षत्र पीठ हुआ। यहाँ समस्त सिद्धियाँ शीघ्रतापूर्वक उपलब्ध होती हैं।

भिन्न-भिन्न वर्णों की शक्तियाँ और देवता भिन्न हैं। इसीलिये उन-उन वर्णों, पीठों, शक्तियों एवं देवताओं का परस्पर सम्बन्ध है। जिसके ज्ञान और अनुष्ठान साधना का विषय है।

-सदस्य, संयुक्त हिंदी सलाहकार समिति
वित्त मंत्रालय (राजस्व), भारत सरकार
निवास - वाराणसी, उत्तर प्रदेश

हमें इन पर गर्व है।

कृषि बैंकिंग महाविद्यालय,
भारतीय रिजर्व बैंक, पुणे के
तत्वावधान में आयोजित हिंदी
प्रशिक्षण समन्वय समिति द्वारा
आयोजित उत्कृष्ट संकाय सदस्य
चयन प्रतियोगिता में बैंक के
स्टाफ प्रशिक्षण कॉलेज, रोहिणी
में पदस्थ संकाय सदस्य श्री अमित मोहन अस्थाना को हिंदी भाषी संवर्ग में
प्रथम पुरस्कार प्रदान किया गया। इस अवसर पर बैंक के प्रबंध निदेशक
एवं मुख्य कार्यकारी अधिकारी श्री स्वरूप कुमार साहा, कार्यकारी निदेशक
डॉ. रामजस यादव और अन्य उच्चाधिकारियों के साथ संकाय सदस्य।

ਡਾਕੀ ਨੀਰੂ ਪਾਠਕ

ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍਷ੇਤਰ ਪੰਡਰਪੁਰ (ਸੋਲਾਪੁਰ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟ੍ਰ)

ਸਾਮਾਨਿਧ ਰੂਪ ਸੇ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਕਾ ਪ੍ਰਤੇਕ ਕਣ ਅਮੂਲਾ ਹੈ ਔਰ ਇਨ ਅਮੂਲਾ ਕਣਾਂ ਕੋ ਆਨੰਦ ਸੇ ਪਹਿਲੀ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਕਿਸੀ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿਕ ਸਥਲ ਕਾ ਦੌਰਾ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ ਅਨ੍ਯ ਸ਼ਬਦਾਂ ਮੋਹਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪ ਇਸੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਹ ਸਕਤੇ ਹੋਣੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਯਾਤਰਾ ਯਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਪਕੋ ਮਾਨਸਿਕ ਰੂਪ ਸੇ ਆਨੰਦਿਤ ਤੋਂ ਕਰਤੀ ਹੀ ਹੈ ਸਾਥ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਵਰਤਮਾਨ ਅਰਥਵਾਕਸਥਾ ਕੋ ਭੀ ਲਗਾਤਾਰ ਮਜਬੂਤ ਕਰਤੀ ਹੈ। ਵਿਗਤ ਵਰ਷ੋਂ ਕੇ ਦੌਰਾਨ ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਾਕਸਥਾ ਮੋਹਰੀ ਅਨਿਸਚਿਤਤਾਓਂ ਕੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਵਸਾਯ ਮੋਹਰੀ ਨਿਰਨਤਰ ਵੁਫ਼ਾਂ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਤੀ ਹੈ। ਤਦ੍ਰਿਗ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਮੋਹਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਤਿਥਿ ਉਦ੍ਘਾਤ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰੂਪ ਸੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੈਂ। ਪਰਿਵਰਤਕ ਕੀ ਬਾਤ ਕਰੋਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੰਗਠਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਲੋਗ “ਧਾਰਾ ਕਰਕੇ ਅਪਨੇ ਸਾਮਾਨਿਧ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੇ ਬਾਹਰ ਕੇ ਸਥਾਨਾਂ ਮੋਹਰੀ ਰਹਨੇ ਜਾਤੇ ਹੋਣੇ, ਯਹ ਦੌਰਾ ਜਾਦਾ ਸੇ ਜਾਦਾ ਏਕ ਸਾਲ ਕੇ ਲਿਏ ਮਨੋਰੰਜਨ, ਵਾਧਾਰ, ਅਨ੍ਯ ਤਦ੍ਰਿਗਾਵਾਂ ਸੇ ਕਿਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਯਹ ਤਸੀਂ ਸਥਾਨ ਪਰ ਕਿਸੀ ਖਾਸ ਕਿਧਾ ਸੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਹੈ” ਪਰਿਵਰਤਕ ਹੈਂ। ਪੂਰਵ ਮੋਹਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਰਾਮਪੂਰਣ ਗਤਿਵਿਧਿ ਕੇ ਰੂਪ ਮੋਹਰੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਥਾ ਲੇਕਿਨ ਅਥ ਯਹ ਬਾਤ ਕੇਵਲ ਪਰਿਵਰਤਕਾਂ ਕੇ ਸੰਦਰਭ ਮੋਹਰੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੇ ਅਨ੍ਯ ਆਸ਼ਿਤ ਪਕ੍ਖਾਂ ਕੋ ਇਸਦੇ ਕਾਰਧ ਅਵਸਰ ਮਿਲਦੇ ਹੋਣੇ।

ਭਾਰਤੀਯ ਸਮਾਜ ਮੋਹਰੀ ਪਹਿਲੇ ਸੇ ਹੀ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕੀ ਪਰਾਪਰਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕੀ ਪ੍ਰਮੁਖ ਤਦ੍ਰਿਗ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਥਾਨਾਂ ਕੇ ਅਵਲੋਕਨ ਕਰਨਾ, ਜੀਵਨ ਕੋ ਅਮੂਲਾ ਕਣਾਂ ਕੋ ਆਨੰਦਿਤ ਕਰਨਾ, ਨਵੀਂ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿਕਾਂ ਕੋ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਨੇ, ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਸੰਭਾਵ ਲੇਨੇ, ਤਤਸੰਬੰਧੀ ਸਥਾਨੀਯ ਤਤਪਾਦਾਂ ਕੀ ਸਮੂਤਿਸ਼ਵਰੂਪ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕੀ ਲੇਕਿਨ ਇਸਕਾ ਗੈਣ ਤਦ੍ਰਿਗ ਕਹੀਂ ਨ ਕਹੀਂ ਅਰਥਵਾਕਸਥਾ ਕੀ ਗਤਿਸ਼ੀਲ ਕਰਨਾ ਭੀ ਥਾ। ਮਾਨਵ ਕੇ ਵਿਕਾਸ, ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਸਾਂਤਿ ਕੀ ਸੰਤੁਸ਼ਿ ਅਤੇ ਜਾਨ ਕੇ ਲਿਏ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀ ਅਤਿ ਆਵਾਕਾਸ਼ ਮਾਨਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਜਿਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸਮੁਦਾਇ ਏਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਕੇ ਰੂਪ ਮੋਹਰੀ ਦੇਖਵਾਂ ਹੈ ਔਰ ਜਹਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੇ ਲਿਏ ਅਨੇਕ ਕੇਂਦ੍ਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈਂ, ਕੇ ਨਿਵਾਸਿਕਾਂ ਕੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੇ ਲਿਏ ਵਿਦੇਸ਼ਿਕਾਂ ਕੇ ਰੂਖ ਸਰਾਹਨੀਯ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਆਵਾਗਮਨ ਕੇ ਤੁਨਤ ਸਾਧਨਾਂ ਕੇ ਭਰਮਾਰ ਕੇ ਕਾਰਣ ਅਲਪਾਵਧਿ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀਯ ਯਾਤਰਾ ਕੇ ਇਸ ਦੌਰਾ ਮੋਹਰੀ ਮੈਨੇ ਅਲਪਾਵਧਿ ਸਥਾਨੀਯ ਯਾਤਰਾ ਕੀ ਮਾਰਗ ਚੁਨਾ।

ਵਿਕਤਿਗਤ ਰੂਚਿ ਕੇ ਅਨੁਝੇ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿਕ ਯਾਤਰਾ ਕੇ ਲਿਏ ਮੁੜ੍ਹੇ ਅਧਿਕ ਵਿਕਲਪ ਤਲਾਸਾਨੇ ਕੀ ਆਵਾਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਪਛੀ। ਪਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੇ ਸੋਲਾਪੁਰ ਜਿਲੇ ਮੋਹਰੀ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਕੀ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿਕ ਰਾਜਧਾਨੀ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਕੇ ਸੋਲਾਪੁਰ ਜਿਲੇ ਮੋਹਰੀ ਸੇ ਲਗਭਗ 230 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤਥਾ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ ਸੇ ਲਗਭਗ 75 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਕੀ ਦੂਰੀ ਪਰ ਸਾਂਸਕ੃ਤਿਕ ਵਿਕਤਿਗਤ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿਕਤਿਗਤ ਵਾਲਾ ਯਹ ਪ੍ਰਾਕੂਤਿਕ ਵਿਵਸਾਯ ਕੇ ਸਮੱਝ ਆਪਕੇ ਸਾਮਨੇ ਆਤਾ ਹੈ। ਪੰਡਰਪੁਰ ਮੁੰਬਈ-ਚੇਨਾਈ ਰੇਲਮਾਰਗ ਪਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕੁਰੂਡੇਵਾਲੀ ਸੇ ਮਾਲ ਕੁਛ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍਷ੇਤਰ ਪੰਡਰਪੁਰ ਕੋ ਭੂ-ਬੈਂਕ ਮਾਨਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਆਪਨੇ ਆਜ ਤਕ ਐਸੇ ਤੀਰਥ ਕੇ ਵਿ਷ਯ ਮੋਹਰੀ ਜਾਨਾ ਹੋਗਾ ਜਹਾਂ ਭਕਤ, ਭਗਵਾਨ ਸੇ ਮਿਲਨੇ ਜਾਤੇ ਹੋਣੇ ਤੋਂ ਉਨਕਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਅਪਨੇ ਕੋ ਕ੍ਰਤਾਰ ਕਰਨੇ ਜਾਤੇ ਹੋਣੇ ਕਿਂਤੁ ਪੰਡਰਪੁਰ ਐਸਾ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍਷ੇਤਰ ਹੈ ਜਹਾਂ ਭਕਤ ਪੁੰਡਲਿਕ ਕੀ ਅਨ੍ਯ ਭਕਤਿ ਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ ਹੋਕਰ ਪ੍ਰਭੁ ਸ਼੍ਰੀ ਕੁਣਾ ਅਪਨੀ ਸਵਾਰਿਗਮ ਨਗਰੀ ਦ੍ਰਾਰਿਕਾ ਕੀ ਤਾਗਕਰ, ਪੰਡਰਪੁਰ ਮੋਹਰੀ ਪੁੰਡਲਿਕ ਦ੍ਰਾਰਾ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਮੋਹਰੀ ਰਤ ਹੋਣੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਤਥਾ ਅਨਜਾਨੇ ਮੋਹਰੀ ਫੇਂਕੀ ਗਿਆ ਈਂਟ ਪਰ ਅਪਨੇ ਕਮਰ ਮੋਹਰੀ ਦੋਨੋਂ ਹਾਥ ਰਖਕਰ ਉਨਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾ ਮੋਹਰੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ।

ਬਾਤ ਕੁਛ ਵਰ਷ ਪੂਰਵ ਕੀ ਹੈ, ਜਵਾਬ ਦੇਂਦੇ ਕੇ ਤੁਨਤ ਮਹਾਪਰਿਵਰਤਨ ਮਹੋਦਾਤ ਨੇ ਅਪਨੀ ਪੰਡਰਪੁਰ ਯਾਤਰਾ ਕੇ ਵਿ਷ਯ ਮੋਹਰੀ ਮੁੜ੍ਹੇ ਬਤਾਵਾ ਥਾ ਤਥਾ ਨਿਜ ਅਨੁਭਵ ਸੁਨਾਏ ਥੇ। ਤਭੀ ਸੇ ਮਨ ਮੋਹਰੀ ਵਿਚ ਜਾਨੇ ਔਰ ਤਨਕਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਕੀ ਕੀ ਬਹੁਤ ਜਿੜਾਸਾ ਥੀ। ਪ੍ਰਭੁ ਕੀ ਐਸੀ ਕ੃ਪਾ ਹੁਈ ਕਿ ਪੁੱਣੇ ਜਾਨੇ ਪਰ ਪੰਡਰਪੁਰ ਜਾਨਾ ਭੀ ਹੋ ਪਾਇਆ। ਸੁਨਾ ਥਾ ਤੀਨ-ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਕੀ ਲਾਇਨ ਲਗਤੀ ਹੈ। ਦੋਨੋਂ ਘੁਟਨਾਂ ਕੀ ਅੱਪੇਸ਼ਨ ਕਰਵਾਇਆ ਥਾ ਪਰ ਠਾਨ ਲਿਆ ਥਾ, ਦੇਖਾ ਜਾਏਗਾ ਜੈਸੀ ਪ੍ਰਭੁ ਕੀ ਇਛਾ। ਹਮ ਚਾਰ ਲੋਗ ਗਾੜੀ ਸੇ ਸੁਭਹ ਹੀ ਪੰਡਰਪੁਰ ਕੇ ਲਿਏ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਅਗਸਤ ਕੀ ਮਹੀਨਾ ਥਾ, ਮੌਸਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਹਾਨਾ ਥਾ। ਹਰ 5-10 ਮਿਨਟ ਕੀ ਝ੍ਰਾਇਵ ਕੇ ਬਾਦ ਮੌਸਮ ਬਦਲ ਰਹਾ ਥਾ। ਕਭੀ ਬੁੰਦਾ-ਬਾੰਦੀ, ਕਭੀ ਧੁੰਧ ਔਰ ਕਹੀਂ ਠੰਡੀ ਹੁਵਾਏ। ਆਕਾਸ਼ ਪਰ ਬਾਦਲ ਥੇ ਪਰ ਸੂਰ੍ਯ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਭੀ ਧੀਦਾ-ਕਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਥੇ। ਰਾਸਤਾ ਸੁਨਦਰ ਥਾ ਔਰ ਸਡਕ ਭੀ ਬਹੁਤ ਅਚਾਨਕ ਬਣੀ ਥੀ। ਸਡਕ ਦੋਨੋਂ ਓਰੇ ਹਰਿਯਾਲੀ, ਛੋਟੇ ਪਹਾੜ ਵਿੱਚ ਬਾਦਲਾਂ ਸੇ ਆਚਾਦਿਤ ਆਕਾਸ਼, ਸਥਾਨ ਇਤਨਾ ਮਨੋਰਮ ਥਾ ਕਿ ਦੂਰੀ ਕੀ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਲਾ। ਰਾਸਤੇ ਮੋਹਰੀ ਭੀਮਾ ਨਦੀ, ਤਥਾ ਪਰ ਬਨਾ ਬਾਂਧ, ਤਰਹ-ਤਰਹ ਕੇ ਪਕ੍ਖੀ ਜੈਸੇ ਸਥਾਨੀਯ ਯਾਤਰਾ ਕੀ ਮਾਰਗ ਚੁਨਾ।

ਹੁए ਭੀ ਵਹ ਸਮਯ ਚਲਚਿਤ ਕੀ ਤਰਹ ਸਾਮਨੇ ਆ ਰਹਾ ਹੈ। ਮਨ ਮੌਦਰਾਨ ਕੀ ਉਮੰਗ ਤਥਾ ਸਮਾਨ ਕੋ ਆਤਮ-ਵਿਭੋਰ ਕਰਨੇ ਮੌਦਰਾਨ ਕੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੋਡ ਰਹੀ ਥੀ। ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਕੀ ਫ਼੍ਰਾਈਵ ਕੇ ਬਾਦ ਹਮ ਪਂਡਰਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਹਮਨੇ ਪਹਲੇ ਹੀ ਦੋਪਹਰ 1:00 ਬਜੇ ਕੀ ਅੱਨਲਾਇਨ ਬੁਕਿੰਗ ਕਰਵਾਈ ਹੁੰਡੀ ਥੀ, ਸਮਾਨ ਸੇ ਪਹਲੇ ਹੀ ਵਹਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਥੇ। ਧਾਰਾਂ ਭੀਮਾ ਨਦੀ ਚੰਦ੍ਰਭਾਗ ਕਹਲਾਤੀ ਹੈ, ਵਸ਼ਤੁ: ਭੀਮਾ ਨਦੀ ਧਾਰਾਂ ਚੰਦ੍ਰਕਾਰ ਰੂਪ ਮੌਦਰਾਨ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਕਰ ਬਹੂੰਤੀ ਹੈ ਇਸਲਿਏ ਚੰਦ੍ਰਭਾਗ ਕਹਲਾਤੀ ਹੈ। ਵਹੀਂ ਟਾਂਪ ਪਰ ਭਕਤ ਪੁੰਡਲੀਕ ਕਾ ਮੰਦਿਰ ਹੈ।

ਪੁੰਡਲੀਕ ਕੇ ਵਿ਷ਯ ਮੌਦਰਾਨ ਜਨਸ਼ੁਤੀ ਹੈ ਕੀ ਪੁੰਡਲੀਕ ਅਪਨੀ ਪਤੀ ਕੇ ਸਾਥ ਕਾਸੀ ਧਾਰਾਂ ਪਰ ਨਿਕਲਾ। ਰਾਸ਼ਟੇ ਮੌਦਰਾਨ ਕੁਕੂਰ ਮੁਨਿ ਕਾ ਆਸ਼ਰਮ ਆਇਆ। ਮੁਨਿ ਕੀ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕੇ ਲਿਏ ਭਕਤਿ ਕੀ ਸਹਿਮਾ ਦੇਖਕਰ ਵੀ ਚਕਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਥਾ ਦੇਖਾ ਤੀਨ ਸ਼ਿਖਿਆ ਮੈਲੇ ਕੁਚੇਲੇ ਵਸ਼ਤੋਂ ਮੌਦਰਾਨ ਆਂਗ ਆਤੀ ਹੈ ਔਰ ਕੁਛ ਸਮਾਨ ਪਸ਼ਚਾਤ ਤਥਾ ਸ਼ਵਚਛ ਵਸ਼ਤੋਂ ਮੌਦਰਾਨ ਦੇਵੀ ਰੂਪ ਮੌਦਰਾਨ ਬਾਹਰ ਆਤੀ ਹੈ। ਵੇ ਗੰਗਾ, ਧਮੁਨਾ ਔਰ ਸਾਰਸ਼ਵਤੀ, ਮੁਨਿ ਕਾ ਆਂਗਨ ਬੁਹਾਰ, ਪਾਨੀ ਛਿੜਕ, ਦੂਸਰਾਂ ਕੇ ਪਾਪਾਂ ਮਲਿਨ ਅਪਨੇ ਕੋ ਪਵਿਤਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈਂ। ਪੁੰਡਲੀਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਰ ਤਥਾ ਬਤਾਇਆ ਕਿ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਾ ਹੀ ਧਾਰਾਂ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਐਸਾ ਸੁਨਕਰ ਪੁੰਡਲੀਕ ਨੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਾ ਸਂਕਲਣ ਲਿਆ ਤਥਾ ਪਂਡਰਪੁਰ ਤਥਾ ਇਸੇ ਲੋਹਦੰਡ ਤੀਰਥ ਕੇ ਨਾਮ ਸੇ ਜਾਨਾ ਜਾਤਾ ਥਾ, ਮੌਦਰਾਨ ਚੰਦ੍ਰਭਾਗ ਨਦੀ ਕੇ ਤਟ ਪਰ ਧਰ ਬਸਾਕਰ ਵ੍ਰਦ੍ਰ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਮੌਦਰਾਨ ਲਗ ਗਿਆ ਔਰ ਨਿਰਾਤਰ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਕਰਨੇ ਲਗਾ। ਏਕ ਬਾਰ ਸ਼ਵਚਛ ਭਗਵਾਨ ਕ੃਷ਣ ਤਥਾ ਉਸਦੇ ਮਿਲਿਨੇ ਆਏ ਤਥਾ ਪੁੰਡਲੀਕ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਮੌਦਰਾਨ ਵਿਚਲੇ ਥਾ, ਤਥਾ ਉਨਕੀ ਓਰ ਬਿਨਾ ਦੇਖੇ ਤਥਾ ਪ੍ਰਤੀਕਿਆ ਕਰਨੇ ਔਰ ਵਹੀਂ ਪਾਨੀ ਹੋਨੇ ਕੇ ਕਾਰਣ ਇੱਟ ਫੇਕਕਰ ਤਥਾ ਖੱਡੇ ਰਹਨੇ ਕੋ ਕਹਾ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਮੌਦਰਾਨ ਸੇਵਾ ਸੇ ਨਿਵ੃ਤ ਹੋਨੇ ਪਰ ਪੁੰਡਲੀਕ ਨੇ ਜਥੇ ਭਗਵਾਨ ਕੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖੱਡੇ ਦੇਖਾ ਤੋਂ ਤਥਾ ਉਨਕੇ ਚਰਣਾਂ ਮੌਦਰਾਨ ਗਿਰ ਗਿਆ। ਬਾਰ-ਬਾਰ ਕਥਾ ਮਾਂਗੀ, ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਨੇ ਪਰ ਵਰ ਮਾਂਗਨੇ ਕਰ ਲਿਏ ਕਹਾ। ਪੁੰਡਲੀਕ ਨੇ ਕਹਾ ਪ੍ਰਭੂ ਭਕਤਾਂ ਕੀ ਤਦ੍ਵਾਰ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਇਸੀ ਰੂਪ ਮੌਦਰਾਨ ਆਪ ਧਾਰਾਂ ਵਿਰਾਜੇ। ਤਥਾ ਸੇ ਧਾਰਾਂ ਪਰ ਵਿਟੂਲਨਾਥ ਕੇ ਰੂਪ ਮੌਦਰਾਨ ਭਗਵਾਨ ਕੀ ਵਿਨਮਰਤਾ ਤਥਾ ਅਪਨੇ ਭਕਤ ਕੇ ਲਿਏ ਕਟਿਬਦ੍ਧਤਾ ਕੇ ਅਲੌਕਿਕ, ਅਨੁਪਮ ਵ ਭਵਿਤ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਕਮਰ ਪਰ ਹਾਥ ਰਖਕਰ ਭਗਵਾਨ ਵਿਚਲ੍ਲੀ ਹੀ ਵਿਟੂਲ ਕੇ ਰੂਪ ਮੌਦਰਾਨ ਖੱਡੇ ਹੈਂ। ਇਸ ਮੰਦਿਰ ਕੇ ਸਰਵਪ੍ਰਥਮ ਕਿਸਦੇ ਬਨਾਇਆ, ਵਿਟੂਲ ਕੀ ਮੂਰਤੀ ਕਿਸਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀ, ਧਾਰਾਂ ਸਪਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਥਾਨੀਅ ਸ਼ਾਸਕ ਨੇ ਰੇਸ਼ ਮਾਲੋਜੀਰਾਵ ਨਿੰਬਾਲਕਰ ਨੇ ਮੰਦਿਰ ਕੇ ਜੀਣੀਆਂਦ੍ਰਾਰ ਕਰ ਵਾਯਾ ਥਾ। ਜਾਤਿ-ਪਾਤਿ, ਧਰਮ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸੇ ਊਪਰ ਤਥਾ ਭਕਤ ਔਰ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਮਿਲਿਨ ਕੀ ਅਨੂਠੀ ਪ੍ਰਸ਼ਤੁਤੀ ਹੈ ਧਾਰਾਂ ਮੰਦਿਰ।

ਇਸ ਮੰਦਿਰ ਕੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹਰਿਜਨ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਕਿਸੀ ਨੇ ਹੁਦੂਦ ਸੇ ਪੁਕਾਰਾ, ਭਗਵਾਨ ਉਨਕੇ ਹੋ ਗਏ। ਧਾਰਾਂ ਭਗਵਾਨ ਕੋ ਐਸਾ ਰੂਪ ਹੈ ਜਾਹਾਂ ਆਜ ਭੀ ਭਕਤ, ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਚਰਣਾਂ ਕੀ ਸਪਣ ਕਰ ਅਭਿਭੂਤ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ। ਉਨਕੇ ਮਾਥੇ ਪਰ ਪਸੀਨਾ ਆਨਾ,

ਉਨਕੇ ਚਰਣਾਂ ਕੀ ਕੋਮਲ ਗਰਮ ਸਪਣ, ਉਨਕਾ ਅਪਨੀ ਪਲਕਾਂ ਕੀ ਝਾਪਕਨਾ, ਆਜ ਭੀ ਉਨਕੀ ਅਪਨੇ ਭਕਤਾਂ ਸੇ ਆਤਮੀਯਤਾ ਦਰਸਾਤਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਜ ਭਕਤਾਂ ਸੇ ਭਗਵਾਨ ਵਿਟੂਲ ਕੇ ਵਿਵਹਾਰ, ਭਕਤਾਂ ਕੀ ਅਨੁਭੂਤਿ ਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਭਕਤ ਨਾਮਦੇਵ ਕੀ ਭਕਤਿ ਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਕਰ ਵਿਟੂਲਨਾਥ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਭੋਜਨ ਕਰਤੇ ਥੇ, ਸੰਤ ਜਨਾਬਾਈ ਕੇ ਸਾਥ ਚਕੀ ਚਲਾਕਰ ਆਟਾ ਪਿਸ਼ਤੇ ਥੇ, ਦਾਮਾਜੀ ਪੰਤ ਕੀ ਰਖਾ ਕੇ ਲਿਏ ਸ਼ਵਚਛ ਸੇਵਕ ਬਨਾਕਰ ਦਰਬਾਰ ਚਲੇ ਗਏ, ਆਜ ਹਮ ਉਸੀ ਤੀਰਥ ਵਰਣ ਕੀ ਧਾਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੈਂ।

ਅੱਨਲਾਇਨ ਬੁਕਿੰਗ ਹੋਨੇ ਸੇ ਰਾਸ਼ਟਾ ਕੁਛ ਅਲਗ ਹੋਕਰ ਆਗੇ ਜਾਕਰ ਸੁਰਵਾਤੀ ਮੰਦਿਰ ਤਕ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਵਿਟੂਲ ਮੰਦਿਰ ਕੇ ਤੀਨ ਦ੍ਰਾਰ ਹੈਂ : ਪ੍ਰਥਮ ਮਹਾਦ੍ਰਾਰ ਯਾ ਨਾਮਦੇਵ ਦਰਵਾਜਾ। ਧਾਰਾਂ ਭਕਤ ਨਾਮਦੇਵ ਕੇ ਸਮਰਣ ਮੌਦਰਾਨ ਸੀਫ਼ਿਯਾਂ ਹੈ। ਮਹਾਦ੍ਰਾਰ ਕੇ ਸਾਮਨੇ ਹੀ ਸੰਤ ਚੌਖਾ ਮੇਲਾ ਕੀ ਸਮਾਧਿ ਹੈ। ਸੰਤ ਚੌਖਾਮੇਲਾ ਨਿਸ਼ਾ ਜਾਤਿ ਮੌਦਰਾਨ ਪੈਦਾ ਹੁਏ ਥੇ। ਐਸੇ ਮਹਾਨ ਸੰਤ ਥੇ ਕਿ ਵਿਟੂਲ ਸ਼ਵਚਛ ਉਨਕੀ ਕੁਟਿਆ ਮੌਦਰਾਨ ਦੀ ਭਾਤ ਖਾਨੇ ਆਤੇ ਥੇ। ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਰਣੋਪਰਾਂ ਭੀ ਇਨਕੀ ਅਥਿਯੋਂ ਸੇ ਵਿਟੂਲ-ਵਿਟੂਲ ਕੀ ਆਵਾਜਾ ਆਤੀ ਥੀ ਇਸਲਿਏ ਇਨਕੀ ਅਥਿਯੋਂ ਸੇ ਮਹਾਦ੍ਰਾਰ ਕੇ ਸਾਮਨੇ ਮੌਦਰਾਨ ਸਮਾਧਿ ਬਨਾਈ ਗਈ। ਦੂਸਰਾ ਪੁਰਖਾਂ ਕੀ ਵਾਰੀ (ਕਤਰ/ਲਾਇਨ) ਕੇ ਦਰਵਾਜਾ ਹੈ ਔਰ ਤੀਸਰਾ ਦਰਵਾਜਾ, ਛੋਟਾ ਦਰਵਾਜਾ ਹੈ। ਇਸਕੀ ਅਤਿਰਿਕਤ ਅਨ੍ਯ ਦ੍ਰਾਰ ਭੀ ਹੈਂ। ਹਮ ਲਗਾਤਾਰ ਲਾਇਨ ਮੌਦਰਾਨ ਬਢੇ ਜਾ ਰਹੇ ਥੇ। ਅਭੀ ਤੀ ਕੁਛ ਸਮਝਾ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹਾ ਥਾ ਕਿ ਮੰਦਿਰ ਕਿਸ ਓਰ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟੇ ਮੌਦਰਾਨ ਕੇ ਸਾਥ-ਸਾਥ ਬੈਠਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਭੀ ਸਥਾਨ ਥਾ। ਜਥੇ ਥਕ ਜਾਤੀ ਤੀ ਕੁਛ ਪਲ ਕੇ ਲਿਏ ਬੈਠ ਜਾਤੀ। ਫਿਰ ਲਾਇਨ ਚਲ ਪਢੀ। ਤਥੀ ਕੁਛ ਐਸਾ ਹੁਆ ਜਿਸਦੇ ਮਨ ਫਿਰ ਏਕ ਬਾਰ ਅਭਿਭੂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਮਾਰੀ ਲਾਇਨ ਕੇ ਵਿਪਰੀਤ ਭੀ ਏਕ ਲਾਇਨ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਥੀ, ਸ਼ਾਯਦ ਵਹ ਕਿਸੀ ਦੂਸਰੇ ਦ੍ਰਾਰ ਸੇ ਆ ਰਹੀ ਥੀ। ਮੈਨੇ ਦੇਖਾ ਏਕ ਛੋਟੇ ਕਦ ਕੇ ਵਿਕਤੀ ਧੋਤੀ-ਕੁਰਤਾ ਪਹਨੇ, ਹਾਥ ਮੌਦਰਾਨ ਤੋਂ ਤੱਬੋਰਾ ਲਿਏ ਮੁੜ੍ਹੇ ਲਗਾਤਾਰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਥੇ। ਮੈਨੇ ਹਾਥ ਜੋੜ ਕਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਿਆ ਔਰ ਉਨਹਿਂਨੇ ਮੁਸਕੁਰਾ ਕਰ ਦੋਨੋਂ ਹਾਥ ਤਠਕਰ ਆਸੀਵਾਦ ਦਿਯਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ ਆੱਖ ਭਰ ਆਈ ਮੈਂ ਲਾਇਨ ਮੌਦਰਾਨ ਆਗੇ ਬਢ ਗਈ ਔਰ ਵੇ ਵਿਪਰੀਤ ਦਿਸਾ ਮੌਦਰਾਨ। ਸ਼ਾਯਦ ਇਸਲਿਏ ਕਿ ਉਨਕੀ ਛਵਿ ਸੰਤ ਤੁਕਾਰਾਮ ਸੇ ਬਹੁਤ ਹਦ ਤਕ ਮਿਲਤੀ ਥੀ।

ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਧਰਪੁਰ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੈ ਔਰ ਆਜ ਭੀ ਸੰਤ ਧਾਰਾਂ ਨਿਤ ਨਿਵਾਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿ ਸਵਾਰ ਸਮਰਪਿਤ ਐਸੇ ਭਗਵਾਨ ਭਕਤ ਹੈਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਖਕ ਸ਼ਵਚਛ ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਟੂਲਨਾਥ ਹੈਂ। ਅਗਰ ਉਨਕੇ ਭਕਤਾਂ ਕੀ ਵਰਣ ਕਰਨੇ ਲਗੇ ਤੋਂ ਧਾਰਾਂ ਲੇਖ ਬਹੁਤ ਲੰਬਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਵੈਸੇ ਭੀ ਕੁਦਰ ਮਾਨਵ ਕੀ ਐਸੀ ਕਸਮਤਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਔਰ ਉਨਕੇ ਭਕਤਾਂ ਕੀ ਸੰਪੂਰਨ ਵਰਣ ਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਘੰਟੇ ਕਿਥੀ ਊਪਰ, ਕਿਥੀ ਨੀਚੇ, ਕਿਥੀ ਸੀਥੇ ਬਢੇ-ਬਢੇ ਹਮ ਦੋ ਸ਼ੀਲਾ ਨਿਰਮਿਤ ਗੋਲਾਕਾਰ ਸ਼ਤੰਬੋਂ ਕੇ ਸਹਾਰੇ ਬਨੇ ਮੰਡਪ ਕੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿਸਕੀ ਬਾਈ ਓਰ ਬਡਾ ਵੁਕ਼ਸ਼ ਹੈ, ਉਸਕੇ ਆਗੇ ਗਣਪਤਿ, ਗਰੂਡ ਏਂਵੇਂ ਹਨੁਮਾਨ ਜੀ ਕੇ ਮੰਦਿਰ

ਹੈਂ। ਆਗੇ ਹਾਥੀ ਦਰਵਾਜਾ ਹੈ, ਇਸਕੇ ਆਗੇ ਏਕ ਚੌਰਸ ਆਕ੃ਤਿ ਕੀ ਜਗਹ ਹੈ ਔਰ ਵਹੀ ਅੰਦਰ ਸੇ ਗਰੰਥ ਮੰਦਿਰ ਕਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦ੍ਰਾਰ ਹੈ। ਤੀਨ ਫਿਟ, ਨੌ ਝੰਚ ਊਂਚਾਈ ਕੇ ਮਨੋਹਰ ਵਿਟੂਲ ਵਹੀ ਵਿਰਾਜੇ ਹੈਂ। ਕ੃ਣ ਸ਼ਿਲਾ ਸੇ ਬਨੀ ਮੂਰਤੀ ਕੇ ਸੱਸਤ ਪਰ ਮੁਕੁਟ ਹੈ ਜਿਸੇ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਮਾਨਨੇ ਹੈਂ ਇਸਲਿਏ ਹਰੀ ਔਰ ਹਰ ਦੋਨੋਂ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਯਹਾਂ ਏਕ ਸਾਥ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਉਨਕੇ ਚਰਣਾਂ ਕੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਉਨ੍ਹੇਂ ਨਿਹਾਰਤੇ ਹੁਏ ਮਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭਰ ਰਹਾ ਥਾ।

ਕਿਸੇ ਵਾਲੀ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਪਰ ਠਹਰਤੀ ਤੋਂ ਕਿਸੀ ਮਾਥੇ ਪਰ ਲਗੇ ਚਨਦ੍ਰਨ ਦੇ ਤਿਲਕ ਕੇ ਬੀਚ ਲਗੀ ਕਾਲੀ ਬਿੰਦੀ ਪਰ। ਆਜ ਤਕ ਤਿਲਕ ਪਰ ਕਾਲੀ ਬਿੰਦੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਸੀ ਵਿਗ੍ਰਹ ਪਰ ਨਹੀਂ ਹੁਆ ਥਾ ਜਿੜਾ ਸਾਵਣ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਕਕਖ ਕੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਏਕ ਸੱਤ ਸੇ ਮੈਨੇ ਪ੍ਰਥਮ ਹੀ ਲਿਆ - ਕਿਧੁ ਧੇ ਨਜ਼ਰ ਕਾ ਟੀਕਾ ਹੈ। ਵੋ ਪਛਲੇ ਤੋਂ ਮੁਸ਼ਕੁਰਾਏ ਔਰ ਫਿਰ ਬੋਲੇ - ਜੈਸੇ ਭਕਤ, ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਮਿਲਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਆਨੁਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਵੈਂਕੇ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਭੀ ਅਪਨੇ ਭਕਤਾਂ ਕੋ ਲੰਬੀ ਲਾਇਨ ਮੈਂ ਧੱਟੋਂ ਖੜੇ ਰਹਨੇ ਦੇ ਦੁਖੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਇਸਲਿਏ ਜਹਾਂ ਭਕਤ ਖੜੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਵਹਾਂ ਰਾਤਿ ਮੈਂ ਝਾਊ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਔਰ ਭਕਤਾਂ ਦੀ ਪਾਗ ਧੂਲ ਇਕਟੂਕ ਕਰ ਛਾਨ ਕਰ ਉਸ ਮਿਟੀ ਮੈਂ ਚੰਦ੍ਰ ਭਾਗ ਨਦੀ ਦੀ ਜਲ ਮਿਲਾਵਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਔਰ ਉਸੇ ਭਗਵਾਨ ਤਿਲਕ ਦੇ ਬੀਚ ਧਾਰਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਐਥੇ ਹੈਂ ਪੱਧਰਪੁਰ ਦੇ ਭਕਤ ਵਤਸਲ ਭਗਵਾਨ ਵਿਟੂਲ। ਆਗੇ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸ਼ਯਨ ਕਕਖ ਹੈ। ਬਾਈ ਓਰ ਸੂਰ੍ਯ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਹੈ। ਅੰਬਾਬਾਈ, ਨਾਰਦ ਮੁਨੀ, ਪਰਸੁਰਾਮ, ਗਯਾਨ ਵੈਂਕਟੇਸ਼ ਮੰਦਿਰ ਭੀ ਹੈ। ਰੁਕਮਿਣੀ, ਸਤਿਭਾਮਾ ਤਥਾ ਰਾਧਾ-ਕ੃ਣ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਹੈਂ। ਆਗੇ ਏਕ ਖੁਲਾ ਚੌਕ ਹੈ ਜਹਾਂ ਭਕਤਗਣ ਬੈਠਕਰ ਭਜਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਸਭੀ ਛੋਟੇ, ਅਪਨੇ ਸੇ ਬੜੇ ਦੇ ਚਰਣ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਕਿਥੋਂ ਪੁਰਖ, ਕਿਥੋਂ ਸਤੀ ਮਿਲਕਰ ਕਿਕਲੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ, ਖੁਸ਼ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਆਨੁਦ ਜੈਸੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਛੁਲਕ ਰਹਾ ਹੈ (ਕਿਕਲੀ ਐਸਾ ਖੇਲ ਜਿਸਮੇ ਦੋ ਵਾਕਿਤਿ ਏਕ-ਦੂਜ਼ੇ ਦੇ ਹਾਥ ਪਕੜਕਰ ਘੂਮਤੇ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਏਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨੂੰ ਦ੍ਰਾਰਾ ਆਨੁਦ ਦੀ ਅਭਿਵਾਕਿਤ ਕਰਤੇ ਹਨ)। ਹਮ ਭੀ ਖੁਸ਼ ਥੇ। ਰੰਗ-ਜਾਤਿ ਦੇ ਊਪਰ ਤਥਾ ਭਕਤਾਂ ਦੇ ਐਸਾ ਸਮਾਗਮ ਅਨ੍ਯਤ ਦੁਰਲੰਭ ਹੈ।

ਭਗਵਾਨ ਵਿਟੂਲ ਦੀ ਬਾਤ ਕੀ ਜਾਏ ਔਰ ਉਨਕੀ ਵਾਰਿਯਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਨ ਹੋ ਤੇ ਸਥਾਨ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਮੁਖ ਵਾਰਿਯਾਂ (ਯਾਤਾਓਂ) ਦੇ ਸਮਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਚੌਬੀਸ਼ ਧੰਡੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ। ਪੱਧਰੀ ਕਥੇ ਮੈਂ ਆ਷ਾਡ਼ ਔਰ ਕਾਰਤਿਕ ਏਕਾਦਸੀ ਪਰ ਭੂਲੀਕ ਮੈਂ ਕੈਕੂਠ ਹੀ ਤਤਰ ਆਤਾ ਹੈ। ਅਲਗ-ਅਲਗ ਗੱਗੀ ਦੇ ਪਾਲਕਿਯਾਂ ਆਤੀ ਹੈ। ਆਲਾਂਦੀ ਦੇ ਜਾਨੇਬਾਦ, ਲਾਂਬਕੇਬਾਦ (ਨਾਸਿਕ) ਦੇ ਨਿਵੱਤਿਨਾਥ, ਆਦਿਲਾਬਾਦ ਦੇ ਮੁਕਤਾਬਾਈ, ਪੈਠਣ ਦੇ ਏਕਨਾਥ ਮਹਾਰਾਜ, ਦੇਹੂ ਦੇ ਤੁਕਾਬਾਰਾਯ, ਔਰਗਾਬਾਦ ਦੇ ਜਨਾਰਦਨ ਸਵਾਮੀ, ਪੱਧਰਪੁਰ ਦੇ ਨਾਮਦੇਵ ਮਹਾਰਾਜ, ਕੌਡਿਧੁਪੁਰ ਦੇ ਰੁਕਮਣੀ ਮਾਤਾ ਤਥਾ ਅਨ੍ਯ ਪੁਣ੍ਯ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪਾਲਕਿਯਾਂ ਆਤੀ ਹੈ। ਪਦਯਾਤੀ ਹੀ ਇਨਕਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਭਜਨ-ਕੀਰਤਨ, ਪ੍ਰਵਚਨ, ਨਾਮਧੋ਷ ਚਲਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਹਾਨੀ ਮੈਂ ਅਨੰਨ੍ਦ ਵਿਟੂਲ, ਤਿਰੁਪਤਿ ਮੈਂ ਕੰਚਨ ਬਨਾਵਾ ਔਰ ਪੱਧਰੀ ਮੈਂ

ਨਾਦ ਬਨਾਵਾ ਨਿਵਾਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਵਿਟੂਲ-ਵਿਟੂਲ ਮੂਦਿੰਗ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਸਾਥ ਗੁਜਾਰਾਨ ਹੋਕਰ ਸਮਸਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਯਹੀ ਨਾਥ ਬਨਾਵਾ ਹੈ। ਪੱਧਰਪੁਰ ਮੈਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮੰਦਿਰ ਹੈਂ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਏਂ ਹੈਂ, ਮਥ ਹੈ। ਵਹਾਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਯਾਤਾ ਕਰਨਾ ਭੀ ਕਮ ਹੈ। ਹਰ ਬਾਰ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ, ਭਕਤਿ ਦੀ ਵਰ਷ਾ ਔਰ ਭਗਵਾਨ ਵਿਟੂਲਨਾਥ ਦੀ ਆਕਾਰਣ ਆਪਕੋ ਵਹਾਂ ਜਾਨੇ ਦੀ ਲਿਏ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੋਚ ਨੇਤ੍ਰਤ੍ਵ ਨੇ ਭਾਰਤੀਯ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਬਾਦਵਾ ਦੇਣੇ ਦੀ ਲਿਏ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕਿਏ ਹਨ ਔਰ ਇਸਕਾ ਪਰਿਣਾਮ ਭੀ ਹਮੈਂ ਦਿਖ ਰਹਾ ਹੈ। 'ਵੇਡ ਇਨ ਇੰਡੀਆ', 'ਵੋਕਲ ਫਾਰ ਲੋਕਲ' ਜੈਸੇ ਨਾਰੇ ਦੀਆਂ ਭੀ ਭਾਰਤੀਯ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨੇ ਦੀ ਰਣਨੀਤਿ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮਾਨਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਲ ਮਿਲਾਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਏਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਾਜਿ ਮੈਂ ਵਿਦ੍ਯਮਾਨ ਹੈ। ਤਨਾਵਪੂਰ੍ਣ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਮੈਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਕਿਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤਿ ਮੈਂ ਸਹਾਯਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਕਥੇ ਸਥਾਨੀਯ ਯਾਦੇਸ਼ੀਯ ਹੋ ਤੋਂ ਵਹ ਰਾਣੂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਕਤਿਕਰਣ ਮੈਂ ਲਾਭਦਾਈ ਹੋਗਾ। ਵੈਖਿਕਰਣ ਦੇ ਦੌਰ ਮੈਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ੀਯ ਯਾਤਾਏਂ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਦੀ ਲਿਏ ਵਰੀਯਤਾ ਕ੍ਰਮ ਮੈਂ ਭਲੇ ਹੀ ਊਪਰ ਹੋ ਲੇਕਿਨ ਧੀਰੇ-ਧੀਰੇ ਹੀ ਸਹੀ ਹਮੈਂ ਤਥਾਕਥਿਤ ਸਟੇਟਸ ਸਿੰਬਲ ਦੇ ਸਥਾਨ ਪਰ ਵਾਵਹਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਧਾਰਾਤਲ ਪਰ ਉਤਾਰਨਾ ਹੋਗਾ। ਹਮਾਰੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਧਾਰਣਾ ਯਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹਿਏ ਕਿ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਜੀ ਭੀ ਹੈ ਵਹੀ ਤਕਢਾ ਹੈ ਯਾ ਤਨ੍ਹੇਂ ਤਕਢਾ ਬਨਾਨਾ ਹਮਾਰਾ ਵਾਕਿਤਿਗਤ ਦਾਇਤਵ ਹੈ। ਜਨਹਿਤ ਔਰ ਦੇਸ਼ਹਿਤ ਦੇ ਮਫ਼ੇਨਜ਼ਰ ਕੇਵਲ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਅਧਿਤੁ ਦੇਸ਼ੀਯ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸਾਰੀਪਾਰ ਹੋਣਾ ਆਵਸਥਕ ਹੋਗਾ।

- ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਪ੍ਰਬੰਧਕ
ਪੰਜਾਬ ਏਣਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ

ਰਚਨਾਕਾਰੋਂ ਦੇ ਨਿਵੇਦਨ

ਰਚਨਾਕਾਰੋਂ ਦੇ ਨਿਵੇਦਨ ਹੈ ਕਿ ਬੈਂਕ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਾਲਿਅ ਰਾਜਭਾਸਾ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਤਿਮਾਹੀ ਹਿੰਦੀ ਪਲਿਕਾ "ਰਾਜਭਾਸਾ ਅੰਕੁਰ" ਮੈਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਹੇਠਾਂ ਲੇਖ ਭੇਜਤੇ ਸਮਾਂ ਲੇਖ ਦੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਅਪਨਾ ਨਾਮ, ਸ਼ਾਖਾ/ ਕਾਰਾਲਿਅ ਦੀ ਪਤਾ, ਮੋਬਾਇਲ ਨੰਬਰ ਤਥਾ ਅਪਨਾ ਬੈਂਕ ਦੀ ਸੱਬੰਧ ਮੈਂ ਮੈਲਿਕਤਾ ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪਲ ਔਰ ਅਪਨਾ ਫੋਟੋ ਭੀ ਤੁਲਾਵਾ ਕਰਾਏ। ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਸਟਾਫ ਸਦਸ਼, ਤਪਰੋਕਤ ਦੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਅਪਨੇ ਘਰ ਦੀ ਪਤਾ ਤਥਾ ਸਥਾਨੀਯ ਖਾਤਾ ਸੱਬੰਧ (ਪੈਨ ਨੰਬਰ) ਦੀ ਭੀ ਤੁਲਾਵਾ ਕਰੋ।

- ਸੁਖ ਸੰਪਾਦਕ

ਹਿੰਦੀ ਕਾਰ્ਯਸ਼ਾਲਾ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰ੍ਯਾਲਾਦਾਰੀ ਲਖਨਊ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰ੍ਯਾਲਾਦਾਰੀ ਜਾਲੰਧਰ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰ੍ਯਾਲਾਦਾਰੀ ਭੋਪਾਲ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰ੍ਯਾਲਾਦਾਰੀ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰ੍ਯਾਲਾਦਾਰੀ ਜਯਪੁਰ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰ੍ਯਾਲਾਦਾਰੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਹਿੰਦੀ ਕਾਰ्यਸ਼ਾਲਾ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰਧਾਲਾ ਗੁਰੂਗ੍ਰਾਮ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰਧਾਲਾ ਨੋਏਡਾ

ਸਟਾਫ ਪ੍ਰਸਿਕਿਣ ਕਾਲੇਜ ਰੋਹਿਣੀ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰਧਾਲਾ ਪੰਚਕੂਲਾ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰਧਾਲਾ ਅਮ੍ਰਤਸਰ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰਧਾਲਾ ਫਰੀਦਕੋਟ

ਸਵਰਣ ਪ੍ਰੋਮਾ

ਡਿਜਿਟਲ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਕੇ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਬੈਂਕਾਂ ਮੌਜੂਦਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਮ ਪ੍ਰਬੰਧਨ

21ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ, ਬੈਂਕਿੰਗ ਕੀ ਵਾਲੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਨਵੋਨੰਨੇ ਕੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ ਕ੍ਰਾਂਤਿ ਕੇ ਇਸ ਦੌਰ ਮੌਜੂਦਾ ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਹੋਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਅਧਿਕਾਂਸ਼ ਕਾਰਥ ਆਨਲਾਈਨ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਹੋਨੇ ਲਗਾ ਹੈ। 21ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਮੌਜੂਦਿਆਂ ਜਾਗਰੂਕ ਮੌਜੂਦਾ ਐਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਘਟੀ। ਪ੍ਰਥਮ ਕੇਂਦ੍ਰੀਕ੃ਤ ਆਨਲਾਈਨ ਰਿਯਲ ਟਾਇਮ ਏਕਸਚੇਂਜ ਅਰਥਾਤ ਕੋਰ ਬੈਂਕਿੰਗ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੇ ਬਾਦ, ਬੈਂਕਿੰਗ ਕ੍਷ੇਤਰ ਮੌਜੂਦਾ ਯੁਗਾਂਤਰਕਾਰੀ ਘਟਨਾ ਘਟੀ ਤਥਾ ਦੂਸਰੀ ਸਾਬਕਾ ਬਡੀ ਘਟਨਾ ਯੂਪੀਆਈ ਕੇ ਆਨੇ ਕੇ ਬਾਦ, ਘਟਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਜ ਵਿਸ਼ਵ ਕਾ ਸਾਧਾਰਨ ਹੀ ਕੋਈ ਐਸਾ ਇੱਤਾਜਾਨ ਹੋਗਾ ਜੋ ਬੈਂਕਿੰਗ ਜਾਗਰੂਕ ਸੇ ਅਪਨੇ ਆਪਕੇ ਅਛੂਤਾ ਰਖਨਾ ਚਾਹੇਗਾ। ਦੇਸ਼ ਮੌਜੂਦਾ ਆਜ ਜਿਸ ਤਰਫ਼ ਆਧਾਰ ਕਾਰਡ ਕੇ ਰੂਪ ਮੌਜੂਦਾ ਬਾਧਾ-ਮੇਟ੍ਰਿਕ ਪਹਿਚਾਨ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕੁਝ ਤਥਾ ਦੂਸਰੀ ਯੂਪੀਆਈ ਕੇ ਆਨੇ ਕੇ ਬਾਦ, ਪ੍ਰਤੇਕ ਖਾਤਾਬਾਰਾਂ ਕੋ ਇੱਕ ਡਿਜਿਟਲ ਪਹਿਚਾਨ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਡਿਜਿਟਲ ਪਹਿਚਾਨ ਕੇ ਕਾਰਣ ਆਜ ਹਮ ਸਭੀ ਡਿਜਿਟਲ ਵਰਲਡ ਕਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਨ ਚੁਕੇ ਹੈ। ਹਮਾਰੀ ਵਿਕਿਤਿਗਤ ਜਾਨਕਾਰੀ, ਆਰਥਿਕ ਜਾਨਕਾਰੀ, ਅਨ੍ਯ ਗੋਪਨੀਯ ਜਾਨਕਾਰੀ ਸਭੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਡਿਜਿਟਲ ਸੇਵਾ ਮੌਜੂਦਾ ਹੈ ਇਸਲਿਏ ਡਿਜਿਟਲ ਸੇਵਾ ਮੌਜੂਦਾ ਕਦਮ ਰਖਨੇ ਸੇ ਪ੍ਰਵੰਤ ਹਮੇਂ ਫੂਕ-ਫੂਕਕਰ ਕਦਮ ਰਖਨੇ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਆਜਾਂ ਕੇ ਬਾਦ, ਪਿਛਲੇ ਛਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਕਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਲੋਗ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਜੁੜੇ, ਲਗਭਗ ਤਥਾ ਹੀ ਲੋਗ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੁਵਿਧਾਓਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ਕ ਮੌਜੂਦਾ ਹੈ। ਵਿਤੀਯ ਸਮਾਵੇਸ਼ਨ ਕੇ ਇਸ ਚਮਲਕਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੇ ਬਾਦ, ਸਾਬਕਾ ਬਡੀ ਚੁਨੌਤੀ ਯਹ ਆਨੇ ਲਗੀ ਹੈ ਕਿ ਹਮ ਵਿਤੀਯ ਲੇਨਦੇਨ ਹੇਠਾਂ ਕਿਤਨੇ ਵਿਤੀਯ ਰੂਪ ਦੇ ਸਾਕ਼ਰ ਹੈ। ਡਿਜਿਟਲ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਵਿਤੀਯ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਕਾ ਅਗਲਾ ਸੋਪਾਨ ਹੈ। ਯਹਾਂ ਹਮ ਡਿਜਿਟਲ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਕੇ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਬੈਂਕਾਂ ਮੌਜੂਦਿਆਂ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਦੇ ਚੱਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੈ। ਡਿਜਿਟਲ ਸੁਰਕਾ ਦੇ ਦੋ ਪਹਲੂ ਹੈ- ਪਹਲਾ ਮਨੋਵਿਜ਼ਾਨਿਕ ਪਹਲੂ ਔਰ ਦੂਜਾ ਤਕਨੀਕ ਪਹਲੂ। ਦੋਨੋਂ ਪਹਲੂ ਡਿਜਿਟਲ ਸੁਰਕਾ ਦੇ ਲਿਏ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹਤਵਪੂਰੂਣ ਹੈ। ਐਸਾ ਦੇਖਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੈਂਕਿੰਗ ਕ੍਷ੇਤਰ ਮੌਜੂਦਾ ਡਿਜਿਟਲ ਅਪਰਾਧਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਮਨੋਵਿਜ਼ਾਨਿਕ ਪਹਲੂ ਕੋ ਮਾਨਵੀਅ ਭੂਲ ਯਾ ਚੂਕ ਕੇ ਕਾਰਣ ਸਾਬਕਾ ਜਾਨਕਾਰੀ ਗਲਤਿਆਂ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕੁਝ ਤਥਾ ਹੁਕਮਾਂ ਦੇ ਸਮਝਾ ਕਾ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਡਿਜਿਟਲ ਧੋਖਾਧਡੀ ਦੇ ਸਿਕਾਰ ਹੋਨੇ ਵਾਲੇ ਲੋਗਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਭੀ ਕ੍਷ੇਤਰ, ਵਰਗ ਏਂਵੇਂ ਆਧੂ ਅਨਪਢਾ ਯਾ ਕਮ ਪਢੇ ਲਿਖੇ ਲੋਗ ਜਾਨਕਾਰ ਹੋਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦਰਾਜ ਅਰਥਾਤ ਅਨਪਢਾ ਯਾ ਕਮ ਪਢੇ ਲਿਖੇ ਲੋਗ ਜਾਨਕਾਰ ਹੋਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ।

ਅਧਿਕ ਆਧੂ ਵਰਗ ਦੇ ਵੈਸੇ ਲੋਗ ਭੀ ਇਸਕਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ ਜਿਨਸੇ ਫੋਨ ਪਰ ਯਾ ਲਿੰਕ ਆਦਿ ਮੇਜ਼ਕਰ ਉਨਕਾ ਵਿਕਿਤਿਗਤ ਭਾਵ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਉਨਕੇ ਡਿਜਿਟਲ ਧੋਖਾਧਡੀ ਦੇ ਸਿਕਾਰ ਬਨਾਤੇ ਹੈ। ਇਸਕੇ ਲਿਏ ਹਮ ਵਿਤੀਯ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਕੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਕਾਰਕ ਮਾਨਨੇ ਹੈ। ਸਾਕ਼ਰ ਹੋਨਾ ਅਲਗ ਬਾਤ ਹੈ ਵਿਤੀਯ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਹੋਨਾ ਤਥਾ ਅਲਗ, ਡਿਜਿਟਲ ਸਾਕ਼ਰ ਹੋਨਾ ਤਥਾ ਅਲਗ ਹੈ। ਡਿਜਿਟਲ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਸਿਕਾਰ ਹੋਨੇ ਦੇ ਬਚਾਵ ਹੇਠਾਂ ਹਮੇਂ ਪ੍ਰਤੇਕ ਦੇਸ਼ਵਾਸਿਯਾਂ ਦੇ ਵਿਤੀਯ ਰੂਪ ਦੇ ਸਾਕ਼ਰ ਬਨਾਨੇ ਦੀ ਪਹਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ ਤਥਾ ਹਮ ਡਿਜਿਟਲ ਧੋਖਾਧਡੀ ਦੇ ਬਚਾਵ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੁਰਕਾ ਕਵਚ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰ ਸਕੇਂਗੇ।

ਆਜ ਹਮ ਇੱਕ ਸਾਥ ਚਾਰ ਪੀਂਡੀ ਦੇ ਬੈਂਕਿੰਗ ਸੇਵਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹੈ ਇਸਲਿਏ ਬੈਂਕਿੰਗ ਮੌਜੂਦਾ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਦੇ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਬੈਂਕਾਂ ਮੌਜੂਦਿਆਂ ਜੋੜਿਮ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨਾ ਬਡੀ ਚੁਨੌਤੀ ਬਨ ਗਿਆ ਹੈ। ਡਿਜਿਟਲ ਸੇਵਾ ਮੌਜੂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਹਾਂ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਅਪਨੇ ਆਪ ਮੌਜੂਦਾ ਕਲਾ ਦੇ ਸਾਥ-ਸਾਥ ਵਿਜ਼ਾਨ ਦੀਆਂ ਹੈ। ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੈਂਸੇ ਕਰੋ, ਯਹ ਵਿਜ਼ਾਨ ਔਰ ਛਲ-ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੇ ਜਾਨਕਾਰੀ ਪਰ ਨਿਧਨ ਹਾਸਿਲ ਕਰਕੇ ਹੋਰਫੇਰ, ਧੋਖਾ ਕੋਈ ਨ ਦੇ ਪਾਏ, ਯਹ ਕਲਾ ਹਮੇਂ ਆਨੀ ਚਾਹੀਏ। 'ਮਨੁ਷' ਕਿਸੀ ਭੀ ਸੁਰਕਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਾਬਕਾ ਕਮਜ਼ੂਰ ਕਡੀ ਹੋਣੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਤਿਧਿਕ ਅਸੁਰਕਿਤ ਹੈ ਔਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇੱਕ ਵੈਕਰ ਦੇ ਲਿਏ ਆਵਾਜ਼ਕ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਫਿਸ਼ਿੰਗ, ਡਿਜਿਟਲ ਹਮਲਾਂ ਦੇ ਲਿਏ ਇੱਕ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਟੂਲ ਹੈ।

ਫਿਲਿੰਗ ਅਟੈਕ : ਫਿਲਿੰਗ ਏਕ ਡਿਜਿਟਲ ਅਪਰਾਧ ਹੈ ਜੋ ਵੈਧ ਦਿਖਨੇ ਵਾਲੇ ਈ-ਮੇਲ, ਕੱਲ ਯਾ ਟੇਕਸਟ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਕਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਵਚਾਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਮਾਣਿਕ ਸੋਤੋਂ ਸੇ ਚਿਕਿਤ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤਾਕਿ ਵਕਤਿਗਤ ਰੂਪ ਸੇ ਪਹਚਾਨ ਯੋਗ ਜਾਨਕਾਰੀ, ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਰਣ, ਓਟੀਪੀ ਯਾ ਪਾਸਵਰਡ ਜੈਂਸੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਡੇਟਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਰਾਜੀ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਸੋਸ਼ਲ ਵੇਬਸਾਈਟਾਂ, ਬੈਂਕਾਂ, ਨੀਲਾਮੀ ਸਾਈਟਾਂ ਯਾ ਆਈਪੀ ਪ੍ਰਸਾਸਕਾਂ ਕੇ ਹੋਨੇ ਕਾ ਦਾਵਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਈਮੇਲ ਕੇ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਸਮਾਨਾਂ ਜਨਤਾ ਕੋ ਬਾਰਗਲਾਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਅਪਨਾਏ ਜਾਨੇ ਵਾਲੇ ਸਾਮਾਨਾਂ ਤਰੀਕੇ ਹੈਂ।

ਡਿਜਿਟਲ ਅਪਰਾਧੀ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੇ ਗਏ ਈਮੇਲ, ਲਿੰਕ ਨਕਾਬਪੋਸ਼ ਹੋਣੇ ਵੈਂ ਇਸਲਿਏ ਵੇਂ ਕਿਸੀ ਐਥੇ ਵਕਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੇ ਗਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣੇ ਵੈਂ ਜਿਸਕੀ ਸੇਵਾਓਂ ਕਾ ਉਪਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕਿਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਅਧਿਕਾਰਿਕ ਦਿਖਨੇ ਵਾਲੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾਓਂ ਕੋ ਬਤਾਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਤਕਨੀਕੀ ਸਮਸਥਾਓਂ ਕੇ ਕਾਰਣ, ਉਨਕੇ ਖਾਤਾਂ ਕੀ ਬਿਲਿੰਗ ਜਾਨਕਾਰੀ ਯਾ ਪਾਸਵਰਡ ਫਿਰ ਸੇ ਸਬਮਿਟ ਕਿਏ ਜਾਨੇ ਚਾਹਿਏ। ਉਪਭੋਕਤਾਓਂ ਕੋ ਅਪਨਾ ਵਕਤਿਗਤ ਡੇਟਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਮੂਰਖ ਬਨਾਨੇ ਕੀ ਤਮੀਦ ਮੈਂ ਕੱਨ ਕਲਾਕਾਰ, ਵੈਧ ਵੇਬਸਾਈਟਾਂ ਕੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਕਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਕੇ ਪ੃ਛਿਆਂ ਕੋ ਫਿਰ ਸੇ ਬਨਾਤੇ ਹੈਂ।

ਪਹਿਲਾ ਫਿਲਿੰਗ ਮੁਕਦਮਾ 2004 ਮੈਂ ਕੈਲਿਫੋਰਨੀਆ ਕੇ ਏਕ ਕਿਸ਼ੋਰ ਕੇ ਖਿਲਾਫ ਦਾਯਰ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਥਾ ਜਿਸਨੇ ਵੇਬਸਾਈਟ "ਅਮੇਰਿਕਾ ਑ਨਲਾਇਨ" ਕੀ ਨਕਲ ਬਨਾਈ ਥੀ। ਇਸ ਫਰੰਜੀ ਵੇਬਸਾਈਟ ਕੇ ਸਾਥ, ਵਹ ਉਪਯੋਗਕਰਤਾਓਂ ਸੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਜਾਨਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨੇ ਔਰ ਉਨਕੇ ਖਾਤਾਂ ਸੇ ਪੈਸੇ ਨਿਕਾਲਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਕ੍ਰੇਡਿਟ ਕਾਰਡ ਕੇ ਵਿਵਰਣ ਤਕ ਪਹੁੰਚਨੇ ਮੈਂ ਸਕ਼ਤ ਥਾ। ਫਿਲਿੰਗ ਕੇ ਕੁਛ ਅਨ੍ਯ ਰੂਪ 'ਵਿਲਿੰਗ' (ਵੱਡੇ ਫਿਲਿੰਗ), 'ਸਿਸਿੰਗ' (ਏਸਏਮਏਸ ਫਿਲਿੰਗ) ਆਦਿ ਹੈਂ ਔਰ ਡਿਜਿਟਲ ਅਪਰਾਧੀ ਲਗਾਤਾਰ ਕਿਵੇਂ ਨਿਰੀ ਤਕਨੀਕਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਆਤੇ ਹੈਂ। ਸੀਧੀ ਫਿਲਿੰਗ, ਏਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਫਿਲਿੰਗ ਹੈ ਜਿਸਮੇ ਕਿਸੀ ਵਿਸ਼ੇ਷ ਵਕਤਿ ਯਾ ਸੰਗਠਨ ਪਰ ਈਮੇਲ ਕੇ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਕਿਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਕਾ ਲਕਘ ਉਨਕੇ ਸੁਰਕਾ ਮੈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਸੀਧੀ ਫਿਲਿੰਗ ਅਟੈਕ ਲਕਘ ਪਰ ਸ਼ੋਧ ਕੇ ਬਾਦ ਕਿਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਇਸਮੇਂ ਏਕ ਵਿਸ਼ਿ਷ਟ ਵਕਤਿਗਤ ਘਟਕ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜਿਸੇ ਲਕਘ ਕੋ ਅਪਨੇ ਹਿਤ ਕੇ ਵਿਰੁਦ਼ ਕੁਛ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਕਿਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਗੋਪਨੀਯ ਕੱਪੋਰੇਟ ਡੇਟਾ ਕੋ ਕੈਚਰ ਕਰਨੇ ਮੈਂ ਇਸ ਤੌਰ ਕਾ ਉਪਯੋਗ ਕਿਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ।

ਫਿਲਿੰਗ ਮੇਲ : ਆਪ ਫਿਲਿੰਗ ਈ-ਮੇਲ ਕੀ ਪਹਚਾਨ ਨੀਚੇ ਦਿਏ ਗਏ ਵਿਵਰਣਾਂ ਪਰ ਸਤਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੇ਷ਕ ਕੇ ਪਤੇ ਕੀ ਵਿਵਰਣ ਕੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ। ਬੈਂਕਾਂ ਕੇ ਨਾਮ ਸੇ ਅਧਿਸੂਚਨਾ ਮੇਲ/ ਲਿੰਕ ਸੇ ਸਮਾਨਤਾ ਸੇ ਵਕਤਿਗਤ ਅਭਿਵਾਦਨ ਕੀ ਕਮੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਵਕਤਿਗਤ ਵਿਵਰਣ ਕੀ ਉਪਸਥਿਤੀ ਵੈਧਤਾ ਕੀ

ਗਾਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਸਤਵਿਕ ਮੇਲ ਆਮਤੌਰ ਪਰ ਆਪਕੇ ਨਾਮ ਕੋ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਕੁਛ ਕਾਰਘ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਮੇਲ ਮੈਂ ਦਿਏ ਗਏ ਲਿੰਕ ਯਾ ਬਟਨ ਕੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ। ਉਦਾਹਰਣ ਕੇ ਰੂਪ ਮੈਂ "pubjabbandsind@org" ਸੇ ਈਮੇਲ ਲਿੰਕ ਮੈਂ ਗੋ ਟੂ "pubjabbandsind@org" ਲਿੰਕ ਵਾਸਤਵ ਮੈਂ ਏਕ ਐਸੀ ਵੇਬਸਾਈਟ ਪਰ ਜਾਤਾ ਹੈ ਜੋ ਬੈਂਕ ਕੇ ਵੇਬਸਾਈਟ ਸੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਈਮੇਲ ਮੈਂ ਵਰਤੀਨੀ ਕੀ ਗਲਤਿਆਂ ਔਰ ਲਿੰਕ ਮੈਂ ਆਈਪੀ ਪਤਾ ਹੋਨਾ ਦੀਨਾਂ ਹੀ ਇਸ ਬਾਤ ਕੇ ਸੰਕੇਤ ਹੈਂ ਕਿ ਮੇਲ ਏਕ ਫਿਲਿੰਗ ਪ੍ਰਯਾਸ ਹੈ। ਏਕ ਫਿਲਿੰਗ ਵੇਬਸਾਈਟ (ਜਿਸੇ ਕਿਸੀ-ਕਿਸੀ "ਧੋਖਾਧਡੀ" ਸਾਈਟ ਕਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਆਪਕੋ ਧੋਖਾ ਦੇਕਰ ਆਪਕੇ ਖਾਤੇ ਕਾ ਪਾਸਵਰਡ ਯਾ ਅਨ੍ਯ ਗੋਪਨੀਯ ਜਾਨਕਾਰੀ ਚੁਨੌਨੇ ਕਾ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕਰਤੀ ਹੈ।

ਫਿਲਿੰਗ ਸੇ ਬਚਾਵ : ਵੇਬਸਾਈਟ ਕੀ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪਹਲੇ ਪੂਰੇ ਯੂਆਰਏਲ ਕੋ ਪੈਡਲੋਕ ਚੇਕ ਕੇ ਸਾਥ ਜਾਂਚਨਾ ਸਬਸੇ ਅਚਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰੋ ਕਿ, ਆਪ ਵਾਸਤਵਿਕ ਢੋਮੇਨ ਨਾਮ ਕੇ ਸਾਥ ਵਾਸਤਵਿਕ ਯੂਆਰਏਲ ਕੀ ਉਪਯੋਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। <https://www.virustotal.com> ਏਕ ਅੱਨਲਾਇਨ ਏਕਲਿਕੇਸ਼ਨ ਹੈ ਜਿਸਕਾ ਉਪਯੋਗ ਯਹ ਜਾਂਚਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਯੂਆਰਏਲ ਫਿਲਿੰਗ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ। ਫਿਲਿੰਗ ਕਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣੇ ਸੇ ਬਚਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਆਪ ਜੋ ਕੁਛ ਅਨ੍ਯ ਸਾਵਧਾਨਿਯਾਂ ਬਰਤ ਸਕਤੇ ਹੋਣੇ, ਵੇਂ ਨੀਚੇ ਦੀ ਗਿਆਂ ਹੈਂ:

- ਹਮੇਸ਼ਾ, ਕਿਲਿਕ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪਹਲੇ ਸੋਚੋ।
- ਯਾਦਚਿਕ ਈਮੇਲ ਯਾ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਮੈਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਨੇ ਵਾਲੇ ਲਿੰਕ ਪਰ ਕਿਲਿਕ ਕਰਨਾ ਏਕ ਅਚਾ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਯਦਿ ਆਪਕੋ ਕਿਸੀ ਮੇਲ ਯਾ ਲਿੰਕ ਕੀ ਪ੍ਰਾਮਾਣਿਕਤਾ ਪਰ ਸੰਦੇਹ ਕਰਤੇ ਹੋਣੇ ਤੋਂ ਉਨਕੀ ਜਾਂਚੋਂ ਅਵਸਥ ਕਰੋ। ਏਕ ਵੈਧ ਸੋਤ ਸੇ ਹੋਣੇ ਕਾ ਦਾਵਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਫਿਲਿੰਗ ਈਮੇਲ ਲਿੰਕ ਬਿਲਕੁਲ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵੇਬਸਾਈਟ ਜੈਸਾ ਲਗ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਨਕੇ ਪਾਸ ਵਕਤਿਗਤ ਅਭਿਵਾਦਨ ਕੀ ਕਮੀ ਹੋ ਸਕਤੀ ਹੈ ਔਰ "ਪ੍ਰਿਯ ਗ੍ਰਾਹਕ" ਸੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਤੇ ਹੋਣੇ, ਇਸਲਿਏ ਜਿਵੇਂ ਏਕ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੇਖੋ ਤੋਂ ਸਤਰਕ ਰਹੋ।
- ਸਾਥ ਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਦੇਹ ਹੋ, ਤੋ ਸੰਭਾਵਿਤ ਖਤਰਨਾਕ ਲਿੰਕ ਪਰ ਕਿਲਿਕ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਜਾਅ ਯੂਆਰਏਲ ਪਤਾ ਟਾਇਪ ਕਰਕੇ ਸੀਧੇ ਸੋਤ ਪਰ ਨੇਵਿਗੇਟ ਕਰੋ। ਸਾਈਟ ਕੀ ਸੁਰਕਾ ਕੀ ਦੋਬਾਰਾ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।
- ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਵਿੱਤੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਑ਨਲਾਇਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਤਰਕ ਔਰ ਥੋਡਾ ਸਤਰਕ ਰਹੋ। ਕੋਈ ਭੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਸਬਮਿਟ ਕਰਨੇ ਸੇ ਪਹਲੇ, ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰੋ ਕਿ ਸਾਈਟ ਕਾ ਯੂਆਰਏਲ "[https](https://)" ਸੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣਾ ਹੈ ਔਰ ਏਡ੍ਰੇਸ ਬਾਰ ਔਰ ਪੂਰੇ ਯੂਆਰਏਲ ਕੇ ਪਾਸ ਏਕ ਕਲੋਜ਼ ਲੱਕ ਆਇਕਨ ਹੋਣਾ ਹੈ।

- यदि आपको यह संदेश मिलता है कि किसी निश्चित वेबसाइट में दुर्भावनापूर्ण फ़ाइलें हो सकती हैं तो ऐसा न करें।

कभी भी संदिग्ध ईमेल या वेबसाइट से फाइल डाउनलोड न करें। कई फ़िशिंग वेब पेज कम लागत वाले उत्पादों की पेशकश करने वाले उपयोगकर्ताओं को बरगलाते हैं। यदि उपयोगकर्ता ऐसी वेबसाइट पर खरीदारी करता है तो डिजिटल अपराधियों द्वारा क्रेडिट कार्ड का विवरण प्राप्त किया जाएगा। अपने ऑनलाइन खातों को नियमित रूप से सत्यापित करें, नियमित रूप से अपने ऑनलाइन खातों पर जाने की आदत डालें। अपने वित्तीय खातों के मासिक विवरणों की नियमित रूप से जाँच करने से बैंक फ़िशिंग और क्रेडिट कार्ड फ़िशिंग घोटालों को रोकने में मदद मिल सकती है। यह भी सुनिश्चित करता है कि आपकी जानकारी के बिना कोई भी धोखाधड़ी लेनदेन नहीं किया गया है।

पासवर्ड हाइजीन: इंटरनेट सुरक्षा फर्म स्प्लैश डेटा की एक अध्ययन रिपोर्ट के अनुसार, 2018 में इस्तेमाल किया जाने वाला सबसे लोकप्रिय पासवर्ड '123456' है। दिलचस्प बात यह है कि उनके अध्ययन के अनुसार यह पिछले पांच वर्षों से नंबर एक विकल्प रहा है, इसके बाद 'पासवर्ड' आता है। जैसा कि स्पष्ट है, लोग उस पासवर्ड का उपयोग करते हैं जिसे वे आसानी से याद रख सकते हैं। पासवर्ड स्वच्छता के अच्छे स्तर को बनाए रखने के लिए अपनाई जाने वाली कुछ सर्वोत्तम प्रथाएं हैं -

एक से अधिक खातों के लिए एक ही पासवर्ड का उपयोग न करें, विशेष रूप से वित्तीय खातों के लिए। आमतौर पर इस्तेमाल किए जाने वाले घर या स्थान या पालतू जानवर या कंपनी का नाम, फोन या वाहन नंबर आदि हो सकते हैं। यदि कोई हमलावर किसी भी बिंदु पर आपको लक्षित करने के लिए दृढ़ संकल्पित है तो ऐसे पासवर्ड का उनके द्वारा आसानी से अनुमान लगाया जा सकता है। मजबूत पासवर्ड का प्रयोग करें जो अंकों, अपरकेस, लोअरकेस, विशेष वर्णों का एक संयोजन है। 'ई' के बजाय '3', 'एस' के बजाय '\$', 'आई' के बजाय '1' का उपयोग करना पासवर्ड की ताकत को बेहतर बनाने के लिए कुछ सुझाव हैं। पासवर्ड की सामान्य रूप से उचित लंबाई 8 वर्ण है। हालाँकि, अधिकांश वेब एप्लिकेशन पासवर्ड फ़्रील्ड में 25 वर्णों तक का समर्थन करते हैं। वर्णों की संख्या जितनी अधिक होगी, किसी तीसरे पक्ष द्वारा पासवर्ड का अनुमान लगाना उतना ही कठिन होगा। शब्दकोश में किसी शब्द के प्रयोग से बचें। ऐसे पासवर्ड को आसानी से पहचानने के लिए डिक्शनरी अटैक का इस्तेमाल किया जा सकता है। एप्लिकेशन द्वारा प्रदान किए गए डिफ़ॉल्ट पासवर्ड

का उपयोग करने से बचें। पहले लॉगिन के बाद बदलें। अपना पासवर्ड नियमित रूप से बदलें, जैसे हर 30-45 दिनों में।

नकली वेबसाइट: नकली वेबसाइट और एप्लिकेशन जो कोविड-19 संबंधित जानकारी साझा करने का दावा करते हैं, वास्तव में मैलवेयर इंस्टॉल करेंगे, आपकी व्यक्तिगत जानकारी चुराएंगे या अन्य नुकसान पहुंचाएंगे। इन उदाहरणों में वेबसाइट और एप्लिकेशन समाचार, परीक्षण परिणाम या अन्य संसाधनों को साझा करने का दावा कर सकते हैं। हालांकि वे केवल लॉगिन क्रेडेंशियल, बैंक खाते की जानकारी या आपके उपकरणों को मैलवेयर से संक्रमित करने के साधन की तलाश कर रहे हैं।

कपटपूर्ण चैरिटी: फर्जी या गैर-मौजूद धर्मार्थ संगठनों के लिए दान मांगने वाली वेबसाइटों में तेजी आई है। नकली चैरिटी और डोनेशन वेबसाइट किसी की नेक इच्छा का फायदा उठाने की कोशिश करेंगी। किसी अच्छे काम के लिए पैसे दान करने के बजाय, ये नकली चैरिटी इसे अपने पास रखते हैं। अनुशंसाएं कोविड-19 संबंधित विषय पंक्तियों, अनुलग्नों या ईमेल, ऑनलाइन एप्स और वेब खोजों में हाइपरलिंक वाले किसी भी ईमेल को संभालने में अत्यधिक सावधानी बरतें, विशेष रूप से अवांछित ईमेल। इसके अतिरिक्त सोशल मीडिया पोस्ट, टेक्स्ट मैसेज या समान संदेशों वाले फोन कॉल से सावधान रहें। सतर्क रहें क्योंकि डिजिटल अभिनेता देश की स्थिति के अनुकूल होने और विकासित होने की बहुत संभावना रखते हैं और दुनिया भर में कोविड-19 का फायदा उठाने के लिए नए तरीकों का उपयोग करना जारी रखते हैं। नीचे दी गई सावधानियों को अपनाकर, आप इन खतरों से बेहतर तरीके से अपनी रक्षा कर सकते हैं:

1. अवांछित या असामान्य ईमेल, टेक्स्ट संदेश और सोशल मीडिया पोस्ट में लिंक और अटैचमेंट पर क्लिक करने से बचें।
2. महामारी की स्थिति से संबंधित सटीक और तथ्य-आधारित जानकारी के लिए केवल विश्वसनीय स्रोतों जैसे सरकारी वेबसाइटों का उपयोग करें।
3. कभी भी फोन या ईमेल पर अपनी व्यक्तिगत जानकारी, बैंकिंग जानकारी या अन्य व्यक्तिगत रूप से पहचान योग्य जानकारी सहित न दें।
4. दान करने से पहले हमेशा किसी चैरिटी की प्रामाणिकता की पुष्टि करें।

5. ਅਵਿਸ਼ਵਸਨੀਯ/ ਅਜ਼ਾਤ ਸੋਤੋਂ ਸੇ ਏਡਿਕੇਸ਼ਨ ਡਾਉਨਲੋਡ ਯਾ ਇੱਸਟੋਲ ਕਰਨੇ ਸੇ ਬਚੋਂ।
6. ਏਕਾਧਿਕ ਖਾਤੋਂ ਕੇ ਲਿਏ ਏਕ ਹੌਂ ਪਾਸਵਰਡ ਕਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨੇ ਸੇ ਬਚੋਂ।

ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਵਾਰ੍ਡ-ਫਾਰ੍ਡ : ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਵਾਰ੍ਡ-ਫਾਰ੍ਡ ਕਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਤੇ ਸਮਝ ਕੋਈ ਵਿਤੀਧ ਵਿਵਰਣ ਦਰਜ ਨ ਕਰੋਂ। ਯਹ ਹੈਂਕਿੰਗ ਕੇ ਲਿਏ ਪ੍ਰਵੱਤ ਹੈ ਕਿਥੋਕਿ ਆਪ ਇਸਕੀ ਤੁਧਤੀ ਔਰਤ ਤਕਨੀਕੀ ਕੇ ਬਾਰੇ ਮੌਜੂਦੀਆਂ ਜਾਨਤੇ ਹੋਣੇ।

ਮਾਲਵੇਯਰ : ਯਹ ਵਾਧਰਸ, ਵਰਸ਼, ਸਪਾਈਵੇਯਰ, ਏਡਵੇਯਰ, ਰੈਸਮਵੇਯਰ ਔਰਟ ਟ੍ਰੋਜਨ ਜੈਸੇ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀ ਗਈ ਸ਼ਿਕਿਤ ਕਿਸੀ ਅਸੁਰਕਿਤ ਵੇਬਸਾਈਟ, ਸੰਕ੍ਰਮਿਤ ਮੇਲ ਯਾ ਪੇਨ ਡਾਇਵ ਆਦਿ ਦੇ ਕਿਸੀ ਭੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਸਿਸਟਮ ਮੈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਤੀ ਹੈ। ਯਹ ਵਾਸਤਵ ਮੈਂ ਏਕ ਦੁਰਭਾਵਨਾਪੂਰਣ ਸੱਪਟਵੇਯਰ ਹੈ ਜੋ ਏਟੀਏਮ ਯਾ ਬੈਂਕ ਸਰਵਰ ਪਰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਿਸਟਮ ਕੋ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚ ਸਕਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡਿਜਿਟਲ ਅਪਰਾਧਿਯਾਂ ਕੋ ਗੋਪਨੀਯ ਕਾਰਡ ਡੇਟਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਨੇ ਕੀ ਅਨੁਮਤਿ ਦੇਤਾ ਹੈ। ਡਿਜਿਟਲ ਧੋਖਾਧਡੀ ਦੇ ਬਚਾਵ ਹੇਠਾਂ ਏਵੇਂ ਨਿਵਾਰਕ ਹੇਠਾਂ ਸਤਰਕਤਾ ਹੀ ਸਥਾਨੇ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਬਚਾਵ ਹੈ। ਇਸਕੇ ਸਾਥ-ਸਾਥ ਹਮੇਂ ਵਿਤੀਧ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਪਰ ਜੋਰ ਦੇਤੇ ਹੋਏ ਹਮੇਂ ਡਿਜਿਟਲ ਧੋਖਾਧਡੀ ਦੇ ਬਚਾਵ ਹੇਠਾਂ ਏਕ ਸਥਾਨੇ ਪੀਢੀ ਤੈਤੀਅਤ ਕਰਨੇ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਾਥ-ਸਾਥ ਉਸਕੇ ਦੁ਷ਕਾਨਾ ਭੀ ਹੋਂਗੇ ਪਰਾਂਤੁ ਇਸਕੇ ਲਿਏ ਹਮ

ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਕੋ ਅਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ ਕ੍ਰਾਂਤਿ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਮੈਂ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਆਜ ਦੀ ਸਚਾਈ ਹੈ ਹਮੇਂ ਇਸਕੇ ਸਾਥ ਜੀਵਨ ਜੀਨੇ ਕੀ ਆਦਤ ਬਨਾਨੀ ਹੋਗੀ। ਅਪਨੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਵਿਤੀਧ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਕੋ ਭੀ ਸਾਥ-ਹੀ ਸਾਥ ਬਢਾਨਾ ਹੋਗਾ।

ਹਮੇਂ ਵਿਤੀਧ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਕਾਰਧਕਮਾਂ ਦੇ ਤਰਹ ਹਮੇਂ ਬੈਂਕਿੰਗ ਕ੍ਸੇਤਰ ਮੈਂ ਡਿਜਿਟਲ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਵਿ਷ਯ ਪਰ ਕਾਰਧਕਮ ਆਧੋਜਿਤ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਗ੍ਰਾਹਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸ਼ਕਤਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਿਕਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਛੋਟੇ ਉਦ੍ਯਮਿਆਂ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀਆਂ, ਸ਼੍ਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਵਰਿ਷਼ਟ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਿਕਿਤ ਕਰਨੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੈ। ਵਿਤੀਧ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਦੀ ਤਰਹ ਡਿਜਿਟਲ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਪਰ ਗ੍ਰਾਹਕਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਦੇ ਲਿਏ ਆਂਡਿਡੋ-ਵਿਜੁਅਲ ਤੈਤੀਅਤ ਕਿਏ ਜਾ ਸਕਤੇ ਹਨ। ਡਿਜਿਟਲ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਦੀ ਅਨੁਮਤਿ, ਉਪਭੋਕਤਾਓਂ ਦੇ ਸਹੀ ਵਿਤੀਧ ਨਿਰਧਾਰ ਲੇਨੇ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਤੀਧ ਬੁਦਿਮਤਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣੀ ਹੈ ਤਥਾਂ ਅਪਨੇ ਪੈਸਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਸਾਥ ਸੁਰਕਿਤ ਰਖ ਸਕਤੀ ਹੈ। ਬੈਂਕਿੰਗ ਮੈਂ ਡਿਜਿਟਲ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਵੈਖਾਂ ਮੈਂ ਜੋਖਿਮ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੀ ਮੂਲ ਤੁਦੇਸ਼ ਭੀ ਹੋਣੀ ਹੈ।

-ਆਧਿਕਾਰੀ
ਸੇਕਟਰ 46 - ਸੀ , ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸਾਖਾ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੰਦੀ ਕਾਰਧਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੋਜਿਤ

17 ਮਾਰਚ, 2024 ਦੇ ਦਿਨ, ਬੈਂਕ ਦੇ ਸਟਾਫ ਪ੍ਰਸ਼ਿਕਾਕਾਂ ਦੀ ਮਹਾਵਿਦਿਆਲਾਕ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨਾਚਾਰਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਬਿੰਦੂ ਜੀ ਰਾਮਾ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤਾ ਮੈਂ ਸੰਕਾਨ ਸਦਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਲਿਏ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੰਦੀ ਕਾਰਧਕਮਾਂ ਦੇ ਆਧੋਜਿਤ ਕਿਯਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਵਸਰ ਪਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਧਕਮਾਂ ਦੀ ਸਾਕ਼ਰਤਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਨਿਖਿਲ ਰਾਮਾ, ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ (ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ) ਅਤੇ ਅਨਿਵਾਰਤਾਓਂ ਦੇ ਅਵਗਤ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ।

ਸੰਸਦੀਯ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਸਮਿਤਿ ਕਾ ਦੌਰਾ

ਸੰਸਦੀਯ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਸਮਿਤਿ ਕੀ ਤੀਸਰੀ ਉਪਸਮਿਤਿ ਨੇ 12 ਫਰਵਰੀ, 2024 ਕੋ ਬੈਂਕ ਕੇ ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰਧਾਲਿਆ ਮੁੰਬਈ ਦੀ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਰੀਕ਷ਣ ਕਿਯਾ। ਨਿਰੀਕ਷ਣ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਮਾਨਨੀਅ ਸਦਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਕਾਰਧਾਲਿਆ ਮੁੰਬਈ ਦੀ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਕਾਰਧਾਨਵਾਨ ਪਰ ਅਪੇਕ਼ਾਕ੃ਤ ਬੇਹਤਰ ਪਰਿਆਮਾਂ ਕੇ ਲਿਏ ਬੈਂਕ ਕੇ ਮਾਰਗਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਂਪਤੀ ਕਿਯਾ ਔਰ ਯਥੋਚਿਤ ਨਿਰੰਦੇਸ਼ ਦਿਇਆ। ਸਮਿਤਿ ਸਦਸ਼ੀਆਂ ਮੈਂਡੋਂ ਅਮੀ ਧਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਕਾਨਤਾ ਕਦਮ ਤਥਾ ਸਮਿਤਿ ਸਚਿਵਾਲਿਆ ਦੀ ਉਚਚਾਧਿਕਾਰੀ ਉਪਸਥਿਤ ਰਹੇ।

निरीक्षण कार्यक्रम में बैंक की ओर से महाप्रबंधक सह मुख्य राजभाषा अधिकारी श्री गजराज देवी सिंह ठाकुर, आंचलिक प्रबंधक मुंबई श्री सरबजीत सिंह, आंचलिक कार्यालय मुंबई में पदस्थ राजभाषा अधिकारी श्री रवि यादव तथा प्रधान कार्यालय राजभाषा विभाग में पदस्थ मुख्य प्रबंधक (राजभाषा) श्री निखिल शर्मा उपस्थित रहे।

ਵਰ්਷ਾ ਪਟੇਲ

ਮੁਕਤਿ

ਥਾਈਪੂਰਿਤ, ਵਕਤਿ ਦੇ ਆਤਮਪ੍ਰੇਕ਼ਣ ਕਾ ਅਨੁਕੂਲ ਸਮਯ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਵਿਗਤ ਸਾਠ ਵਰ਷ਿਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਕੁਛ ਕਥਾ ਹੋਗਾ ਜੋ ਅਕਥਾ ਰਹ ਗਿਆ ਹੋਗਾ ਪਰਾਂਤ ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਦੇ ਲਿਏ ਯਹ ਏਕ ਸਾਮਾਨ੍ਯ ਅਵਸਰ ਥਾ। ਤਾਤਕਾਲਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਾਲ ਇਤਨਾ ਥਾ ਕਿ ਵਹ ਸਕਿਨ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ੇ ਦੇ ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਹੋ ਗਏ ਥੇ ਲੇਕਿਨ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਉਨਕਾ ਆਗਰਾ ਆਵਖਾਨ ਕਾਂਗ ਕਾ ਆਗਰਾ ਥਾ। ਅਥਵਾ ਜਬਕਿ ਵਹ ਸਥਾਈ ਜੀਵਨ ਦੇ ਓਰਡਰ ਅਗਸ਼ਤ ਥੇ ਤਾਂ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਕੋਈ ਮੋਹ ਸ਼ੇ਷ ਨਹੀਂ ਥਾ। ਬਚਪਨ ਮੌਜੂਦਾ ਹੀ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮ੃ਤ੍ਯੁ ਔਰ ਫਿਰ ਸਨ੍ਧੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰ ਮੈਂ ਸਾਮਂਜਲੀ ਦੇ ਲਿਏ ਉਨਕੇ ਮਾਂ ਦ੍ਰਾਵਾ ਸਾਡੀ ਪਰਿਵਾਰ ਜਨਨੀ ਦੇ ਲਿਏ ਅਥਵਾ ਸੇਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖੀ ਥੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਲੂਮ ਥਾਂ ਕਿ ਉਨਕੀ ਮਾਂ ਸਥਾਨ ਕੁਛ ਸਹਤੇ ਹੁਏ ਭੀ ਪ੍ਰਾਤ: 05 ਬਜੇ ਦੇ ਰਾਤਿ 11 ਬਜੇ ਤਕ ਜੀ ਤੋਡੀ ਮੇਹਨਤ ਕਰਤੀ ਹੈ, ਸਥਾਨ ਦੇ ਲਿਏ ਚਿੱਤਿਤ ਰਹਨਾ ਔਰ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਥ ਰਖਨਾ। ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਾ ਸਕਤੀ ਥੀ ਕਿ ਉਨਕੀ ਅਨੁਪਸਥਿਤੀ ਮੈਂ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕਥਾ ਹੋਗਾ ਪਰਾਂਤ ਘਨਸਥਾਮ ਜੀ ਜਾਨਤੇ ਥੇ ਕਿ ਇਸਦੇ ਪੀਛੇ ਮਾਂ ਦੀ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਹੀ ਇੱਛਾ ਥੀ ਕਿ ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਦੀ ਪਢਾਈ ਮੈਂ ਕੋਈ ਵਿਵਧਾਨ ਨ ਹੋ। ਅਗਰ ਮਾਂ ਦੇ ਤੁਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚ੍ਚੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਮੈਂ ਸਮਰਥਨ ਮਿਲ ਜਾਤਾ ਹੋ ਤਾਂ ਯਹ ਬਡੀ ਛੋਟੀ ਸੀ ਕੀਮਤ ਥੀ। ਕਥੀ-ਕਥੀ ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਮਾਂ ਦੇ ਝਾਗਡਾ ਕਰਤੇ ਕਿ ਸਨ੍ਧੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰ ਮੈਂ ਉਨਕਾ ਭੀ ਤੀ ਹੋ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਲਾਰਾਂ ਦੀ ਹੁਏ ਚੁਪ ਕਰ ਦੇਤੀ ਕਿ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਅਧਿਕ ਅਪਨੀ ਪਢਾਈ ਔਰ ਤੁਫ਼ਾਨ ਪਰ ਧਾਰਾ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰੋ। ਯਹ ਪਰਿਵਾਰ ਹਮੇਂ ਆਸਾਨ ਦੇਤਾ ਹੈ ਯਹ ਕਥਾ ਕਮ ਹੈ?

ਵਹੀਂ ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਪਢ-ਲਿਖ ਕਰ ਏਕ ਮਹਾਵਿਦਾਲਾਵ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਧਿਆਪਕ ਔਰ ਫਿਰ ਪ੍ਰਾਚਾਰੀ ਦੇ ਪਦ ਪਰ ਆਸੀਨ ਹੁਏ। ਸ਼ੈਕਾਲਿਕ ਧਾਰਾ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਮੈਂ ਕਈ ਬਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਾਲੀ ਆਏ ਥੇ ਲੇਕਿਨ ਉਨਕਾ ਵਕਤਿਗਤ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਔਰ ਨਿਰਿੱਤ ਹੀ ਥਾ। ਸ਼ਾਹਦ ਮਾਂ ਦੀ ਸੀਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਬ ਅੱਡੀ ਤਰਹ ਸਮਝਾ ਥਾ, ਯਹ ਕਥਾ ਕਮ ਹੈ? ਸੰਤੋ਷ ਉਨਕੀ ਵੱਡੀ ਭੀ ਥੀ ਔਰ ਸਿਫ਼ੂਂਤ ਭੀ। ਵੇ ਮਾਨਤੇ ਥੇ ਕਿ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਸਾਡਾ ਨਹੀਂ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ ਔਰ ਕਿਸੀ ਦੇ ਸਮਝਾਵਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਤਾ। ਸਮਝਾਵਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਆਦਮੀ ਮੂਲ ਜਾਤਾ ਹੈ ਪਰਾਂਤ ਯਦਿ ਅਪਨੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ, ਅਪਨੀ ਗਲਤਿਆਂ ਦੇ ਕੋਈ ਸੀਖਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਐਸੀ ਸੀਖ ਸਥਾਈ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਹਦ ਇਸਲਿਏ ਉਨਕੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਲਾਗੀ ਹੁੰਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੋਡਕਰ ਏਮਬੀਏ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤੋਂ ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿਯਾ।

ਤਥਾ ਭੀ ਜਦੋਂ ਉਨਕੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਅਪਨੇ ਕਿਸੀ ਮਿਤੀ ਦੇ ਸਾਥ ਵਿਵਾਹ ਕਾ ਪ੍ਰਸ਼ਤਾਵ ਰਖਾ। ਵਧੁ ਦੇ ਘਰਵਾਲੇ ਸੀਧਾ-ਸਾਧਾ ਸਮਾਰੋਹ ਚਾਹਤੇ ਥੇ। ਘਨਸਥਾਮ ਜੀ ਨੇ ਸੀਵੀਕ੃ਤਿ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦੀ ਲੇਕਿਨ ਬੇਟੇ ਦੀ ਅਰਮਾਨ ਅਧੂਰਾ ਨ ਰਹੇ ਇਸਲਿਏ ਬਹੁਤ ਬਡੇ ਸ਼ਤਰ ਪਰ ਮਿਲ੍ਹੇ ਵੱਡੇ ਸੰਬੰਧਿਆਂ ਦੇ ਵਿਵਾਹ ਦੀ ਦਾਵਤ ਦੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਮਿਟੀ ਦੇ ਬਨੇ ਥੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਨੇ ਯਹ ਘਰ ਛੋਡਕਰ ਕਿਸੀ ਨਾਲ ਘਰ ਮੈਂ ਜਾਨੇ ਕਾ ਪ੍ਰਸ਼ਤਾਵ ਰਖਾ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਿਯਾ। ਤਥਾ ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਦੀ ਪਤੀ ਬਹੁਤ ਚੀਖੀ-ਚਿਲਲਾਈ। ਵਹ ਬਹੁਤ ਮਨੋਭਾਵ ਦੀ ਤਾਡੀ ਰਹੀ ਥੀ ਪਰਾਂਤ ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਕਹਾ ਥਾ ਕਿ ਬਚ੍ਚੇ ਮੈਂ ਮੇਰੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਬੀਜ ਹੈ, ਉਸੇ ਅੰਕੁਰਿਤ ਹੋਣੇ ਦੀ, ਸਥਾਨ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਆਸੀਵਾਦ ਦਿਯਾ ਔਰ ਕੁਛ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੈਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਥ ਬਹੁਤ ਨੇ ਨਾਲ ਘਰ ਮੈਂ ਜਾਨੇ ਕੀ ਸੀਵੀਕ੃ਤਿ ਦੇ ਦੀ। ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਪਤਾ ਚਲਾ ਕਿ ਬਚ੍ਚਾ ਏਮਬੀਏ ਛੋਡਕਰ ਪੁਨਰਾਂ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਲਗ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਂ ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਮਕਾਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਫੁਲਵਾਰੀ ਮੈਂ ਲਗੇ ਆਤਟ ਹਾਤਸ ਮੈਂ ਚਲੇ ਗਏ।

ਆਤਟ ਹਾਤਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਸੁਨਾ ਦੇਤੀ ਹੈ। ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਦੀ ਮਕਾਨ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭੂਖੰਡ ਪਰ ਬਨਾ ਥਾ, ਜਿਸਦੇ ਅਧੇ ਹਿੱਸੇ ਮੈਂ ਮਕਾਨ ਅਤੇ ਅਧੇ ਹਿੱਸੇ ਮੈਂ ਫੁਲਵਾਰੀ ਇਤਾਦਿ ਥੀ। ਇਸੀ ਫੁਲਵਾਰੀ ਦੇ ਮੁਖ ਏਕ ਕਮਰਾ, ਪੂਜਾ ਘਰ, ਬਾਰਮਦਾ ਥਾ ਜਿਸੇ ਆਤਟ ਹਾਤਸ ਕਹਿੰਦੇ ਥੇ। ਵਸ਼ਤੁ: ਯਹ ਆਤਟ ਹਾਤਸ ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨੇ ਮਾਂ ਦੇ ਲਿਏ ਬਨਵਾਵਾ ਥਾ। ਵੈਸੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਅਕਸਰ ਗੱਵ ਮੈਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਥੀ ਫਿਰ ਭੀ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿ਷ਟ ਅਵਸਰਾਂ ਪਰ ਵਹ ਅਪਨੇ ਬੇਟੇ ਦੇ ਘਰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਂਤੀ ਥੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਨਕੀ ਦਿਨਚਰੀ ਦੇ ਕਿਸੀ ਦੇ ਭਾਵ ਮੈਂ ਖਲਲ ਨ ਪਢੇ, ਇਸਦੇ ਰਖਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਵਹ ਆਤਟ ਹਾਤਸ ਮੈਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਥੀ। ਤਡੇ ਤੇ ਉਠਕਰ ਫੁਲਵਾਰੀ ਦੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ, ਚਾਹੀ ਬਨਾਕਰ ਪੀਨਾ ਔਰ ਜਾਨੋਪਰਾਂ ਪੂਜਨ ਇਤਾਦਿ ਕਰਕੇ ਮੁਖ ਭਵਨ ਮੈਂ ਉਸੀ ਸਮਾਂ ਆਂਤੀ ਥੀ ਜਦੋਂ ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਜਾਨੇ ਦੀ ਤੈਤਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਏ ਥੇ। ਫਿਰ ਰਾਤਿ ਦੇ ਭੋਜਨ ਤਕ ਬਚ੍ਚੀਆਂ ਦੇ ਉਨਕੀ ਪਤੀ ਦੀ ਸਾਥ ਹਿੱਲੀ-ਮਿਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਥੀ। ਇਨ ਦਿਨਾਂ ਮੈਂ ਘਨਸਥਾਮ ਬਾਬੂ ਦੀ ਅਧਿਕਾਂਸਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਆਤਟ ਹਾਤਸ ਮੈਂ ਹੀ ਵਿਤੀਤ ਹੋਤਾ ਥਾ। ਏਕ ਬਾਰ ਮੈਨੇ ਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਲਿਆ ਕਿ ਦਾਦੀ ਦੇ ਆਨੇ ਦੇ ਪਾਂਚ ਬਾਬੂਜੀ ਆਪਕਾ ਰਖਨੇ ਨਹੀਂ ਰਖਤੇ ਹੈਂ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦਾ ਸਾਪਾਟ ਤੱਤ ਥਾ ਕਿ ਤੁਮਹਾਂ ਬਾਬੂਜੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੋਣੇ ਦੇ ਵਕਤ ਮਾਂ ਜੀ ਦੇ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਘਾਲਮੇਲ

ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਇਸਲਿਏ ਸੁਝੇ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ। ਘਨਸ਼ਯਾਮ ਬਾਬੂਜੀ ਕੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਪਰਿਤੁ ਅਥ ਭੀ ਅਵਸਾਦ ਕੇ ਕਥਣਾਂ ਮੌਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੀ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਧਾ ਕੇ ਵੇ ਆਤਟ ਹਾਉਸ ਮੌਂ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਥੇ। ਸ਼ਾਯਦ ਵਹ ਸਥਾਨ ਤਨ੍ਹੇ ਮਾਂ ਕੀ ਗੋਦ ਸਾ ਲਗਤਾ ਥਾ ਔਰ ਵਹੀ ਅੰਤਰ্঵ਧਾ ਝੋਲਕਰ ਵਾਪਸ ਸਹਜ ਰੂਪ ਮੌਂ ਲੌਟ ਆਤੇ ਥੇ।

ਵਿਵਾਹ ਕੇ ਏਕ ਵਰ਷ ਕੇ ਭੀਤਰ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਘਨਸ਼ਯਾਮ ਬਾਬੂ ਕੀ ਬੱਡੀ ਬੇਟੀ ਕੀ ਮਾਂਗ ਸੂਨੀ ਕਰ ਦੀ ਥੀ। ਸਸੂਰਾਲ ਵਾਲੋਂ ਸੇ ਪ੍ਰਤਾਫਿਤ ਹੋਕਰ ਵਹ ਅਪਨੇ ਪਿਤਾ ਕੇ ਪਾਸ ਆ ਗਈ ਥੀ ਔਰ ਮੈਂ ਘਨਸ਼ਯਾਮ ਬਾਬੂ ਕੀ ਤੀਸਰੀ ਸੰਤਾਨ ਥੀ। ਮੈਂਨੇ ਦੀਦੀ ਕੋ ਅਪਨਾ ਕਮਰਾ ਦੇ ਦਿਧਾ ਥਾ ਤਥਾ ਖੁਦ ਭੋਜਨ ਕਕਥ ਮੌਂ ਸ਼ਧਨ ਕਰਨੇ ਲਗੀ। ਦੀਦੀ ਤਥਾ ਉਸ ਕਮਰੇ ਕੋ ਤਾਂਗ ਬਤਾਤੀ ਥੀ। ਦੀਦੀ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਵ ਕੇ ਬਾਰੇ ਮੌਂ ਇਤਨਾ ਸ਼ਪਣ ਕਰਨਾ ਅਚਛਾ ਹੋਗਾ ਕਿ ਵਹ ਸਾਤ ਵਰ਷ੀ ਤਕ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕੀ ਇਕਲੌਤੀ ਸੰਤਾਨ ਥੀ ਇਸਲਿਏ ਥੋਡੀ ਢੀਠ, ਤੁਨਕ ਮਿਜਾਜ ਵ ਜਿਦੀ ਭੀ ਥੀ। ਦੀਦੀ ਨੇ ਜਿਦ ਪਕਢ ਲਿਆ ਥਾ ਕਿ ਉਨਕੇ ਰਹਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਵਿਸ਼੍ਵਰੂਪ ਕਮਰਾ ਹੋਨਾ ਚਾਹਿਏ। ਅਵਕਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਬਾਦ ਘਨਸ਼ਯਾਮ ਬਾਬੂ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਸੇ ਬਚਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਊਪਰ ਕਾ ਹਿੱਸਾ ਕਿਰਾਏ ਪਰ ਦੇ ਦਿਧਾ ਥਾ। ਏਕ ਦਿਨ ਪਿਤਾਜੀ ਅਪਨੇ ਤੀਨ ਵਰ਷ੀਂ ਨਾਤੀ ਕੇ ਸਾਥ ਖੇਲ ਰਹੇ ਥੇ, ਅਚਾਨਕ ਪ੍ਰਾਤੀ ਬੈਠੇ ਕਿ ਤੁਮਹਾਰਾ ਲੱਭਕਾ ਬਹੁਤ ਘੁਲ-ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੁਮ ਚਾਹੋ ਤੋ ਕਹੀ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਸਕਤੀ ਹੋ। ਇਸ ਪਰ ਦੀਦੀ ਰੋਨੇ ਲਗੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਪਰ ਭਾਰ ਬਨ ਗਈ ਹੁੰ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਅਵਾਕ ਰਹ ਗਏ, ਜਿਸ ਬਾਤ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਕਲਪਨਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੀ ਥੀ, ਬੇਟੀ ਉਸੇ ਅਪਨੀ ਜੁਬਾਨ ਪਰ ਲੇ ਆਈ, ਇਸ ਵੇਦਨਾ ਕਾ ਏਕ ਹੀ ਉਪਾਧ ਥਾ ਆਤਟ ਹਾਉਸ। ਆਤਟ ਹਾਉਸ ਆਤੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਕੋ ਬੁਲਾਯਾ ਔਰ ਵਿਨਮਰਤਾ ਸੇ ਕਹਾ ਕਿ ਯਦਿ ਵਹ ਚਾਹੇ ਤੋ ਆਤਟ ਹਾਉਸ ਕਿਰਾਏ ਪਰ ਲੇ ਸਕਤੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਊਪਰ ਕਾ ਹਿੱਸਾ ਖਾਲੀ ਕਰਵਾਨਾ ਹੈ। ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਸਮਝਦਾਰ ਥਾ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਅਪਨੇ ਅਸ਼ਕਾਬ ਲੇਕਰ ਨਈ ਜਗਹ ਪਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਦੀਦੀ ਊਪਰ ਕੇ ਕਮਰੇ ਮੌਂ ਰਹਨੇ ਲਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਭੀ ਕਰ ਲੀ ਔਰ ਬਚੇ ਕਾ ਭਾਰ ਬਾਬੂ ਜੀ ਪਰ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਕੀ ਹੁੰਸੀ ਆਈ ਕਿ ਮਨੁ਷ ਕਾ ਮਨ ਕਿਤਨਾ ਚੰਗਲ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅਭਿ਷ਟ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਪੱਧਰਾਤ ਇੱਸਾਨ ਉਸ ਅਭਿ਷ਟ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੇਤੁ ਕਿਏ ਗਏ ਪ੍ਰਯਾਸੋ ਕੋ ਵਿਸਿਤ ਕਰ ਦੇਤਾ ਹੈ।

ਘਨਸ਼ਯਾਮ ਬਾਬੂ ਥੋਡੇ ਚਿੰਤਿਤ ਰਹਨੇ ਲਗੇ। ਚਿੰਤਾ ਕਾ ਕਾਰਣ ਥਾ ਬੇਟੇ ਕੀ ਗ੍ਰਹਸਥੀ। ਸੁਨ ਰਹੇ ਥੇ ਕਿ ਅਥ ਬਹੁਤ ਵਾਪਸ ਇਸੀ ਘਰ ਮੌਂ ਆਨਾ ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਏ ਮਕਾਨ ਮੌਂ ਉਨਕਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹਾ ਥਾ। ਅਧਿਕਾਂਸ ਕਮਾਈ ਕਿਰਾਏ ਕੇ ਮਕਾਨ, ਭੋਜਨ ਇਤਿਆਦਿ ਦੈਨਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਮੌਂ ਹੀ ਸ਼ੇ਷ ਹੋ ਜਾਤਾ ਥਾ ਔਰ ਦੂਸਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤੇ ਪਰਸਪਰ ਕਲਹ ਕਾ ਕਾਰਣ ਬਨ ਜਾਤੀ ਥੀ। ਸੋਚਨੇ ਵਾਲੇ ਤੋ ਯਹ ਭੀ ਕਹਤੇ ਥੇ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰਹ ਬੱਡੀ ਬੇਟੀ ਨੇ ਊਪਰ ਕਾ ਹਿੱਸਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਬੱਡੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਮਕਾਨ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ, ਪਰਿਤੁ ਘਨਸ਼ਯਾਮ ਬਾਬੂ ਸ਼ਵਸ਼ੀ ਮੌਂ ਭੀ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚਤੇ ਥੇ। ਉਨਕੇ ਮਤਾਨੁਸਾਰ ਉਨਕੇ ਬੇਟੇ ਕਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਨੁਭਵਾਂ ਕੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਸੇ ਗੁਜਰ ਰਹਾ ਥਾ ਔਰ ਏਕ ਦਿਨ।

ਪਿਛਲੇ ਏਕ ਸਪਤਾਹ ਸੇ ਬਾਬੂ ਜੀ ਕੀ ਤਬਿਧਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਥੀ। ਮਾਤਾਜੀ ਤਨ-ਮਨ ਸੇ ਉਨਕੀ ਸੇਵਾ ਮੌਂ ਤਲਲੀਨ ਥੀ। ਬਾਬੂਜੀ ਨੇ ਸੁਝੇ ਬੁਲਾਕਰ ਆਤਟ ਹਾਉਸ ਲੇ ਜਾਨੇ ਕੋ ਕਹਾ। ਮੈਂ ਤਨ੍ਹੇ ਵਹੁੰ ਲੇ ਗਈ। ਵਹੁੰ ਪਹੁੰਚਨੇ ਹੀ ਵੇ ਨਿਦਾਲ ਹੋਕਰ ਬਿਸ਼ਟ ਪਰ ਗਿਰ ਪਡੇ। ਮਾਥਾ ਜਵਰ ਸੇ ਤਪ ਰਹਾ ਥਾ ਔਰ ਵਹ ਕੁਛ ਆਤਮਕਥ ਭੀ ਬੱਡਬੱਡਾ ਰਹੇ ਥੇ। ਬੇਟੀ ਤੁਮਹਾਰੇ ਲਿਏ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾ। ਦੋਨੋਂ ਬਚੋਂ ਕੀ ਸ਼ਾਦਿਆਂ ਔਰ ਦਿਨਚਰਿਆ ਤੋ ਸੁਨਿਖਿਤ ਹੋ ਗਈ ਪਰਿਤੁ ਤੁਮਹਾਰੇ ਲਿਏ ਅਭੀ ਭੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਮੌਂ ਕਸਕ ਹੈ। ਵੈਂਤੇ ਤੋ ਤੁਮ ਗੁਣੀ ਹੋ, ਸੁਖਿਕਿਤ ਹੋ ਲੇਕਿਨ ਮੇਰਾ ਕਰਤਵ ਨਿਰਵਹਨ ਸ਼ੇ਷ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਪਨੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਕੀ ਧੋਤਣਾ ਸੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਪੀਡਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁਤਾ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸੁਝੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਹ ਸਮਝਾਯਾ ਕਿ ਵਕਤਿ ਕੀ ਨਿਤਾਂ ਅਕਲੇ ਹੋਕਰ ਹੀ ਨਿਰਣ ਲੇਨਾ ਚਾਹਿਏ। ਯਦਿ ਨਿਰਣ ਗਲਤ ਭੀ ਹੋ ਤੋ ਕਿਸੀ ਔਰ ਕੋ ਜਿਸੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਠਹਰਾਯਾ ਜਾਏਗਾ ਔਰ ਯਦਿ ਨਿਰਣ ਸਹੀ ਹੋ ਤੋ ਪੂਰਾ ਸ਼ੇਯ ਉਸੀ ਕੋ ਮਿਲੇਗਾ। ਤੁਮਹਾਰੀ ਦੀਦੀ ਥੋਡੀ ਸ਼ਵਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸਮੌਂ ਉਸਕਾ ਕੋਈ ਦੋ਷ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਪਨੇ ਲਾਭ ਕੀ ਬਾਤ ਸੋਚੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਡੀ ਥੀ, ਦੁਲਾਰੀ ਥੀ ਤੋ ਪਰਿਵਾਰ ਕੇ ਸਥ ਕੁਛ ਪਰ ਅਪਨਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮਾਨਤੀ ਹੈ। ਤੁਮਹਾਰੇ ਭੈਥਾ ਕੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੈਂਨੇ ਸੰਸਕਾਰੀ ਸਮਝਾ ਹੈ ਔਰ ਇਸਲਿਏ ਚਾਹੁਤਾ ਹੁੰ ਕਿ ਮੇਰੇ ਆਖਿਰੀ ਦਾਇਤਵ ਕੋ ਵਹ ਸੰਭਾਲ ਲੇਤਾ ਵ ਸੁਝੇ ਸੁਕਤ ਕਰਤਾ।

ਧੀ ਵਹ ਕਥਣ ਥਾ ਕਿ ਜਾਬ ਪਿਤਾਜੀ ਕੇ ਕਰ ਪਰ ਕਿਸੀ ਕੇ ਤਣਾ ਆਂਸੂ ਕੀ ਬੁੰਦ ਟਪਕੀ ਔਰ ਪਿਤਾਜੀ ਚੌਕਕਰ ਤਠ ਗਏ, ਭੈਥਾ ਉਨਕੇ ਸਿਰਾਹਨੇ ਖੜੇ ਉਨਸੇ ਕਸ਼ਮਾ ਧਾਚਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਥੇ। ਬਾਬੂਜੀ ਮੈਂਨੇ ਕਈ ਭੂਲੋਂ ਕੀ, ਪਰ ਆਖਵਸ਼ਟ ਥਾ ਕਿ ਇਨ ਭੂਲੋਂ ਕਾ ਤੋਡ ਮੇਰੇ ਬਾਬੂਜੀ ਕੇ ਪਾਸ ਹੋਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਰਗਦ ਕੀ ਛਾਯਾ ਮੌਂ ਉਛਲਨੇ-ਕੂਦਨੇ ਕੇ ਸ਼ੌਕ ਪੂਰੇ ਕਿਏ ਥੇ ਤੋ ਜਵਾਨੀ ਮੌਂ ਯਹ ਸ਼ੌਕ ਕਹੁੰ ਥਮ ਪਾਤਾ ਲੇਕਿਨ ਆਪ ਸਚ ਕਹਤੇ ਥੇ ਕਿ ਆਦਮੀ ਅਪਨੀ ਭੂਲੋਂ ਸੇ ਸੀਖੇ ਤੋ ਹੀ ਪਰਿਪਕ ਹੋ ਪਾਤਾ ਹੈ। ਆਜ ਮੈਂ ਆਪਕੇ ਪੈਰੋਂ ਪਰ ਇਸਲਿਏ ਖੜਾ ਹੁੰ ਕਿ ਆਪਸੇ ਮਾਂਗਕਰ ਅਪਨੀ ਛੋਟੀ ਬਹੁਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿ ਅਪਨੇ ਉਤਤਰਦਾਇਤਵ ਕੀ ਨਿਰਵਹਨ ਕਰੁੰ। ਆਪਕੀ ਕੁਲ ਸੰਪਤਿ ਮੌਂ ਸੇ ਸਿਰਫ ਸੁਝੇ ਆਸ਼ਵਾਨੀ ਚਾਹਿਏ ਤਾਕਿ ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ ਭੀ ਆਪਕੀ ਸੰਸਕਾਰੀ ਕੀ ਛਾਯਾ ਮੌਂ ਮਾਨਵਤਾ ਕਾ ਪਾਠ ਪਢ ਸਕੇ। ਬਾਬੂਜੀ ਨੇ ਲਪਕਕਰ ਬੇਟੇ ਕੋ ਗਲੇ ਸੇ ਲਗ ਲਿਆ ਮੈਂ ਜਾਨਤਾ ਥਾ ਤੂ ਸੁਝੇ ਸੁਕਤ ਕਰਨੇ ਅਵਸਥ ਆਏਗਾ ਔਰ ਜਾਬ ਆਏਗਾ ਤੋ ਤੁਮਹਾਰੇ ਅੰਦਰ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਤਿਛਾਧਾ ਹੋਗੀ। ਆਜ ਮੈਂ ਅਪਨਾ ਵਂਸਾਜ ਔਰ ਅਪਨੀ ਮਾਂ ਕੀ ਪਰਮਪਰਾ ਤੁਮਹਾਰੇ ਹਾਥ ਮੌਂ ਸੌਧਤਾ ਹੁੰ। ਭੈਥਾ ਨੇ ਉਨਕੇ ਚਰਣ ਸਪਰਥ ਕਰਨੇ ਚਾਹੇ ਤੋ ਬਾਬੂ ਜੀ ਕਾ ਸ਼ਰੀਰ ਨਿ਷ਕੀਅ ਹੋਕਰ ਲੁਢਕ ਗਿਆ ਲੇਕਿਨ ਅਪਨੇ ਅਥਾਹ ਅਨੁਭਵਾਂ ਕੀ ਸਮੰਦਰ ਲਿਏ ਉਨਕੀ ਆੱਖੇ ਵਿ਷ਾਰਿਤ ਥੀ। ਜੈਸੇ ਉਨਕੀ ਸਮਸ਼ਟ ਚੇਤਨਾ ਆੱਖੋਂ ਮੌਂ ਔਰ ਆੱਖੇ ਅਪਨੀ ਪਰਿਪਰਾ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਪੁਰੂਸ ਪਰ ਟਿਕੀ ਥੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਜੋਰ ਸੇ ਰੁਦਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਕਹਾ ਬੇਟਾ ਗੁੰਗਾਜਲ ਪਿਲਾ, ਤੁਮਹਾਰੇ ਪਿਤਾ ਸੁਕਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹੈਂ।

-ਵਰਿਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧਕ

ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰਧਿਲਾਈ ਭੋਪਾਲ

ਬੇਟੀ

ਸ਼੍ਰੀ ਐ ਕੇ ਸਿੰਹ

ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਮੇਂ ਬੈਠਤੇ ਹੋਈ ਪਲੀ ਸੁਧਾ ਕੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਾਨੋ ਮੇਂ ਗ੍ਰੂਜ਼ਨੇ ਲਗੀ “ਉਸ ਲਡਕੀ ਸੇ ਜਿਆਦਾ ਬਾਤ ਮਤ ਕਰਨਾ, ਹਮੇਂ ਉਸਦੇ ਕੋਈ ਰਿਖਤਾ ਨਹੀਂ ਰਖਨਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਹਮਾਰਾ ਬੇਟਾ ਹੀ ਨਾ ਰਹਾ ਤਾਂ ਉਸਕਾ ਭੀ ਕਿਧਾ ਕਰੇਂਗੇ। ਵੈਂਤੇ ਭੀ ਉਸੇ ਨੌਕਰੀ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਕਰਤੀ ਰਹੇਗੀ ਵਹੀਂ ਰਹਕਰ, ਹਮ ਕਰ ਲੇਂਗੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਜੈਸੇ-ਤੈਸੇ। ਮੁੜੇ ਨਹੀਂ ਅਢੀ ਲਗਤੀ ਵਹ, ਹਮਾਰਾ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਛੀਨ ਲਿਆ ਉਸਨੇ ਹਮਸੇ।” ਦਿੱਲੀ ਸੇ ਬੇਂਗਲੁਰੂ 2 ਘੰਟੇ ਕੀ ਫਲਾਇਟ ਮੇਂ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਕੇ 28 ਸਾਲ ਕੇ ਜੀਵਨ ਤਕ ਕੀ ਬਾਸ ਯਾਦੇਂ ਹੀ ਆਤੀ ਰਹੀ ਔਰ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਆਤੇ ਰਹੇ ਆਂਸੂ। ਅਵਿਨਾਸ਼ 25 ਸਾਲ ਕਾ ਥਾ, ਜਬ ਬੇਂਗਲੁਰੂ ਆਯਾ ਥਾ ਏਕ ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲ ਕੰਪਨੀ ਮੈਂ ਕਾਮ ਕਰਨੇ। ਉਸਕੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਲ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਨੇ ਸ਼੍ਰੇਯਾ ਦੇ ਕੋਰਟ-ਮੈਰਿਜ਼ ਕਰ ਲੀ। ਬੇਕਾਨ ਹਮੇਂ ਬੁਲਾਯਾ ਥਾ ਔਰ ਹਮ ਪਤਿ-ਪਲੀ ਸੁਭਹ ਕੀ ਫਲਾਇਟ ਦੇ ਗਏ ਥੇ ਲੇਕਿਨ ਰਾਤ ਕੀ ਫਲਾਇਟ ਦੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਥੇ। ਦਿਲ ਪਰ ਪਤਥਰ ਰਖ ਲਿਆ ਥਾ ਹਮਨੇ, ਇਕਲੌਤੇ ਬੇਟੇ ਦੇ ਐਸਾ ਕਰਨੇ ਦੇ।

ਅਵਿਨਾਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਦੇ ਹੀ ਜਿਵੀ ਰਹਾ ਥਾ, ਇਕਲੌਤਾ ਥਾ ਨਾ। ਤਥਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਬਾਰ ਬਹੂ ਕੀ ਲੇਕਰ ਘਰ ਆਯਾ ਥਾ ਦੋ ਦਿਨ ਦੇ ਲਿਏ ਔਰ ਆਜ ਉਸਕਾ ਬੇਂਗਲੁਰੂ ਮੈਂ ਹੀ ਅਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਹੋਨਾ ਥਾ। ਨਾ ਜਾਨੇ ਕੈਂਸੇ ਕੋਰੋਨਾ ਕੀ ਚੇਪੇਟ ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ ਥਾ... ਔਰ ਫਿਰ ਬਚ ਨਾ ਸਕਾ। ਸ਼੍ਰੇਯਾ ਮੁੜੇ ਲੇਨੇ ਏਧਰਪੋਰਟ ਪਰ ਆਈ ਥੀ, ਮੁੱਹ ਪਰ ਮਾਸਕ, ਹਾਥੋਂ ਮੇਂ ਦੁਸਤਾਨੇ, ਆਂਖੋਂ ਮੇਂ ਆਂਸੂ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਮੈਂ ਬਨੀ ਉਸਕੀ ਛਵਿ ਦੇ ਵਹ ਬਿਲਕੁਲ ਅਲਗ ਲਗ ਰਹੀ ਥੀ, ਪੈਰੋਂ ਮੈਂ ਝੂਕੀ ਤੋ ਮੇਰਾ ਹੁਦਾਯ ਦ੍ਰਵਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸੇ ਸਫੇਦ ਕਪਡੋਂ ਮੈਂ ਦੇਖਕਰ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਸੁਧਾ ਕੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਾਨੋ ਮੇਂ ਗ੍ਰੂਜ਼ੀ ਤੋ ਦਿਲ ਕਠੋਰ ਕਰ ਲਿਆ ਔਰ ਅਪਨੇ ਹਾਥ ਪੀਛੇ ਖੰਚ ਦੇ ਲਿਏ। ਸ਼ਮਸਾਨ ਘਾਟ ਪਰ ਬੱਡੀ-ਬੈਗ ਮੈਂ ਲਿਪਟਾ ਪਢਾ ਥਾ ਅਵਿਨਾਸ਼। ਬਹੁਤ ਕਹਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਮੇਡਿਕਲ-ਕਰਮੀਂ ਨੇ ਅਤਿਮ ਦਰ੍ਸਨ ਕਰਵਾਏ, ਕੈਂਸੀ ਵਿ਷ਮ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਥੀ। ਬਾਪ ਕੀ ਬੇਟੇ ਕਾ ਮੂਤ ਸ਼ਰੀਰ ਅਗਿਆਂ ਕੀ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੋ ਤੋ ਇਸਦੇ ਅਧਿਕ ਦੁਰਭਾਗ ਕੀ ਸਥਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤੀ, ਬਾਅਦ ਤਕ ਕਾ ਸਾਥ ਥਾ ਹਮਾਰਾ। ਅਗਿਆਂ ਦੇਤੇ ਹੀ ਮੁੜੇ ਸੁਭਾਗ ਨਾ ਰਹਾ ਗਿਆ, ਚਕੜ ਆਨੇ ਲਗੇ ਤੋ ਸ਼੍ਰੇਯਾ ਨੇ ਸੰਭਾਲਾ ਔਰ ਅਪਨੇ ਸਾਥ ਘਰ ਲੇ ਆਈ। ਸ਼੍ਰੇਯਾ ਏਕ ਅਨਾਥ ਲਡਕੀ ਥੀ, ਅਨਾਥਾਲਾਈ ਮੈਂ ਹੀ ਪਲੀ-ਬਢੀ ਥੀ, ਉਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਥ ਰਹਨੇ ਕਾ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਥਾ। ਅਪਨੀ ਮੇਹਨਤ ਕੇ ਬੂਤੇ ਹੀ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਸਾਥ ਕੰਪਨੀ ਮੈਂ ਕਾਮ ਕਰਤੀ ਥੀ, ਜਿਥੋਂ ਵਹ ਉਸਦੇ ਸਮਾਰਕ ਮੈਂ ਆਈ। ਦੋਨੋਂ ਮੈਂ ਦੋਸਤੀ ਹੁੰਡੀ ਔਰ ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲੀ। ਉਸਦੇ ਸਾਉਥ ਇੰਡੀਯਾ ਔਰ ਅਨਾਥ ਹੋਨੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਵੀ ਬੇਟੇ ਔਰ ਉਸਦੇ ਕੋਰਟ-ਮੈਰਿਜ਼ ਕਾ

ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਥਾ। ਘਰ ਮੈਂ ਮੈਨੇ ਆਰਾਮ ਕਿਯਾ ਤੋ ਬੇਚੈਨੀ ਖਰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੇਯਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਵਾਦਿ਷ਟ ਸਾਉਥ ਇੰਡੀਯਨ ਖਾਨਾ ਬਨਾਯਾ, ਖਾਨੇ ਦੇ ਬਾਦ ਮੈਂ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਦੇਖਨੇ ਲਗਾ। ਉਸਦੇ ਬੈਗ ਖੋਲਾ ਤੋ ਏਕ ਗੁਪਤ ਜੇਬ ਮੈਂ ਇੱਕ ਲਿਫਾਫਾ ਨਿਕਲਾ, ਮੈਨੇ ਸ਼੍ਰੇਯਾ ਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਉਸੇ ਬਹੁਤ ਆਖਰੀ ਹੁਆ। 4 ਮਹੀਨੇ ਪਛਲੇ ਸ਼੍ਰੇਯਾ ਨੇ ਹਮਾਰੇ ਲਿਏ ਲਿਖਾ ਥਾ। ਉਸਦੇ ਪਾਸ ਹਮਾਰਾ ਪਤਾ ਨ ਹੋਨੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਸਦੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਪਤਾ ਲਿਖਕਰ ਕੂਰਿਧਾਰ ਕਰਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਦਿਖਾ ਥਾ। ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਪਰ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਨੇ ਬਚਾਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਤਾ ਭੇਜ ਦਿਓ। ਪਤਾ ਦੇਖਕਰ ਬੇਚਾਰੀ ਹੈਰਾਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਕਰ ਰੋਨੇ ਲਗੀ, ਮੈਨੇ ਦੁਖੀ ਹੋਣੇ ਹੁਏ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਪਰ ਹਾਥ ਫੇਰਤੇ ਹੁਏ ਚੁਪ ਕਰਾਇਆ। ਜ਼ਰਾ ਸਾ ਸ਼ੇਹੜ ਮਿਲਾਉਣੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਸਾਬ ਕਾ ਬਾਂਧ ਟ੍ਰੂਟ ਗਿਆ ਔਰ ਵਹ ਮੁੜ੍ਹਦੇ ਲਿਪਟਕਰ ਜੋਰ-ਜੋਰ ਦੇ ਰੋਨੇ ਲਗੀ, ਉਸਦੇ ਸਾਥ-ਸਾਥ ਮੈਂ ਭੀ ਰੋ ਪਢਾ। ਉਸਦੀ ਝੜਾਜ਼ਤ ਲੇਕਰ ਮੈਂ ਪਤਾ ਪਢਨੇ ਲਗਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਟ੍ਰੂਟੀ-ਫ੍ਰੂਟੀ ਹਿੰਦੀ ਮੈਂ ਲਿਖੀ ਥੀ ਲੇਕਿਨ ਉਸਦੇ ਭਾਵ ਮੈਂ ਹੁਦਾਯ ਦੇ ਤਾਰ ਝੱਕ੍ਹਤ ਕਰ ਗਿਆ। ਵਹ ਹਮਾਰੇ ਸਾਥ ਰਹਨਾ ਚਾਹਤੀ ਥੀ; ਹਮਾਰੀ ਬੇਟੀ ਬਨਕਰ, ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੇ ਪਾਰ ਪਾਨਾ ਚਾਹਤੀ ਥੀ ਲੇਕਿਨ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਮਾਂ ਦੇ ਗੁਸ਼ੇ ਕਾ ਡਰ ਥਾ ਔਰ ਸ਼੍ਰੇਯਾ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਭੀ ਆਤੀ ਨ ਥੀ। ਦਿੱਲੀ ਮੈਂ ਨੌਕਰੀ ਕੀ ਭੀ ਸਮਸਥਾ ਰਹਿੰਦੀ ਤੋ ਵਹ ਚਾਹਤੀ ਥਾ ਕਿ ਹਮ ਹੀ ਬੇਂਗਲੁਰੂ ਆ ਜਾਏ ਲੇਕਿਨ ਇਸਦੇ ਲਿਏ ਮੈਂ ਖੁਦ ਰਾਜੀ ਨ ਥਾ। ਇਸ ਪਾਰਿਵਾਰਿਕ ਸਮਸਥਾ ਮੈਂ ਵਹ ਬੇਚਾਰੀ ਫੱਸ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰਨੇ ਹੁਏ ਉਸੇ ਪਤਾ ਭੀ ਲਿਖਾ ਤੋ ਵਹ ਹਮ ਤਕ ਨ ਪਹੁੰਚਾ। ਸਚ ਮੈਂ! ਯਦਿ ਪਤਾ ਹਮ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਤੋ ਭੀ ਮੈਂ ਸੁਧਾ ਦੇ ਸਮਝਾ ਲੇਤਾ।

ਪਤਾ ਮੈਂ ਉਸਦੇ 'ਅਪਨੇ ਗਰੰਵਤੀ ਹੋਨੇ ਦੀ ਭੀ ਸੂਚਨਾ ਦੀ ਥੀ ਜੋ ਅਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਕਿਵੇਂ ਫੋਨ ਪਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਚਾਇਆ ਥਾ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਭਾਵੁਕ ਵਿਕਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਲੇਕਿਨ ਇਨ ਸਾਬ ਬਾਤਾਂ ਨੇ ਮੁੜੇ ਅਤਿਧਿਕ ਵਿਥਿਤ ਕਰ ਦਿਖਾ। ਸੁਧਾ ਦੀ ਭੀ ਮੈਂ ਜਾਨਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਡ ਜਾਏ ਤੋ ਮਾਨਤੀ ਨਹੀਂ, ਬੇਟੇ ਜੈਸੀ ਹੀ ਜਿਵੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਅਥ ਮੈਂ ਜਿਵੀ ਬਨਨੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਥਾ। ਮੈਨੇ ਸ਼੍ਰੇਯਾ ਦੇ ਉਸਦੇ ਸਾਮਾਨ ਪੈਕ ਕਰਨੇ, ਜੋਂਬ ਦੇ ਰਿਜਾਇਨ ਕਰਨੇ ਔਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਟਿਕਟ ਬੁਕ ਕਰਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਕਹ ਦਿਖਾ। ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਸ਼੍ਰੇਯਾ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਪਰ ਜੋ ਭਾਵ ਥੇ, ਉਨਕਾ ਸ਼ਾਬਦੀ ਮੈਂ ਬਾਧੀ ਕਰਨਾ ਅਸਥਾਵ ਹੈ। ਹਮਨੇ ਬੇਟਾ ਖੋਕਰ ਬੇਟੀ ਪਾਲੀ ਥੀ ਔਰ ਉਸਦੀ ਕੋਖ ਮੈਂ ਪਲ ਰਹੇ ਬੇਟੇ ਦੇ।

-ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਤਪ ਮਹਾਪ੍ਰਬੰਧਕ
ਪੰਜਾਬ ਏਣਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ

ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਉਪਲਬਿਧਿਆਂ

ਬੈਂਕ ਦੀਆਂ ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰਜਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਚਕੂਲਾ ਕੇ ਵਰ਷ 2022-23 ਦੀ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਨੀਯ ਪ੍ਰਯਾਸ ਹੇਠੂ ਨਗਰ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਕਾਰਜਾਲਿਆਂ ਸਮਿਤੀ, ਪੰਚਕੂਲਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜੀ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁਆ। ਨਾਕਾਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਕਾਰਜਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਂਚਲਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸ਼੍ਰੀ ਅਨਿਲ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਤਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਿਯਾ।

ਬੈਂਕ ਨਗਰ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਕਾਰਜਾਲਿਆਂ ਸਮਿਤੀ, ਪਣਜੀ ਦੀਆਂ ਪਾਂਧੀ ਬੈਂਕ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਪਾਂਧੀ ਕੇ ਵਰ਷ 2023 ਵਿੱਚ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀ ਦੀ ਤਕਢਾਂ ਕਾਰਜਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਨੀਯ ਪ੍ਰਯਾਸ ਹੇਠੂ ਨਗਰ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਕਾਰਜਾਲਿਆਂ ਸਮਿਤੀ, ਪਾਂਧੀ - ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਬੈਂਕ ਦੀ ਰੋਹਤਕ ਸ਼ਾਖਾ ਕੇ ਵਰ਷ 2023 ਵਿੱਚ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀ ਦੀ ਤਕਢਾਂ ਕਾਰਜਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਨੀਯ ਪ੍ਰਯਾਸ ਹੇਠੂ ਨਗਰ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਕਾਰਜਾਲਿਆਂ ਸਮਿਤੀ (ਬੈਂਕ), ਰੋਹਤਕ ਦੀ ਕਾਰਜਾਲਿਆਂ (ਲਾਗੂ) ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜੀ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁਆ। ਸ਼ਾਖਾ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸ਼੍ਰੀ ਅਮਿਤ ਅੰਜਨ ਕੇ ਯਹ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਨਾਕਾਸ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਕਾਰਜਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਨੀਯ ਪ੍ਰਯਾਸ ਹੇਠੂ ਨਗਰ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਕਾਰਜਾਲਿਆਂ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਪੁਰਸ਼ਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

किरन कुमारी

साइबर सुरक्षा : चुनौतियाँ एवं समाधान

सूचना एवं साइबर सुरक्षा का अर्थ है डाटा सुरक्षा। हमारी जानकारी जो किसी भी कंप्यूटर में ऑनलाइन या सॉफ्ट कॉपी बनकर सुरक्षित रहती है, किसी हैकर की माध्यम से चोरी कर ली जाती है। हम जितनी तेजी से डिजिटल दुनिया की ओर बढ़ रहे हैं, उतनी ही तेजी से साइबर अपराध की संख्या में भी वृद्धि हो रही है। वर्तमान में साइबर सुरक्षा नीति, राष्ट्रीय सुरक्षा का एक अभिन्न अंग बन गया है। इसका प्रभाव क्षेत्र किसी देश के शासन, अर्थव्यवस्था और कल्याण के सभी पहलुओं को कवर करने में सैन्य प्रभाव व उसकी महत्ता से किसी प्रकार कम नहीं है। आज के समय में इंटरनेट का उपयोग लगभग हर क्षेत्र में किया जाता है। इंटरनेट के विकास और इससे संबंधित लाभों के साथ साइबर अपराधों की अवधारणा भी विकसित हुई है। जब लोग किसी देश के खिलाफ साइबर अपराध करते हैं, तब साइबर क्राइम इतना भयंकर रूप धारण कर सकता है कि इसे साइबर आतंकवाद का नाम दें दिया जाता है।

एक ही जगह पर बैठकर इंटरनेट के जरिए मनुष्य की पहुंच विश्व के हर कोने तक आसान हुई है। आज के समय में हर वह चीज जिसके विषय में इंसान सोच सकता है उस तक उसकी पहुंच इंटरनेट के माध्यम से हो सकती है जैसे कि सोशल नेटवर्किंग, ऑनलाइन शॉपिंग, गेमिंग, ऑनलाइन स्टडी, ऑनलाइन जॉब इत्यादि।

साइबर अपराध

साइबर अपराध विभिन्न रूपों में किए जाते हैं। कुछ साल पहले इंटरनेट के माध्यम से होने वाले अपराधों के मामलों में भारत भी उन देशों से पीछे नहीं है जहां साइबर अपराध की घटनाओं की दर दिन-प्रतिदिन बढ़ती जा रही है। साइबर अपराध के मामलों में साइबर अपराधी किसी उपकरण का उपयोग, उपयोगकर्ता की व्यक्तिगत जानकारी, गोपनीय व्यावसायिक जानकारी, सरकारी जानकारी या किसी डिवाइस को अक्षम करने के लिए कर सकता है। इस प्रकार की सूचनाओं को ऑनलाइन खरीदना या बेचना साइबर अपराध कहलाता है।

साइबर अपराध एक व्यापक शब्द है। यह एक छोटे हास्य से लेकर देश की सुरक्षा को नुकसान पहुंचाने तक की परिधि का हो सकता है। किसी व्यक्ति की कोई ऐसी हरकत जिससे दूसरे व्यक्ति की मान-मर्यादा को नुकसान पहुंचे या कोई मानसिक या शारीरिक आघात पहुंचे, यह सभी साइबर क्राइम के अंतर्गत आते हैं। इसमें कोई संशय नहीं है कि यह एक आपराधिक गतिविधि है जिसे कंप्यूटर इंटरनेट के उपयोग द्वारा अंजाम दिया जाता है। यह एक ऐसा अपराध है जिसमें किसी भी अपराध को करने के लिए कंप्यूटर नेटवर्क डिवाइस या नेटवर्क का उपयोग किया जाता है। ऐसे अपराध में साइबर जबरन वसूली, पहचान की चोरी, क्रेडिट कार्ड जानकारी की चोरी, कंप्यूटर से व्यक्तिगत डाटा हैक करना, फिशिंग, अवैध डाउनलोडिंग, साइबर स्टॉकिंग, वायरस प्रसार सहित कई गतिविधियां शामिल हैं। गौरतलब है कि सॉफ्टवेयर चोरी भी साइबर अपराध का ही एक रूप है।

साइबर अटैक के प्रकार

मालवेयर : किसी भी डिवाइस के डाटा को अपने कंट्रोल में लाने के लिए इस्तेमाल किया जाता है। किसी भी नेटवर्क को हैक करने के लिए स्लोट में लिंक और ई-मेल अटैच होते हैं, उस लिंक पर क्लिक करने पर सॉफ्टवेयर रन हो जाता है और मोबाइल का पूरा कंट्रोल, हैकर के हाथों में चला जाता है। हैकर अब उस डाटा का इस्तेमाल कैसे भी कर सकता है जैसे स्पाइवेयर, वायरस, रेसमवेयर आदि।

हैकिंग : जब कोई व्यक्ति किसी उद्देश्य के लिए आपकी कंप्यूटर नेटवर्क तथा सरवर आदि में तकनीक सॉफ्टवेयर के माध्यम से सिस्टम को अपने अनुसार परिवर्तित कर डाटा चुराता है, नष्ट कर देता है या फिर उसमें संशोधन कर देता है, यह प्रक्रिया हैकिंग कहलाती है। जिस व्यक्ति द्वारा यह तकनीक को अंजाम दिया जाता है उस व्यक्ति को हैकर कहते हैं।

पहचान चुराकर अपराध करना : इस प्रकार की घटना प्रायः ऐसे व्यक्ति के साथ होती है जो उच्च पदों पर आसीन होते हैं और उनकी सभी प्रकार

ਕੀ ਕੈਸਾ ਟ੍ਰਾਂਜੈਕਸ਼ਨ, ਉਨਕੇ ਕਲਾਇੰਟ ਕੇ ਸਾਥ ਹੋਤੀ ਰਹਤੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਮੌਕੇ ਵਿੱਚ ਉਨਕਾ ਕੋਈ ਸਹਯੋਗੀ ਯਾ ਕਰੀਬੀ ਜਾਨਕਾਰ ਵਿਕਿਤ ਉਨਕੇ ਅਕਾਉਂਟ ਸੇ ਜੁੜੀ ਸੱਭੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਚੁਪਚਾਪ ਚੁਗ ਲੇਤਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਨਕੇ ਬੈਂਕ ਕ੍ਰੇਡਿਟ ਕਾਰਡ, ਏਟੀਐਮ ਕਾਰਡ ਆਦਿ ਕਾ ਨੰਬਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਕੇ ਬਾਦ ਹੀ ਉਸਕੇ ਬੈਂਕ ਅਕਾਉਂਟ ਸੇ ਪੈਸੋਂ ਕਾ ਗਬਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਜਿਸਕੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਖਾਤਾਧਾਰਕ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜਵਕਿ ਧਾਰਾ 4 ਵਿੱਚ ਬੱਦੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਕ੍ਰਾਇਡ ਹੈ। ਐਸਾ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਪਰ ਪਹਚਾਨ ਪਰਿਵਰਤਨ (ਸੰਸ਼ੋਧਨ) ਏਕਟ 2008 ਕੀ ਧਾਰਾ 43, 66, ਸੀ, ਆਈਪੀਸੀ ਕੀ ਧਾਰਾ 419 ਲਗਾਏ ਜਾਨੇ ਕਾ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਹੈ ਜਿਸਮੇਂ ਦੋ਷ ਸਿਦ्ध ਹੋਨੇ ਪਰ 3 ਵਰ਷ ਕੀ ਕੈਦ ਯਾ ₹100000 ਕਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ।

ਸਾਇਬਰ ਸਟੋਕਿੰਗ : ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਅਪਰਾਧ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਸੇ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡਿਆ, ਫੇਸ਼ੁਕ, ਇੰਸਟਾਗ੍ਰਾਮ, ਈਮੇਲ ਸਾਇਟ ਆਦਿ ਕੇ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਕਿਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਇਸਕੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅਪਰਾਧੀ ਐਸੇ ਲੋਗਾਂ ਕੋ ਪੇਸ਼ਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਜਿਸਮੇਂ ਧਾਰਾ 43 ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀ ਧਾਰਾ 66 ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀ ਧਾਰਾ 419 ਲਗਾਏ ਜਾਨੇ ਕਾ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਹੈ ਜਿਸਮੇਂ ਦੋ਷ ਸਿਦ्ध ਹੋਨੇ ਪਰ 3 ਵਰ਷ ਕੀ ਕੈਦ ਯਾ ₹100000 ਕਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕਿਯਾ ਜਾ ਸਕਤਾ ਹੈ।

ਸੂਚਨਾ ਏਂਡ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਕੀ ਚੁਨੌਤਿਯਾਂ

- ਦੁਰਭਾਵਨਾਪੂਰ੍ਣ ਵੇਬਸਾਇਟ :** ਕਈ ਸਾਰੀ ਐਸੀ ਵੇਬਸਾਇਟ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਐਸੇ ਹਾਨਿਕਾਰਕ ਸੋਫਟਵੇਰ ਬਨਾਏ ਹੁए ਹੋਤੇ ਹਨ। ਇਨ ਪਰ ਜਾਨੇ ਸੇ ਅਨਜਾਨੇ ਮੈਂ ਹੁਏ ਏਕ ਕਿਲਿਕ ਕੀ ਵਜਹ ਸੇ ਵਹ ਹਾਨਿਕਾਰਕ ਸੋਫਟਵੇਰ ਆਪਕੇ ਕੰਘੂਟਰ ਯਾ ਮੋਬਾਇਲ ਮੈਂ ਡਾਊਨਲੋਡ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਜਿਸਕੀ ਮਦਦ ਸੇ ਹੈਕਰਸ਼ ਕੀ ਅਵੈਧ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਕੀ ਅਨੁਮਤਿ ਮਿਲ ਜਾਤੀ ਹੈ।
- ਏਕੀਕ੃ਤ ਪ੍ਰਤਿਕਿਧਿਆ ਕਾ ਅਭਾਵ :** ਰਾਈਟੀ ਸ਼ਤਰ ਪਰ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਖਤਰੋਂ ਕਾ ਸੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨੇ ਔਰ ਉਨ੍ਹੋਂ ਕਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਏਕ ਏਕੀਕ੃ਤ ਪ੍ਰਤਿਕਿਧਿਆ ਕੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸਮਨਵਿਧ, ਉਤਰਦਾਇਤਿਵ ਕਾ ਵਿਝਾਪਨ ਔਰ ਸਾਡੇ ਸੰਸਥਾਗ ਸੀਮਾ ਵ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਕੀ ਕਮੀ ਜੈਸੀ ਚੁਨੌਤਿਯਾਂ ਕਾ ਸਾਮਨਾ ਕਰਨਾ ਪਢ़ ਸਕਤਾ ਹੈ।
- ਆਵਖਾਕ ਕਾ ਅਭਾਵ :** ਭਾਰਤ ਕੇ ਮਾਮਲੇ ਮੈਂ ਸ਼ਵਦੇਸ਼ੀ ਕਾ ਅਭਾਵ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਭੀ ਦੇਸ਼ ਮੈਂ ਆਵਖਾਕ ਕਾ ਅਭਾਵ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਸ਼ਾਤੁ ਰਾਸ਼ ਔਰ ਅਨ੍ਯ ਅਰਾਜਕ ਤਤਵਾਂ ਦ੍ਰਾਵਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸਾਇਬਰ ਅਪਰਾਧਾਂ ਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।
- ਨਈ ਪ੍ਰੈਦ੍ਰਿਗਿਕੀ :** ਨਈ ਪ੍ਰੈਦ੍ਰਿਗਿਕੀਂ ਕੇ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਹਮੇਂ ਵਿਭਿੰਨ ਤਰੀਕੋਂ

ਸੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਨੇ ਔਰ ਬਢਨੇ ਮੈਂ ਮਦਦ ਕੀ ਹੈ ਪਰਤੁ ਵਹ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਕੇ ਲਿਏ ਨਈ ਚੁਨੌਤਿਯਾਂ ਭੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਤੀ ਹੈਂ। ਐਸਾ ਇਸਲਿਏ ਕਿਧੋਂ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਕੇ ਸਾਥ ਸੋਫਟਵੇਰ ਹਰ ਨਾਏ ਅਪਡੇਟ ਕੇ ਸਾਥ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਤਾ ਰਹਤਾ ਹੈ। ਯਹ ਨਾਏ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਅਕਸਰ ਨਾਏ ਸੁਫ਼ੋਂ ਕੋ ਭੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਸਿਸਟਮ ਯਾ ਨੈਟਵਰਕ ਕੋ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਸਾਇਬਰ ਅਪਰਾਧਿਆਂ ਕੇ ਸੰਪਰਕ ਮੈਂ ਲਾਤੇ ਹੈਂ। ਆਈਟੀ ਇੰਫਾਸਟਰਕਚਰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨੇ ਮੈਂ ਡਿਜਾਇਨ ਔਰ ਕਾਰਧਿਨਵਿਧ ਕਾ ਏਕ ਨਿਆ ਸੇਟ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਇਸਕੇ ਪਰਿਣਾਮ ਸਵਰੂਪ ਕਮਜ਼ੋਰਿਆਂ ਕੇ ਨਾਏ ਰੂਪ ਸਾਮਨੇ ਆਤੇ ਹੈਂ ਜਿਨਸੇ ਸੰਗਠਨ ਆਮਤੌਰ ਪਰ ਅਨਜਾਨ ਹੋਤੇ ਹਨ। ਮਨੁਥ ਅਪਨੇ ਸ਼ਵਾਰਥ ਕੇ ਲਿਏ ਜੋ ਭੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਹਮ ਪ੍ਰੈਦ੍ਰਿਗਿਕੀ ਕੇ ਕ੍ਰੀਏਟ ਮੈਂ ਏਕ ਕਦਮ ਬਢਾਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰਤੁ ਹਮ ਖਤਰੇ ਕੀ ਓਰ ਭੀ ਅਗ੍ਰਸਰ ਹੋਤੇ ਹਨ। ਹਮ ਬਚਪਨ ਸੇ ਦੇਖਤੇ ਆ ਰਹੇ ਹੈਂ ਕਿ ਏਕ ਨਿਆ ਨਾਮ ਆਧਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਕੰਘੂਟਰ ਹੈਕ ਕਰ ਸਾਰੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਚੁਗ ਲੇਤਾ ਹੈ। ਹਮਾਰੇ ਟੇਕਨੋਲੋਜਿਸਟ ਉਸਕੋ ਰੋਕਨੇ ਮੈਂ ਲਗ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਪਰਤੁ ਕਿਤਨਾ ਸਮਯ ਲਗੇਗਾ, ਯੇ ਕੋਈ ਜਾਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਯਦਿ ਵਹ ਪਤਾ ਲਗ ਭੀ ਲੇਤੇ ਹੈਂ ਪਰਤੁ ਬਹੁਤ ਜਾਦਾ ਸਮਯ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

- ਧੂਆਰਾਏਲ :** ਆਜ ਹਮ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੋਂ ਮੈਂ ਕੈਦ ਹੋਕਰ ਰਹ ਗਏ ਹਨ। ਮਨੋਰੰਜਨ ਕੇ ਲਿਏ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਕੰਘੂਟਰ, ਮੋਬਾਇਲ ਫੋਨ ਹੈ। ਹਮਾਰੀ ਜਾਨ ਸੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਹਮੇਂ ਬਡੀ ਸੁਸ਼ੀਬਤ ਮੈਂ ਫੰਸਾ ਦੇਤੀ ਹੈ। ਸਾਇਬਰ ਅਪਰਾਧੀ ਏਕ ਲਿੰਕ ਭੇਜਦੇ ਹਨ, ਹਮ ਬਿਨਾ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਅਗਰ ਤਿਤ ਲਿੰਕ ਪਰ ਕਿਲਿਕ ਕਰਤੇ ਹਨ ਤੋ ਹਮਾਰਾ ਪੂਰਾ ਡਾਟਾ ਤਨ ਅਪਰਾਧਿਆਂ ਕੇ ਪਾਸ ਚਲਾ ਜਾਤਾ ਹੈ, ਹਮਾਰੇ ਕਾਂਟੇਕਟ ਲਿਸਟ, ਬੈਂਕ ਖਾਤੇ ਸੇ ਜੁੜੀ ਸਾਰੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਡਾਟਾ ਜੋ ਹਮਨੇ ਅਪਨੀ ਸਹੂਲਿਤ ਕੇ ਲਿਏ ਫੋਨ ਮੈਂ ਜਮਾ ਕਿਯਾ ਥਾ। ਸਾਇਬਰ ਅਪਰਾਧੀ ਤਿਤ ਸੇ ਅਪਨੀ ਤਰਹ ਸੇ ਉਪਯੋਗ ਕਰਤੇ ਹਨ। ਹਮਾਰੇ ਮੋਬਾਇਲ ਫੋਨ ਸੇ ਮਿਲੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਸੇ ਸਿਰਫ ਹਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਤਨ੍ਹੇ ਭੀ ਖਤਰਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜਿਨਕਾ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਹਮਾਰੇ ਫੋਨ ਮੈਂ ਸੁਰਕਿਤ ਥਾ। ਵੇ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਲੇਕਰ ਤਨ੍ਹੇ ਕੋਈ ਭੀ ਮੈਸੇਜ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੈਸੇ ਅਨਚਾਹਾ ਲਿੰਕ ਭੇਜ ਕਰ ਤਨਕੇ ਖਾਤੇ ਕੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਨਿਕਾਲਨਾ। ਅਗਰ ਹਮ ਕਹੇਂ ਕਿ ਹਮਨੇ ਅਪਨੀ ਸੁਵਿਧਾ ਕੇ ਲਿਏ ਸਾਬ ਕੁਛ ਅਪਨੇ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਸੇ ਕਨੈਕਟ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਔਰ ਹੈਕਰਸ਼ ਕੇ ਪਾਸ ਹਮਾਰਾ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੋ ਹਮਾਰੇ ਖਾਤੇ ਕੀ ਸਾਰੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਔਰ ਗੋਪਨੀਤ ਖਤਰੇ ਮੈਂ ਹਨ।

ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਸੰਬੰਧੀ ਚੁਨੌਤਿਯਾਂ ਕੇ ਲਿਏ ਸਮਾਧਾਨ

- ਸਾਬ ਕੁਛ ਅਦਿਤਿਤ ਰਖੋ :** ਅਧਿਕਾਂਸਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਕੰਘੂਟਰ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨਈ

बढ़ती कमजोरियों से बचाने के लिए नियमित अपडेट जारी करती रहती हैं। अपने सॉफ्टवेयर और ऑपरेटिंग सिस्टम को अपडेट रखें। इसे आसान बनाने के लिए स्वचालित अपडेट चालू करें।

- **मजबूत पासवर्ड :** पसंदीदा वाक्य से शुरू करने पर विचार करें और फिर प्रत्येक शब्द के पहले अक्षर का उपयोग करें। यदि आप चाहते हैं तो जटिलता बढ़ाने के लिए संख्या, प्रतीक चिन्ह जॉडें। फैक्ट्री में सेट किए गए किसी भी डिफॉल्ट पासवर्ड को बदलना सुनिश्चित करें, जैसे कि आपके वाई-फाई राउटर या घरेलू सुरक्षा उपकरणों के इनविल्ट पासवर्ड।
- आपको अपने क्रेडिट कार्ड को फ्रीज करने पर विचार करना चाहिए जो किसी को भी आपकी व्यक्तिगत अनुमति के बिना आपके नाम पर क्रेडिट के लिए आवेदन करने से रोकता है।
- अपनी डाटा का बैकअप अपने पास सुरक्षित रखें ताकि डाटा चोरी होने की स्थिति में भी आपको ज्यादा परेशानी ना उठानी पड़े।
- पब्लिक वाई-फाई का इस्तेमाल करने में सावधान रहें। सार्वजनिक वाई-फाई का उपयोग करते समय, आसपास का कोई भी व्यक्ति जो उसी नेटवर्क से जुड़ा होता है, यह सुन सकता है कि आपका कंप्यूटर इंटरनेट पर क्या कर रहा है।
- फायर बॉल और एंटीवायरस सॉफ्टवेयर का इस्तेमाल करें। अज्ञात मूल की फाइलों को ना खोलें, समझ से काम ले। सोशल मीडिया साइट पर अपनी निजी जानकारी साझा ना करें। साइबर कानून की जानकारी हासिल करें।
- जब संभव हो, प्रत्येक ऑनलाइन खाते के लिए मजबूत सिक्योरिटी वाला पासवर्ड दें। वित्तीय प्रबंधक से बात करके पैसे भेजने के अनुराध की प्रमाणिकता को मौखिक रूप से सत्यापित करें। यह निर्धारित करने के लिए मानदंड अलग से हैं। धन हस्तांतरण, सुरक्षा उल्लंघनों को रोकने के लिए प्रत्येक ई-मेल अनुरोध का विश्लेषण करें। कर्मचारियों को साइबर सुरक्षा प्रतिक्रियाओं पर लगातार प्रशिक्षित किया जाना चाहिए।
- संयुक्त राष्ट्र की एक समिति ने वैश्विक साइबर अपराध संधि पर रूस के नेतृत्व में एक प्रस्ताव पारित किया गया है। प्रस्तावित संधि को अमेरिका के नेतृत्व वाले बुडापेस्ट कन्वेंशन के विकल्प के रूप में काम करने के लिए तैयार किया गया है।
- सूचना और साइबर अपराध से बचने के लिए बार-बार पासवर्ड बदलते रहे, अपराधी की हरकत के लिए पासवर्ड और संग्रहित डेटा तक पहुंचना मुश्किल हो जाए। यदि कोई मुसीबत में हो तो उसे

घबराना नहीं चाहिए बल्कि किसी भी अन्य अपराध की तरह ही अपने स्थानीय पुलिस को इसकी रिपोर्ट करें। साइबर क्राइम पर मदद पाने के लिए बहुत सारी वेबसाइट हैं।

- साइबर अपराधों से बचने के लिए सबसे आवश्यक है सावधानी। अंजान कॉल करने वालों को अपने बैंक खाता नंबर, एटीएम कार्ड पासवर्ड, ओटीपी या वित्तीय लेनदेन प्रयोग होने वाली अन्य जानकारियां कभी भी साझा नहीं करनी चाहिए। अपना ज्ञान बढ़ाए, जागरूक रहें। अपनी इंटरनेट बैंकिंग और बैंकिंग ट्रांजैक्शन का इस्तेमाल कभी भी सार्वजनिक स्थान जैसे साइबर कैफे, पार्क, सार्वजनिक मीटिंग और किसी भी भीड़भाड़ वाले स्थान पर ना करें।

बुडापेस्ट कन्वेंशन : साइबर क्राइम पर कन्वेंशन, साइबर क्राइम या बुडापेस्ट कन्वेंशन के रूप में भी जाना जाता है। यह पहली अंतरराष्ट्रीय संधि है जो राष्ट्रीय कानूनों के समय से खोजी तकनीकों में सुधार और राष्ट्रों के बीच सहयोग बढ़ाकर इंटरनेट और कंप्यूटर अपराध को संबोधित करने की मांग कर रही है। यह आचरण के अपराधीकरण के लिए प्रदान करता है जिसमें अवैध पहुंच डाटा और सिस्टम के हस्तक्षेप से लेकर कंप्यूटर से संबंधित धोखाधड़ी और चाइल्ड पॉर्नोग्राफी, साइबर अपराध की जांच करने के लिए प्रक्रियात्मक कानून उपकरण और किसी भी अपराध के संबंध में प्रमाण हासिल करना अधिक प्रभावी है। भारत ने कन्वेंशन में भाग नहीं लिया और अभी उस पर हस्ताक्षर नहीं किए हैं। यह कन्वेंशन अपने अनुच्छेद 32 बी के माध्यम से डाटा तक सीमा पर पहुंच की अनुमति देता है और इस प्रकार राष्ट्रीय संप्रभुता का उल्लंघन करता है।

भारत में साइबर सुरक्षा कानून : साइबर अपराध के अंतर्गत आने वाले अपराध जैसे धोखाधड़ी, जालसाजी का डाटा चोरी यह सब भारतीय दंड संहिता के अंतर्गत आती हैं। साइबर अपराधों से निपटने के लिए भारत में सूचना प्रौद्योगिकी अधिनियम 2000 पारित किया गया है इसके अंतर्गत धारा 43, 43ए, 66, 66बी, 66सी, 66डी, 66ई, 66एफ, 67 ए, 67 बी, 70, 72, 72ए और 74 बनाई गई हैं। साइबर सुरक्षा के लिए राष्ट्रीय सुरक्षा परिषद् सचिवालय को नोडल एजेंसी बनाया गया है इसके लिए राष्ट्रीय प्रौद्योगिकी अनुसंधान संगठन को भी नोडल एजेंसी बनाया गया है। भारत सरकार द्वारा 2013 में राष्ट्रीय सुरक्षा नीति जारी की गई, इसके तहत राष्ट्रीय अति संवेदनशील सूचना और संरचना संरक्षण केंद्र का भी गठन किया गया है। इसके अलावा भारत सरकार द्वारा कंप्यूटर एमरजेंसी रिस्पांस टीम की स्थापना की गई जो साइबर सुरक्षा के लिए बनाया गया है। भारत सरकार ने इंडियन साइबर क्राइम कोऑर्डिनेशन सेंटर की

ਸਥਾਪਨਾ ਕੀ ਹੈ। ਅਗਰ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਤਰ ਪਰ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਭਾਰਤ, ਸਾਇਬਰ ਫ਼ਰਮਲੋਂ ਕੇ ਮਾਮਲੇ ਪਰ 11ਵੇਂ ਸਥਾਨ ਪਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੇਕ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਅਪਨੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਭੀ ਬਨਾਏ ਹੈਂ।

ਅਨੱਤਰਰਾਸ਼੍ਟਰੀ ਦੂਰਸੰਚਾਰ (ਆਈਟੀਯੂ): ਇਕ ਸ਼ੁਦੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਜੇਂਸੀ ਹੈ ਜਿਸੇ “ਪ੍ਰਮੁਖ ਵੈਖਿਕ ਮੰਚ” ਮਾਨਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਜਿਸਕੇ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਪਾਰਿਵਾਰਿਕ ਆਈਸੀਟੀ ਉਦ੍ਯੋਗ ਕੀ ਭਵਿ਷ਾ ਕੀ ਦਿਸ਼ਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਮੁਹੂਰਾਂ ਕੀ ਇਕ ਵਿਸ਼੍ਵਤ ਸ਼੍ਰੰਖਲਾ ਪਰ ਆਮ ਸ਼ਹਮਤੀ ਕੀ ਦਿਸ਼ਾ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਮ ਕਰਤੀ ਹੈ, (ਆਈਟੀਯੂ, ਏਨਡੀ) ਨੇ ਗਲੋਬਲ ਲੱਭਾਂ ਕਿਯਾ ਹੈ। ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਏਜੇਂਡਾ ਜੋ “ਸੂਚਨਾ ਸਮਾਜ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਖਾਸ ਔਰ ਸੁਰਕਾ ਬਢਾਨੇ ਕੇ ਉਦੇਸ਼ ਸੇ ਅਨੱਤਰਰਾਸ਼੍ਟਰੀ ਸ਼ਹਿਯੋਗ ਕੇ ਲਿਏ ਇਕ ਢਾਂਚਾ ਹੈ” ਆਈਟੀਯੂ ਏਨ ਢੀ ਹੈ। ਆਈਟੀਯੂ ਗਲੋਬਲ ਸਾਇਬਰ ਸਿਕਾਈਟੀ ਏਜੇਂਡਾ ਪਾਂਚ ਰਣਨੀਤੀ ਕੇ ਸ਼ਤਭੋਂ ਕੀ ਪਹਚਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ : ਵਹ ਹੈ ਕਾਨੂੰਨੀ, ਤਕਨੀਕੀ, ਸ਼ਾਂਗਠਨਾਤਮਕ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਯੋਗ।

- **ਕਾਨੂੰਨੀ ਸ਼ਤਭ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ :** ਸਾਇਬਰ ਨਿਰਭਰ ਔਰ ਸਾਇਬਰ ਅਪਰਾਧ ਵਾਲੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਸੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਮੰਜਸਥਾਪੂਰਣ ਨਿਧਮਾਂ ਔਰ ਕਾਨੂੰਨੋਂ ਪਰ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੈ।
- **ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਤਭ :** ਮੌਜੂਦਾ ਤਕਨੀਕੀ ਸੰਸਥਾਨਾਂ, ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਮਾਨਕਾਂ ਔਰ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਤਥਾ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਖਤਰਾਂ ਸੇ ਨਿਪਟਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਆਵਥਕ ਤਪਾਧਾਂ ਕੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਇਸਕੇ ਅਨੱਤਰ ਘਟਨਾਓਂ ਪਰ ਤੁਰਤ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਧਾ ਦੀ ਜਾਤੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਹਮਲੇ ਕੀ ਜਲਦੀ ਰੋਕਾ ਜਾ ਸਕੇ ਔਰ ਜਾਂਚ ਕੀ ਜਾ ਸਕੇ।
- **ਸ਼ਾਂਗਠਨਾਤਮਕ ਸ਼ਤਭ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ :** ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਨੀਤੀ ਕੇ ਸਮਨਵਿਧ ਕੇ ਲਿਏ ਜਿਮੇਦਾਰ ਏਜੇਂਸਿਆਂ ਪਰ ਸ਼ਾਂਗਠਨਾਤਮਕ ਸੰਰਚਨਾ ਔਰ ਨੀਤਿਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਰਣਨੀਤਿਆਂ ਔਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਢਾਂਚੇ ਕੀ ਇਸ ਸ਼ਤਭ ਮੌਜੂਦਾ ਕੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਾਥ ਹੀ ਨਿਧਮਾਂ ਨਿਕਾਧ ਔਰ ਜੋ ਇਨ ਰਣਨੀਤਿਆਂ ਔਰ ਢਾਂਚੇ ਕੀ ਕਾਰ੍ਯਾਨਵਿਧਨ ਕੀ ਦੇਖਾਰੇਖ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।
- **ਕਾਨੂੰਨੀ ਸ਼ਤਭ :** ਯਹ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਜਾਗਰੂਕਤਾ, ਸ਼ਿਕਾ ਔਰ ਪ੍ਰਸ਼ਿਕਾਣ ਕੀ ਬਢਾਵਾ ਦੇਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਯਾਸਾਂ ਕੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਅਭਿਆਨ, ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਅਨੁਸਥਾਨ ਔਰ ਵਿਕਾਸ, ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਪ੍ਰਸ਼ਿਕਾਣ ਔਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਿਕਾ ਤਥਾ ਕਾਰ੍ਯਕ੍ਰਮ ਔਰ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈਂ। ਇਨ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਔਰ ਸ਼ਿਕਾ ਅਭਿਆਨਾਂ ਕੀ ਅਲਾਵਾ, ਆਈਟੀਯੂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੀ ਉਨਕੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰਯਾਸਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਉਪਕਰਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਆਈਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮਾਰਟ, ਕਨਾਡਾ ਮੌਜੂਦਾ ਗੇਟ ਸਾਇਬਰਸੇ, ਯੂਨਾਈਟੇਡ ਕਿੰਗਡਮ ਕੀ ਗੇਟ ਸੇਫ ਑ਨਲਾਇਨ, ਸ਼ੁਦੁਕਤ ਰਾਜਾਂ ਅਮੇਰਿਕਾ ਮੌਜੂਦਾ ਸੇਫ ਑ਨਲਾਇਨ ਔਰ ਮਾਈਕੋਮ ਮੌਜੂਦਾ ਸਾਇਬਰ ਬਾਇਕਿਨ ਨਾਮ ਸੇ ਅਭਿਆਨ

ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹੈਂ।

- **ਸ਼ਹਿਯੋਗ ਸ਼ਤਭ:** ਅਨੱਤਰ ਏਜੇਂਸੀ ਔਰ ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਨਿਜੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ, ਸੂਚਨਾ ਸਾਝਾਕਾਰਣ ਨੇਟਵਰਕ ਔਰ ਸਹਕਾਰੀ ਸਮਝੌਤੋਂ ਪਰ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਨਿਜੀ ਸ਼ਹਿਯੋਗ ਔਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੀ ਬੀਚ ਸ਼ਹਿਯੋਗ ਬਢਾਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਆਈਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਕੀ ਅਨੱਤਰਰਾਸ਼੍ਟਰੀ ਸਾਇਬਰ ਰਣਨੀਤੀ ਕੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।

ਹਮੇਂ ਯਹ ਤੋ ਸਮਝ ਮੌਜੂਦਾ ਕਿ ਸਾਇਬਰ ਅਪਰਾਧ ਕੀ ਖਤਰਾ ਹਰ ਸਮਾਂ ਬਣਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਹਮ ਸਥਾਨੀ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਕੀ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨੇ ਸੇ ਸਮਾਂ ਛੋਟੀ-ਛੋਟੀ ਬਾਤਾਂ ਕੀ ਧਿਆਨ ਰਖਨਾ ਚਾਹਿਏ ਜਿਸਦੇ ਹਮਾਰਾ ਢਾਟਾ ਚੌਰੀ ਹੋਨੇ ਸੇ ਬਚ ਸਕੇ। ਆਜ ਪ੍ਰਤੇਕ ਵਾਤਾਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੀ ਡਰ ਕੀ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਕੀ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਅਪਨੇ ਵਿਚਾਰ ਰਖ ਸਕਤਾ ਹੈ ਔਰ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਲੋਗਾਂ ਕੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਤਾ ਹੈ ਪਰਤ੍ਤੁ ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਕੀ ਸਾਵਧਾਨੀਪੂਰਵਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੈ ਹਮੇਂ ਅੱਨਲਾਇਨ ਠਗੀ ਤਥਾ ਸਾਇਬਰ ਅਪਰਾਧ ਕੀ ਗੱਭੀਰ ਖਤਰਾਂ ਸੇ ਬਚਾ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਯੂਕੇਨ ਸ਼ਾਂਘਾਂ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਕੇ ਤਕਨੀਕ ਔਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰਕਾ ਕੀ ਕਿੱਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਾਇਬਰ ਅਪਰਾਧ ਕੀ ਗੱਭੀਰ ਖਤਰਾਂ ਸੇ ਬਚਾ ਸਕਤਾ ਹੈ।

ਹਮੇਂ ਅਪਨਾ ਢਾਟਾ ਸੁਰਕਿਤ ਰਖਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਸਿਰਫ ਸਰਕਾਰ ਪਰ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਆ ਚਾਹਿਏ ਬਲਕਿ ਹਮੇਂ ਖੁਦ ਕੀ ਇਸਦੇ ਬਾਰੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸੁਰਕਾ ਕੀ ਲਿਏ ਅਪਨੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸੁਰਕਾ ਸੇਟਿੰਗ ਕੀ ਅਪਡੇਟ ਰਖਨਾ ਚਾਹਿਏ। ਕੰਪਨੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਏਕ ਅਚੂਕੀ ਔਰ ਉਚਿਤ ਏਂਟੀਵਾਯਰਸ ਕੀ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਏ ਜਿਸਦੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਸੁਰਕਾ ਸੇਟਿੰਗ ਕੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਹੇਗੇ। ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਮੌਜੂਦਾ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਢਾਂਚੇ ਕੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ, ਸ਼ੈਕਿਕ ਪਾਠਕ੍ਰਮਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਕੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਕੇ ਤਥਾ ਏਕੀਕ੃ਤ ਵਾਇਰਿੰਗ ਸੇ ਭੀ ਹਮ ਸੂਚਨਾ ਔਰ ਸਾਇਬਰ ਸੁਰਕਾ ਕੀ ਲਿਏ ਏਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੁਰਕਾ ਤੱਤ ਤੈਤਾਰ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਤੇਕ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਏਕ ਐਸੀ ਨੀਤੀ ਕੀ ਕਾਰ੍ਯ ਯੋਜਨਾ ਬਨਾਨੀ ਚਾਹਿਏ ਜੋ ਸੂਚਨਾ ਏਂਵੇਂ ਸਾਇਬਰ ਸੇ ਜੁਡੇ ਅਪਰਾਧ ਵੇਂ ਆਤਕ ਕੀ ਸੰਭਾਵਨਾਓਂ ਸੇ ਨਿਪਟ ਸਕੇ। ਬੇਸ਼ਕ, ਸਾਇਬਰ ਔਰ ਸੂਚਨਾ ਕੀ ਸੁਰਕਾ ਕੀ ਲਿਏ ਏਕ ਵਾਤਾਂ ਕੀ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਸਤਰਕ ਰਹੋ, ਸਕ੍ਰਿਯ ਰਹੋ, ਸਚੇਤ ਰਹੋ। ਏਂਟੀਵਾਯਰਸ ਕੀ ਉਪਯੋਗ ਕਰੋ, ਅੱਨਲਾਇਨ ਔਰ ਑ਫਲਾਇਨ ਦੋਨੋਂ ਸੁਰਕਿਤ ਰਹੋ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰਕਾ ਕੀ ਸੁਵਿਧਾ ਕੀ ਖਤਰੇ ਮੌਜੂਦਾ ਢਾਟਾ ਲੀਕ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹੈਂ। ਯਹ ਏਕ ਗੱਭੀਰ ਮੁਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਰਕਾ ਕੀ ਜੀਵਨ ਕੀ ਖਤਰਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਨੁਕਸਾਨ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਤਰ ਪਰ ਭੀ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਮੌਜੂਦਾ ਸਾਇਬਰ ਅਪਰਾਧ ਕੀ ਕਾਰਣ ਕਰੋਂ ਕਾਨੂੰਨ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ।

-ਅਧਿਕਾਰੀ
ਆਂਚਲਿਕ ਕਾਰ੍ਯਾਲਾਇਬਰੇਟ

ਕਾਵਿ ਮੰਜੂਸ਼ਾ

ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤੀ ਕੇ ਬਾਦ

ਮੇਰੀ ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤੀ ਕੇ ਬਾਦ
 ਮੇਰੀ ਕੁਝੀ, ਮੇਰਾ ਮੇਜ਼,
 ਮੇਰੇ ਦਰਾਜ਼, ਇਸ਼ਟੋਮਾਲ ਮੇ ਆਈ
 ਮੇਰੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੋ,
 ਯਹਾਂ ਤਕ ਕਿ ਫਰਸ਼ ਕੋ ਭੀ
 ਰਾਗਡ-ਰਾਗਡ ਕਰ ਸਾਫ਼ ਕਿਯਾ ਜਾਏਗਾ
 ਤਨ ਪਰ ਚਿਪਕੀ ਹੁੰਡੀ
 ਫੇਰ ਸਾਰੀ ਮੇਰੀ ਧਾਂਡੀਆਂ ਕੋ,
 ਕੁਛ ਖੁਸ਼ਨੁਮਾ ਲਮਹਿੰਦਾਂ ਕੋ
 ਖਰੋਂਚਕਰ ਬਡੀ ਨਿਰਮਤਾ ਸੇ
 ਫੇਂਕ ਦਿਯਾ ਜਾਏਗਾ
 ਮੇਰੇ ਵਜ੍ਹਦਾ ਕੋ ਵਹਾਂ ਸੇ
 ਮਿਟਾ ਦਿਯਾ ਜਾਏਗਾ
 ਸਦਾ ਕੇ ਲਿਏ

ਵਹ ਨਾਮਪਦ੍ਰਵ ਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਜੋ ਮੇਰਾ ਪਰਿਚਾਕ ਥਾ ਕਭੀ
 ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਰ ਨਮੂਦਾਰ ਥਾ ਅਲਮਸਤ
 ਕੁਛ ਪੇਂਚਿਆਂ ਕੇ ਸਹਾਰੇ ਟਿਕਾ ਥਾ
 ਵਹਾਂ ਜਬਰਦਸ਼ਟ,
 ਤਥ ਪਰ ਕਿਸੇ ਗਏ ਪੇਂਚਿਆਂ ਕੋ
 ਸਮਝ ਕੇ ਵਿਪਰੀਤ ਦਿਸ਼ਾ ਮੌਜੂਦ
 ਘੁਮਾ-ਘੁਮਾਕਰ ਖੋਲਾ ਜਾਏਗਾ
 ਮੇਰੇ ਵਜ੍ਹਦਾ ਕੋ ਮੁਝਸੇ ਅਲਗ ਕਿਯਾ ਜਾਏਗਾ

ਏਕ ਜਿਹੀ ਪੇਂਚ ਤਨਮੋਂ
 ਐਸਾ ਭੀ ਰਹਾ ਹੋਗਾ
 ਜੋ ਬੇਵਜ਼ਹ ਮੁਝਸੇ
 ਅਲਗ ਹੋਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹਾ ਹੋਗਾ
 ਚਿਪਕਾ ਰਹਾ ਹੋਗਾ ਮੇਰੇ ਸਾਥ

ਚੋਟ ਖਾਕਰ ਭੀ
 ਟਸ-ਸੇ-ਮਸਨ ਹੁਆ ਹੋਗਾ

ਏਕ ਚਤੁਰ-ਸਾ ਪੇਂਚ ਭੀ ਹੋਗਾ
 ਜੋ ਅਪਨੀ ਜਗਹ ਸੇ ਨਿਕਲਾ ਨ ਹੋਗਾ
 ਚਕਮਾ ਦੇਕਰ ਗੋਲ-ਗੋਲ ਘੂਮਤੇ ਹੁਏ
 'ਸ਼ਲਿਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ' ਕਹਕਰ
 ਵੈਸੇ ਹੀ ਛੋਡ ਦਿਯਾ ਹੋਗਾ ਤਉਂ
 ਵਹਿੰਦੀ ਅਪਨੀ ਜਗਹ ਪਰ

ਏਕ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲਪੇਂਚ
 ਐਸਾ ਭੀ ਰਹਾ ਹੋਗਾ
 ਜੋ ਆਸਾਨੀ ਸੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ
 ਛੋਡਨਾ ਚਾਹਾ ਹੋਗਾ
 ਪਰ ਢਬਾਵ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਪਾਯਾ ਹੋਗਾ
 ਧੈਰ੍ਯ ਖੋਕਰ
 ਦੁਖੀ ਮਨ ਸੇ ਅਲਗ ਹੁਆ ਹੋਗਾ

ਏਕ ਪੇਂਚ ਐਸਾ ਭੀ ਹੋਗਾ
 ਜੋ ਧੜਵਿਹੀਨ ਰਹਾ ਹੋਗਾ
 'ਸ਼ਾਇਨ-ਲੇਸ', ਮਤਲਬ-ਪਰਸ਼ਤ
 ਕਹਨੇ ਕੋ ਵਹਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੋਗਾ
 ਪਰ ਐਨ ਮੌਕੇ ਪਰ
 ਭਾਗ ਖੜਾ ਹੁਆ ਹੋਗਾ
 ਸਿਰ ਕੇ ਬਲ
 ਚਾਪਲੂਸ ਕਿਸੀ ਕੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ

ਤਨਮੋਂ ਸੇ ਏਕ ਪੇਂਚ
 ਅਪਨੀ ਵਫਾਦਾਰੀ ਨਿਭਾਤੇ ਹੁਏ
 ਮੇਰੀ ਰਕਾ ਮੈਂ

ਧੜ ਸੇ ਜੁਦਾ ਹੁਆ ਹੋਗਾ
 ਆਤਮਬਲਿਦਾਨ ਦੇਕਰ
 ਕਰਤਵਾ ਕਾ ਪਾਲਨ ਕਿਯਾ ਹੋਗਾ
 ਧੜ ਜੋ ਅਵ ਭੀ ਤਰੱਖੀ ਕੋ ਸੰਭਾਲੇ ਹੋਗਾ
 ਤਸ ਤਰੱਖੀ ਕੋ
 ਤਲਖੀ ਸੇ ਤੋਡਾ ਜਾਏਗਾ
 ਮੇਰੀ ਚੋਟਿਲ ਕਾਧਾ ਕੋ
 ਬੇਰਹਮੀ ਸੇ ਵਿਚਛੇਦ ਕਿਯਾ ਜਾਏਗਾ
 ਟੁਕੜੀਆਂ ਮੇਂ ਬੱਟੀ ਤਸ ਤਰੱਖੀ ਕੋ
 ਕਹੀਂ ਕੂਡੇਦਾਨ ਮੇਂ ਢਾਲ ਦਿਯਾ ਜਾਏਗਾ
 ਮੂੰਢਿਆਂ .. ਨਿ਷ਾਣ ..
 ਧੋਂ ਅਵਸਾਨ ਹੋਗਾ ਮੇਰੇ ਅਸ਼ਿਤਵ ਕਾ
 ਮੇਰੇ ਸੇਵਾ-ਨਿਵ੃ਤੀ ਕੇ ਬਾਦ

-ਪ੍ਰਦੀਪ ਕੁਮਾਰ ਰਾਧ
ਸੇਵਾਨਿਵ੃ਤ ਸੁਰਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ
ਪੰਜਾਬ ਏਣਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ

ਕੁਛ ਰਹ ਤੋ ਨਹੀਂ ਗਿਆ?

ਮੈਨੇ ਮਾਂ ਕੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖੋਯਾ ਥਾ
ਬਲਕਿ ਖੋਯਾ ਥਾ ਅਪਨਾ ਬਚਪਨ
ਅਲਫ਼ਡਪਨ, ਮਾਸੂਮਿਧ ਔਰ ਲਡਕਪਨ।
ਬਾਲਕਾਲ ਮੌਂ ਜਿਵ ਮਾਂ ਸੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕਹਤੇ
ਸੁਨਾ ਥਾ ਕਿ ਉਸਕੇ ਬਾਦ ਮੇਰਾ ਕਿਆ ਹੋਗਾ
ਲਡਕਪਨ ਮੌਂ ਭੀ ਗੱਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ਥਾ ਮਨ
ਝੁਧ ਗਿਆ ਥਾ ਕੰਠ, ਡਰ ਗਿਆ ਥਾ ਮਨ
ਏਕ ਅਨਜਾਨ ਅਨਹੋਨੀ ਕੇ ਅਂਦੇਸ਼ਾਂ ਸੇ
ਹੋਨੀ ਕੋ ਭਲਾ ਕੈਨ ਟਾਲ ਸਕਤਾ
ਆ ਗਿਆ ਵੋ ਦਿਨ ਜਿਵ ਮਾਂ ਕਾ ਪਾਰਥਿਵ ਸ਼ਰੀਰ
ਪਡਾ ਥਾ ਬਰਾਮਦੇ ਮੌਂ, ਜਾ ਰਹੀ ਥੀ ਵੋ ਅਪਨੇ
ਲਾਲ ਕੋ ਛੋਡਕਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੇ ਲਿਏ ॥

ਅਨਜਾਨ ਕਿਸੀ ਕੋਨੇ ਮੌਂ
ਬੰਦ ਦਿਮਾਗ ਸੇ ਕਿਸੀ ਅਨਜਾਨ ਭਯ ਕੋ
ਸੋਚਤੇ ਹੁਆ ਖੜਾ ਥਾ, ਦਿਲ ਤਕ ਮਨ
ਸੇ ਸਾਹਮਤ ਨਹੀਂ ਥਾ ਕਿ ਛੂਟ ਗਿਆ ਹੈ
ਮਮਤਾ ਕਾ ਬੰਧਨ, ਛੂਟ ਗਿਆ ਹੈ ਮਾਤ੍ਰਤ ਕਾ ਸਾਥ
ਰਿਖ਼ਤੇਦਾਰ ਕੇ ਸਹਾਨਭੂਤਿ ਭਰੇ ਹਾਥ ਜਿਵ ਮੈਰੇ
ਸਰ ਕੋ ਛੂ ਰਹੇ ਥੇ ਤਕ ਭੀ ਮਨ ਮਾਨਨੇ ਕੋ ਤੈਧਾਰ ਨਹੀਂ ਥਾ ।
ਸਭ ਕਾ ਬਾਂਧ ਤਕ ਟੂਟਾ ਜਿਵ ਬਾਂਸ ਕੇ ਠਠੀ ਪੇ ਮਾਂ ਕੋ ਸੁਲਾਯਾ ਗਿਆ
ਕਭੀ ਪੂਰੀ ਆਸਮਾਨ ਅਪਨੇ ਬਾਤਾਂ ਸੇ ਉਠਾ ਲੇਨੇ ਵਾਲੀ ਮਾਂ
ਗਹਰੀ ਨਿਦ੍ਰਾ ਮੌਂ ਥੀ ਸ਼ਾਯਦ ਐਸੀ ਚਿਰ ਨਿਦ੍ਰਾ ਜੋ ਕਭੀ ਖਤਮ ਨ ਹੋ ।
ਖਾਮੀਸ਼, ਸਥਿਰ, ਸ਼ਾਂਤ ਐਸੇ ਜੈਸੇ ਕਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਈ ਹੋ ।
ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁਆ ਮਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਅਨਤਿਮ ਸਫਰ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਲਲ੍ਹ ਪਕਢੇ ਰਹਿਆ ਥਾ
ਆਜ ਪੀਛੇ-ਪੀਛੇ ਚਲ ਰਹਾ ਥਾ ਖਾਮੀਸ਼ ਬੰਦ ਦਿਮਾਗ ਸੇ ॥

ਧੇ ਭਾਰੀ ਸਫਰ ਜਿਸਮੇ ਮਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਛੂਟ ਰਹਾ ਥਾ
ਏਸੇ ਸਫਰ ਕੀ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੀ ਥੀ ।
ਸਭ ਸੇ ਛੋਟੇ ਹੋਨੇ ਕੇ ਨਾਤੇ ਲੋਗਾਂ ਕੋ ਸਭ ਸੇ ਜਿਆਦਾ
ਸਹਾਨਭੂਤਿ ਮੈਰੇ ਸੇ ਹੀ ਥੀ ।

ਕਾਵਿ ਮੰਜੂਸ਼ਾ

ਚਲਾ ਜਾ ਰਹਾ ਥਾ ਅਨਤਿਮ ਸਫਰ ਪੇ ਮਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ।
ਅਨਤਿਮ ਸਫਰ ਕਾ ਅਨਤਿਮ ਪਡਾਵ ਖਤਮ ਹੁਆ
ਅਨਤਿਮ ਦਰਸ਼ਨ ਕੇ ਫਲਸ਼ਰੂਪ, ਮਾਂ ਅਗਿ ਮੈਂ ਵਿਲੀਨ ਹੁੰਈ ।
ਉਸ ਦਿਨ ਮਾਂ ਕੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖੋਯਾ ਥਾ, ਬਲਕਿ ਖੋਯਾ ਥਾ ਅਪਨਾ ਬਚਪਨ ।

ਕੁਛ ਰਹ ਤੋ ਨਹੀਂ ਗਿਆ?
ਵਿ਷ੁਪੁਦ ਸੇ ਲੌਟੇ ਵਕਤ ਕਿਸੀ ਨੇ ਪੂਛਾ ।
ਨਹੀਂ ਕਹਤੇ ਹੁਏ ਸਭ ਆਗੇ ਬਢੇ...ਪਰ ਨਜ਼ਰ ਫੇਰ ਲੀ
ਏਕ ਬਾਰ ਪੀਛੇ ਦੇਖਨੇ ਕੇ ਲਿਏ....
ਮਾਤਾ ਕੀ ਚਿਤਾ ਕੀ ਸੁਲਗਤੀ ਆਗ ਦੇਖਕਰ ਮਨ ਭਰ ਆਯਾ ।
ਭਾਗਤੇ ਹੁਏ ਗਿਆ, ਮਾਂ ਕੇ ਚੇਹਰੇ ਕੀ ਝਲਕ
ਤਲਾਸ਼ਨੇ ਕੀ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀ
ਔਰ ਵਾਪਿਸ ਲੌਟ ਆਯਾ
ਰਿਖ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪੂਛਾ... ਕੁਛ ਰਹ ਗਿਆ ਥਾ ਕਿਆ?
ਭਰੀ ਆੱਖਾਂ ਸੇ ਬੋਲਾ...
ਨਹੀਂ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹਾ ਅਥਾਂ
ਔਰ ਜੋ ਕੁਛ ਭੀ ਰਹ ਗਿਆ ਹੈ ਵਹ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਰਹੇਗਾ ॥

-ਰਾਹੁਲ ਕੁਮਾਰ ਸਿੰਘ
ਅਧਿਕਾਰੀ

ਨਿਵਾਈ ਸ਼ਾਖਾ, ਜਧਪੁਰ ਅੰਚਲ

मूल संथाली लेख

“ଯାହାକୁମାତ୍ର ବନ୍ଦିଲାଗେ ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟରେ”

यशोदा मर्म

(କେବୁ.ପିଆ ଥିଲା ମହାରାଜା. ତା ଯନନିଦେଶ ଦର୍ଶଯାତ୍ର କାହିଁ କାହିଁ ଥିଲା ଏହାରେ କାହିଁ କାହିଁ ଥିଲା, କେବୁ.କେବୁ.କେ 02ଟଙ୍କା କେବୁ.ପିଆ ଆହିଲାକେ-କେ, ଦିନାରେଣ୍ଟକେ ନାଗରୀରେ ଯତନୀରେ ନାହିଁଲା କେ କିମ୍ବାକେ “ଯଥିରେଣ୍ଟକେ ବସିଥିଲା ମହାରାଜା.” କେବୁ.ଯଦିକ କେ)

ଫର୍ମିଲେନ୍. ଫର୍ମିଲେନ୍. ୧ ଫର୍ମିଲେନ୍ ୦୨୪୨୯୨୨ ଟଙ୍କା ୮୩.୫୮ ଟଙ୍କା ୮୩୦୭୦-୨ କୁ କୁ ଫର୍ମିଲେନ୍ ଟଙ୍କା ୦୨୦ ଯାଏଁ ଫର୍ମିଲେନ୍ କାହାରେତେ ଆଶିଲ ହେବ।

ମନ୍ଦିରର ପାଇଁ କୁଳାଳ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି।

କୁଳ.ପାନ୍ଦିର ପଶେ ନୀତିଲାଭ.ଏ କେତେ ସହିତ ଯଥିର ଯୋଗାଯୋଗ. କୁଳ.ନାର କେବୁ ପଶେ କେତେ ୦୨୮୨୨ ଧରାଯାଇଛନ୍ତି. ତେ ରାଜ.ପାନ୍ଦିର କେତେ ଟଙ୍କା ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ବିନ୍ଦୁରେ ଆବଶ୍ୟକ କରାଯାଇଛନ୍ତି। ଶ.ମନ୍ଦିର କେତେ ଟଙ୍କା ବିନ୍ଦୁରେ ଆବଶ୍ୟକ କରାଯାଇଛନ୍ତି। କିମ୍ବା କେତେ ଟଙ୍କା ବିନ୍ଦୁରେ ଆବଶ୍ୟକ କରାଯାଇଛନ୍ତି।

* * * * *

六六六六六

ଠାରିବାରେ କଥା କହିଲା ଯାଏନ୍ତି ପାଞ୍ଚମି ଦିନ ଶବ୍ଦରେ କଥା କହିଲା ଯାଏନ୍ତି ପାଞ୍ଚମି ଦିନ ଶବ୍ଦରେ

ଶ୍ରୀମତୀ ପାତ୍ନୀ କଣ୍ଠାରୀ ମହିଳା ପାଦପଥ ପାଇଁ ଏହାର ପରିଚାଳନା କରିବାକୁ ଆପଣଙ୍କ ଅଭିଭାବକ କରିଛନ୍ତି ।

ରୁବିଧୀନ ଅନେକାଂଶ ପରିମା ଉଚ୍ଚତା ଏକଟିକାଣ୍ଡ ମହାଦ୍ୱାରା ଉପରେ ।

କୁଳୀ. ପିଲା କଥା ଅଛି ଯିବ୍ୟାଧିଙ୍କ ଶରୀରରେ ଯାଇଲେ ଏହାରେ କଥା ନାହିଁ।

六六六六六

ପରିବାର କାହାର ଦେଖିଲା ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା କିମ୍ବା

ଓঠামুণ্ডি.১৬ পঢ়ে শেষ করে আবেদন করা হচ্ছে।

ପ୍ରକାଶନ କମିଶନ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି।

" එය වාස්තුව. එය ප්‍රංග ගෙව
එනොහු එනැඳු නාම්පා ප්‍රංග ගෙව
යනුදීම මූල්‍ය දින තේම්පා ගැන්ව නොහි"

"ଯଥିରେଥିଲା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପାଇଁ ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ହେବାର ଶେଷିଥିବା
ଯଥିରେଥିଲା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପାଇଁ ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ହେବାର ପରିମାଣ
ଯଥିରେଥିଲା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପାଇଁ ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ହେବାର ପରିମାଣ ପାଇଁ"

七

“(ମୁଦ୍ରା ପ”

ਧੀਬ ਮੁਰ੍ਗੀ

ਪੂਰਵਜੋਂ ਕੀ ਜਮੀਨ

(ਮੂਲ ਸੱਥਾਲੀ ਲੇਖ ਕਾ ਫਿੰਡੀ ਅਨੁਵਾਦ)

ਪ੍ਰਾਤ: ਭੋਰ ਭਾਏ ਹੀ ਕਾਮ ਕੇ ਲਿਏ ਤੈਯਾਰ ਹੋਕਰ ਘਰ ਕੇ ਆਂਗਨ ਮੌਜੂਦਾ ਦਮੁ ਨੇ ਢੀਬ ਕੋ ਆਵਾਜ਼ ਲਗਾਈ - ਢੀਬ, ਓਂ ਢੀਬ। ਆਜ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਜਾਨਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਿਧੋਂਕਿ ਅਭੀ ਭੀ ਤੁਸੁ ਤੈਯਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਘਰ ਕੇ ਭੀਤਰ ਸੋ ਢੀਬ ਨੇ ਅਤਿਸ਼ੀਘ ਉਤਤਰ ਦਿਲਾ - ਜਾਂਗਾ ਦਮੁ ਭਾਈ! ਤੈਯਾਰ ਹੋ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ। ਯਹ ਕਹਤੇ-ਕਹਤੇ ਢੀਬ ਘਰ ਕੇ ਆਂਗਨ ਮੌਜੂਦਾ ਆ ਗਿਆ। ਤੈਯਾਰ ਹੋਕਰ ਘਰ ਸੋ ਨਿਕਲ ਕਰ ਦੋਨੋਂ ਮਾਰਗ ਮੌਜੂਦਾ ਅਗਰਸਰ ਹੋਤੇ ਗਏ। ਢੀਬ ਨੇ ਅਨਾਧਾਸ ਹੀ ਕਹਾ “ਦਮੁ ਦਾ! ਆਜ ਰਾਤ ਆਪ ਠੀਕ ਸੋ ਸੋਏ ਨਹੀਂ। ਜਿਥੇ ਭੀ ਮੈਂ ਤਥਾ, ਆਪਕੇ ਕਰਵਟੋਂ ਬਦਲਤੇ ਦੇਖਾ।”

ਦਮੁ ਨੇ ਕਹਾ “ਹਾਂ ਢੀਬ, ਆਜ ਰਾਤ ਮੈਂ ਸਹੀ ਸੋ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਬਹੁਤ ਕੁਛ, ਯਹਾਂ-ਵਹਾਂ ਕੀ ਬਾਤੋਂ ਸੋਚ ਰਹਾ ਥਾ। ਮੇਰੇ ਆੱਖਿਆਂ ਕੇ ਸਮਝ ਕੁਛ ਚਿਲ ਮਾਨ੍ਨਾ ਆਕਾਰ ਲੇ ਰਹੀ ਥੀ। ਹਮਾਰੇ ਦਾਦਾ ਪੂਰਵਜੋਂ ਕੀ ਬਾਤੋਂ ਸੋਚ ਰਹਾ ਥਾ। ਕੈਂਸੇ ਹਮਾਰੀ ਦਾਦੀ ਮਾਂ, ਗਰੰਭ ਕੀ ਦੋਪਹਰ ਮੌਜੂਦਾ, ਧਾਨ ਕੀ ਕੁਟਾਈ ਕੇ ਸਮਧ ਅਪਨੇ ਪੂਰਵਜੋਂ ਕੇ ਕਹਾਨਿਆਂ ਔਰਕਿਸ਼ੇ ਸੁਨਾਧਾ ਕਰਤੀ ਥੀ। ਯਹ ਸਥਾਨ ਕਰਤੇ-ਕਰਤੇ ਦੋਨੋਂ ਮਜਦੂਰੀ ਕੀ ਜਾਂਗ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਠੇਕੇਦਾਰ ਕੇ ਯਹਾਂ ਹਾਜਿਰੀ ਦੇਕਰ ਦੋਨੋਂ ਕਾਮ ਮੌਜੂਦਾ ਲਗ ਗਏ।

ਦਮੁ ਔਰਕਿ ਸੁਭਾਵ ਕੀ ਪਾਨੀ ਭਾਤ ਖਾਕਰ ਨਿਕਲ ਪਢੇ ਥੇ। ਏਕ ਛੋਟੇ ਸੇ ਘਰ ਮੌਜੂਦਾ ਥੇ ਦੋਨੋਂ। ਆਸਪਾਸ, ਵੈਂਕੇ ਹੀ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ, ਭਾਡੇ ਕੇ ਘਰ ਮੌਜੂਦਾ ਥੇ ਅਤੇ ਭੀ ਲੋਗ ਥੇ। ਮਜਦੂਰੀ ਕਰ ਰਹਾ ਸਾਮ ਕੇ ਘਰ ਲੈਟ ਕੇ ਖਾਨਾ ਬਨਾਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਜੁਟ ਜਾਤੇ ਥੇ ਦੋਨੋਂ ਸੁਖ-ਦੁਖ ਕੀ ਬਾਤੋਂ ਕਰਤੇ ਥੇ ਜਿਥੇ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੰਦੀ ਨਹੀਂ ਆਂਨਾ ਥੀ। ਆਸਪਾਸ ਕੇ ਲੋਗ ਭੀ ਦਿਨ ਭਰ ਕੀ ਕਮਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੁਛ ਪਲ ਕੇ ਲਿਏ ਨਾਚ ਗਾਨਾ ਕਰ ਲੇਤੇ ਥੇ ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਕਮਾਈ ਦੇ ਦਮੁ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਥਾ। ਵਹ ਸਭੀ ਕੇ ਸਾਥ ਰਹਤਾ ਥਾ ਲੇਕਿਨ ਇਕ ਕੋਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਬੈਠਕਰ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਸੋਚਤਾ ਥਾ। ਢੀਬ ਦੋਸਤੀ ਕੇ ਸਾਥ ਨਾਚ ਗਾਨਾ ਕਰਤਾ ਥਾ ਪਰਾਂਤੁ ਪੀਨੇ ਸੇ ਪਰਹੇਜ ਕਰਤਾ ਥਾ। ਦਮੁ ਸੇ ਢੀਬ ਤਨਾ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਥਾ ਪਰਾਂਤੁ ਦੋਸਤ ਦੇ ਬਦਕਰ ਬਡੇ ਭਾਈ ਕੇ ਸਮਾਨ ਮਾਨਨਾ ਥਾ। ਦਮੁ ਔਰਕਿ ਕੀ ਤੁਸੁ ਅਭੀ ਪੈਂਤਾਲੀਸ ਸੇ ਪਚਾਸ ਕੇ ਆਸਪਾਸ ਕੀ ਥੀ। ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਗੱਵ ਜਾਂਗੋੜਾ ਕੇ ਪਾਸ ਦਾਮੁਕੋਚਾ ਗੱਵ ਮੌਜੂਦਾ ਥਾ। ਸਾਥ-ਸਾਥ ਬੀਸ-ਬਾਈਸ ਸਾਲ ਕੀ ਤੁਸੁ ਦੋਨੋਂ ਨੇ ਮਜਦੂਰੀ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਿਯਾ।

ਦਮੁ ਆਸਾਵਾਦੀ ਥਾ ਅਤੇ ਉਸਕਾ ਸਵਪਨ ਥਾ ਕਿ ਪਢੇ-ਲਿਖਕਰ ਕੁਛ ਬਨੇ। ਉਸਕਾ ਗੱਵ ਜਾਂਗਲ ਕੇ ਮੁੜ ਮੌਜੂਦਾ ਹੈ ਜਾਂਗਲ ਆਸਪਾਸ ਕੋਈ ਸ਼ੂਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਥਾ। ਪਹਾੜਾਂ

ਔਰ ਕੀਚਿੜਾਂ ਦੇ ਭਰੇ ਮੈਟਮੈਲੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀਆਂ ਦੇ ਹੋਕਰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਥਾ ਰਾਜਦੋਹਾ ਮਿਡਿਲ ਸ਼ੂਨ੍ਹ। ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਹੋਕਰ ਦਮੁ ਕੋ ਸ਼ੂਨ੍ਹ ਜਾਨਾ ਹੋਤਾ ਥਾ। ਦਮੁ ਤੀਕ੍਷ਣ ਬੁਦਿ ਕਾ ਥਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਅ ਸਥਾਨ ਦੇ ਲੇਕਿਨ, ਭਾਗ ਕਾ ਲੇਖ ਕੈਨ ਜਾਨਨਾ ਹੈ! ਉਸਕੇ ਪਿਤਾਜੀ ਬੈਲ-ਬਕਰਿਆਂ ਕੋ ਚਰਾਕੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਜਿਥੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤੋਂ ਅਚਾਨਕ ਸੇ ਉਨਕਾ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਵ ਬਿਗਡ ਗਿਆ ਅਤੇ ਚਾਰਪਾਈ ਮੌਜੂਦਾ ਲੇਟ ਗਏ। ਘਰ ਦੇ ਲੋਗਾਂ ਨੇ ਮਾਨਾ ਕਿ ਸੰਭਾਵਤਾ ਗਰੰਭ ਦੇ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਵ ਬਿਗਡ ਗਿਆ ਹੋਗਾ। ਦਮੁ ਕੇ ਪਿਤਾਜੀ ਵਿਸ਼ਾਮ ਦੇ ਲਿਏ ਲੇਟੇ ਪਰਾਂਤੁ ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਮ ਦੇ ਕਦਾਪਿ ਤਹਿਤ ਨਹੀਂ ਪਾਏ। ਇਸ ਗਹਨ ਦੁਖ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਬੋਧ ਆਸਪਾਸ ਗਾਂਵ ਦੇ ਲੋਗ ਔਰ ਰਿਸ਼ਟੇਦਾਰ ਆਏ, ਅਤਿਮ ਕਾਰ੍ਯ ਦੇ ਪੂਰ੍ਣ ਕਿਯਾ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਲਾਗੂ ਕੀ ਕਿਯਾ।

ਇਸ ਅਕਸਮਾਤ ਮੂਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਮੁ ਦੇ ਘਰ ਮੌਜੂਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨੇ ਦਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਿਆ ਅਧਿਆਧ। ਦਮੁ ਪਰ ਏਕ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬੋਡੀ ਆਨ ਪਡਾ ਅਤੇ ਉਸਕਾ ਪਢਨੇ ਦਾ ਸਵਪਨ, ਸਵਪਨ ਹੀ ਰਹ ਗਿਆ। ਅਥਵਾ ਬੈਲ-ਬਕਰਿਆਂ ਕੋ ਚਰਾਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਲੇ ਜਾਂਗਨਾ ਥਾ, ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਸੁਖੇ ਪਤਾਂ ਦੇ ਪੱਤਲ ਬਨਾਨੀ ਥੀ ਅਤੇ ਉਸਕੀ ਮਾਂ ਰੋਜਾਨਾ ਉਨਕੋ ਬੇਚਨੇ ਮੇਲੇ ਮੌਜੂਦਾ ਜਾਂਗਨਾ ਥੀ। ਉਸਕੀ ਮਾਂ ਖੇਤੀ ਦੇ ਸਮਝ ਦੂਸਰੇ ਲੋਗਾਂ ਦੇ ਸਾਥ ਖੇਤ ਮੌਜੂਦਾ ਮਜਦੂਰੀ ਕਰਨੀ ਥੀ। ਐਸੇ ਹੀ ਉਨਕਾ ਜੀਵਨ ਯਾਪਨ ਹੋ ਰਹਾ ਥਾ।

ਸਮਝ ਬੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਭੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਨਕੇ ਅਤੇ ਆਸਪਾਸ ਦੇ ਗੱਵ ਦੇ ਲੋਗਾਂ ਨੇ ਮਜਦੂਰੀ ਹੇਠੂ ਅਪਨੇ ਘਰੋਂ ਕੋ ਛੋਡ ਗੱਵ ਦੇ ਪਲਾਇਨ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦਮੁ ਇਨ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਲਿਏ ਅਛੂਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗਹਨ ਚਿੰਨ ਕਰ ਏਕ ਦਿਨ ਅਪਨੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਭਵਿਤਵ ਦੇ ਸੀਵ ਵਿਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਰਸ਼ ਕਰਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਦਮੁ ਨੇ ਕਹਾ - “ਬੂਢੀ ਮਾਂ! ਅਪਨੇ ਪੂਰਵਜੋਂ ਕੀ ਜਮੀਨ ਕੋ ਛੋਡ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਕਰਨੇ ਦੀ ਪਹਲੀ ਕਰਨੀ ਹੋਗੀ। ਵੈਂਕੇ ਭੀ ਸਥਾਨ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਮਾਲ ਗੱਵ ਦੇ ਇਸ ਛੋਟੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਕੁਛ ਲੋਗ ਹੀ ਰਹ ਗਏ ਹਨ। ਢੀਬ ਅਤੇ ਉਸਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਭੀ ਕਿਵੇਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਯਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਸ਼ੀਘ ਪਲਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਅਨੁਚਿਤ ਹੋਗਾ ਕਿਥੋਂਕਿ ਯਹਾਂ ਯੂਰੇਨਿਯਮ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਦੇ ਨਿਕਲਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਥਵਾ ਯਹ ਗੱਵ ਦੇ ਸੀਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਨੀ ਦੇ ਸਾਥ ਹਵਾ ਭੀ ਵਿਸ਼ਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਿਕਲਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

चलते इनके आसपास एक-आध घंटे व्यतीत करने से भी आम लोगों का स्वास्थ्य भी हमारे पिताजी जैसे अकस्मात ही खराब हो रहा है। अब तो उड़ने वाले पक्षियों के भी प्राण परखेरु उड़ रहे हैं। वहाँ आसपास के वृक्ष भी मृत हो गए हैं इसलिए गाय-बैल, बकरियों को चराने वाले भी उस ओर जाने से कतराने लगे हैं।”

कुछ क्षण रुक कर दमु ने कहा “दादी माँ! यहां का परिवेश काफी विषाक्त हो गया है। इसके फलस्वरूप यहाँ नवजात शिशु अपंग ही पैदा हो रहे हैं और कई तो जन्म के पहले ही मृत हो जा रहे हैं। बाकी तो स्वास्थ्य से संबंधित कई बीमारियों से ग्रसित हो रहे हैं और जो शरीर से कमजोर हैं वह तो समय से पहले ही सर्वगासी हो रहे हैं।” चबूत्रे में बैठ यह सब बातें सुन और सोच दमु की माँ के आँखों से आँसू की बूंदे टपकने लगीं। दादी ने दमु की माँ के सर पर हाथ फेर कर कहा - आँसूओं को बहने मत दो, भगवान सदैव साथ है। उपाय निश्चय ही होगा। दमु की ओर देखकर दादी ने कहा - बेटा! ढीब के घर की ओर देखकर आओ, कौन-कौन है और जल्दी वापस आ जाना। दमु ने कहा - हाँ दादी माँ! देखकर अतिशीघ्र आ रहा हूँ। फिर खड़े होकर दमु ने पूछा - कुछ कहना होगा क्या? बूढ़ी माँ ने उत्तर दिया - “नहीं, सिर्फ देख कर आओ। अगर अभी भी घर में हैं, हम सब जाकर बातचीत करने जाएंगे।” दमु यूं गया और यूं आया और आते ही कहा - बूढ़ी माँ! सब हैं वहाँ। बूढ़ी माँ ने कहा - आओ सब वहाँ चलते हैं। चलो सब चले - यह कहकर दमु ने बूढ़ी माँ और दादी को पकड़ा और सब चल पड़े।

ढीब के घर में चार जन रहते हैं - माँ, बाप, ढीब और ढीब की छोटी बहन। ढीब के घर पहुंच सब चबूतरे में बैठ गए। दमु की माँ ढीब के पिताजी के ओर देखकर कहा - “सब कुछ तुम पर ही निर्भर करता है। हम तो दिशाहीन हैं। गाँव के लोग तो सब छोड़ कर जा रहे हैं मजदूरी के लिए। यहाँ अब गाँव में रहना तो भयावह हो गया है।” ढीब के पिता ने कहा-हाँ! यहाँ समीप में मेरे पहचान के लोग हैं; पंच और प्रमुख के पास जाकर भी सहायता प्राप्त कर सकते हैं।

गंतव्य और निकलने का समय निश्चित हो गया। मिट्टी से बने घर में अस्थाई तौर पर रहकर लगभग सब सामान को एक-दो दिन में नई जगह पर पहुंचा दिया गया। अंतिम दिन में जब आखिरी सामान बाँध और बैलगाड़ी में लाद के सब बाहर निकलने वाले थे, घर के पूजा स्थान में नमस्कार कर हाटा में भगवान के पूजा-सामग्री को सफेद कपड़ों में बांध के दमु की बूढ़ी माँ ने कहा “पूर्वजों को सोचकर बेटा, इस जगह से तीन

कुदाल उतनी मिट्टी को खोद के निकालो, इसे हाटा में रखो और जहाँ हम रहेंगे वहाँ पर पूर्वजों के नाम पर घर के एक कोने में इस मिट्टी को रखेंगे। इस मिट्टी को गोबर से पोत के रोज एक लोटा पानी से साफ करेंगे।” यह सब कह के आँखों में आंसू लेकर पूर्वजों की जन्मभूमि छोड़ नई जगह में आश्रय के लिए और नई जिंदगी की खोज में बूढ़ी माँ बाकियों के साथ रवाना हो गई।

दमु और ढीब राज्य में मजदूरी कर रहे थे। आरंभ में मुसाबनी तांबा कारखाने में काम किया, कुछ रोज कोयला खदान में काम किया, कंपनी में भी नौकरी की, ईटा-भाटी और सड़क का भी काम किया। कुछ रोज से यह सब काम कम होने लगे तो अलग-अलग राज्यों में जाने लगे। चार-पाँच महीने के बाद पर्व के अवसर पर गाँव आना होता था। दमु ने पढ़ाई लिखाई की थी। समय निकालकर पुराने अखबारों से समाचार पढ़ लेता था। मन में काफी प्रश्न उमड़ते थे इसलिए बीच-बीच में ढीब से पूछता था। अभी भी दमु के मन में कई प्रश्न थे। ढीब भी समझ रहा था दमु की अंतर्मन की बात।

अनायास ही ढीब बोल उठा “हम तो मजदूरी करने वाले लोग हैं और क्या कर सकते हैं? जिन लोगों, नेताओं के पास बोलचाल की स्वतंत्रता है वह कुछ नहीं बोल रहे हैं। अपनी मीठी बोली में फंसा लेते हैं परंतु हम लोगों की हक की बात कभी भी नहीं करते हैं।” दमु ने कहा- हाँ! बात तो सच कही। कौन कहेगा हम लोग की बात? हम आदिवासी, इस स्थान के पहले निवासी और हम अभी भी नीचे हैं। सह रहे हैं अत्याचार, हमारा शोषण करने के लिए नए-नए कानून बना रहे हैं। हम इन सब को समझ नहीं पा रहे हैं। भारत देश स्वाधीन हो गया है परंतु हम स्वाधीन हो नहीं पाए। हम अपनी मातृभाषा में नहीं पढ़ पाए और जिस राज्य में हमें रखा गया, वहां भी आदिवासियों की कोई पहचान नहीं रही। आज से कई दशक पहले पूर्वजों ने कभी इतनी गरीबी नहीं देखी होगी। कभी इतने गरीब नहीं थे। अगर हमारे पूर्वज शिक्षित होते, हम भी औरों की तरह सब क्षेत्र में आगे होते और हम अपने हक की बातें कर सकते थे।”

ढीब ने सहमति में सर को हिलाते हुए कहा - सही बात कहा दमु भैया ! दमु ने कहा - देश के स्वाधीनता के उपरांत जो राज्य बने, वहाँ रह रहे लोगों के हिसाब से ही राज्य का निर्माण हुआ । हम लोगों को यहाँ-वहाँ धकेला गया । अभी का राज्य अगर उसे समय प्रदान किया गया होता उसे समय से ही हम लोगों का राज होता और अभी की गरीबी की स्थिति ना होती । ढीब ने कहा - हाँ, दमु भैया ! उसी समय से घर-घर में संथाली लिपि का

संचालन होना चाहिए था। राज्य की मिट्टी में इतने सारे खनिज संपदा है परंतु बड़ी-बड़ी कंपनियां हमारे जमीनों से सब खनिज संपदाओं को खोद-खोद के ले जा रही हैं और इसके फलस्वरूप कितने ही उद्योगपति संपन्न हो गए हैं। हम अभी भी गरीब मजदूर दिन-रात उनकी मजदूरी कर खनिज संपदाओं को उनके लिए खोद रहे हैं, उनसे ही वह लोग धन अर्जित कर रहे हैं और हम गरीबी में जीवन यापन कर रहे हैं।”

गहरी सांस लेते हुए दमु ने कहा- दोस्त! उतना पढ़ाई-लिखाई कर नहीं पाया परंतु जन्मभूमि और अपने आदिवासी भाइयों की इस खराब स्थिति को देख मन में ठेस उत्पन्न होती है। कोई नहीं जो हमें देखकर सोचता हो, राज्य की मिट्टी तो सोने सम है। यहाँ कोयला, तांबा, लोहा, पत्थर, यूरेनियम, अभ्रक, बॉक्साइट, चीनी मिट्टी, ग्रेफाइट डाल माइट, सोना, चांदी और ना जाने कितने ही खनिज पदार्थ हैं परंतु यहाँ के आदिवासी इतने गरीब हैं। हमारी जमीन से हमें विस्थापित कर हमारे जन्मभूमि से निकाल रहे हैं। हम अपने ही हक के लिए आगे नहीं आ रहे हैं। कितने गाँव और गाँव के लोगों को ठगा गया। किसी भी कंपनी और सरकार के कर्मचारियों ने कभी सहायता प्रदान नहीं की। ढीब ने कहा - हाँ दमु भैया, हमें भी अगर समय में सही सहायता प्रदान होती तो हम सही स्थिति में होते। दमु ने कहा- खदान तो खोद रहे, बाँध भी बना रहे और वहाँ से भी हमें भगा रहे। कुछ मुट्ठी भर मदद दे-देकर हमें गरीबी में जीवन यापन करने को विवश किया जा रहा है। अभी हमारे लिए बने राज्य में हमारे लिए भी कोई कार्य नहीं। हम सब काम के लिए तैयार हैं और मजदूरी कर रहे हैं। माँ और बाकी सब भी मजदूरी कर रहे हैं। हम सबकी इस स्थिति को कौन देखेगा और कौन हमारे जैसे गरीब लाचार लोगों की बात सुनेगा?

हम अपने पूर्वजों के जमीन से ऐसे ही विस्थापित होते रहे हैं और ऐसे ही विस्थापित होते रहेंगे। बातें करते-करते दोनों के मुँह मानो सूख से गए। बहुत देर चुपचाप रहे। पूर्वजों की जमीन को सोच आँखों में मानो अश्रु आ गए। दोनों की सोच मानो वातावरण में प्रतिबिंबित होने लगी “अपने पेट को भरने के लिए हे भगवान! हमें कहाँ ले जा रहे हो? पूर्वजों ने खोदी थी मिट्टी, काटा था जंगल और पूर्वजों ने तोड़ी थी पत्थर। पूर्वजों की इस जमीन को कैसे हम रखें? पूर्वजों की इस जमीन को कैसे हम रखें?”

-सेवानिवृत्त प्रबंधक
पंजाब एण्ड सिंध बैंक

मैं इतवार हूँ साहब

मैं इतवार हूँ साहब,
मैं इंतजार करता हूँ साहब,
कुछ अपने अपनो का,
कुछ अधूरे सपनों का।

किसी ने सच ही कहा है,
पुराना समय ही अच्छा था,
दिन के घंटे तो इतने ही थे,
पर मन सबका अच्छा था।

मैं इतवार हूँ साहब,
मैं इंतजार करता हूँ साहब।

सब मिलते थे दिल खोल कर,
हँसते थे दिल खोल कर,
पूछते थे फिर वो हाल ए दिल
बयां करते थे वो भी
सब हाल खुल कर।

मैं इतवार हूँ साहब,
मैं इंतजार करता हूँ साहब।

आते थे मेहमान खुशियां लेकर,
सारे गाँव का हाल चाल लेकर,
साथ में आती थी कुछ मिठाइयां,
और जाते थे सबको थोड़ी
मायूसी देकर।

मैं इतवार हूँ साहब,
मैं इंतजार करता हूँ साहब।

बात तो एकदम सोलह आने सही है,
समय उतना ही है पर
किसी के पास नहीं है
युवा पीढ़ी व्यस्त है अपने आप में,
उन पर तो खुद के लिए ही
वक्त नहीं है।

मैं इतवार हूँ साहब,
मैं इंतजार करता हूँ साहब,

काश वो वक्त फिर लौट आए,
सब अपने अपनो से मिलने आए,
मिटाकर सब गिले शिकवे सारे,
फिर से वही प्यार जगाए।

मैं इतवार हूँ साहब,
मैं इंतजार करता हूँ साहब,

पर ऐसा तो न हो पाएगा,
बीता वक्त तो लौट न आएगा,
आने वाली पीढ़ी भी
कल यही दोहराएगी,
वक्त कल अच्छा था
ये फिर न आयेगा।

मैं इतवार हूँ साहब,
मैं इंतजार करता हूँ साहब,

-विणु कुमार, अधिकारी
महाप्रबंधक सचिवालय (मा.सं.वि.)
कॉर्पोरेट कार्यालय नई दिल्ली

ਮਾਨਨੀਧ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿਦੇਸ਼ਕ ਏਵਾਂ ਮੁਖਾਂ ਕਾਰਧਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਵਰੂਪ ਕੁਮਾਰ ਸਾਹਾ ਕੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਦੇ

ਸ਼ਾਰਖਾ ਸ਼ੁਭਾਰੰਭ

ਚਾਁਦਖੇਡਾ, ਅਹਮਦਾਬਾਦ

ਵਟਵਾ, ਅਹਮਦਾਬਾਦ

ਦੀਮਾਪੁਰ ਬਰਮ ਕੈਪ, ਨਾਗਲੈਂਡ

ਬਿਨੀ ਗੁਪਤਾ

ਵੈਖਿਕ ਔਰ ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ

ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਔਰ ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਮੌਕ ਸਮਾਨਤਾਏ ਔਰ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਦੁਨਿਆ ਮੈਂ ਔਰ ਭਾਰਤ ਮੈਂ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲਿਆਂ ਕੀ ਸੁਰਖਤ: ਇਕ ਸਮਾਨ ਅੰਤਰ ਹੈ ਕਿ ਵੇਤਨਾਂ ਔਰ ਵਿਕਸਿਤ ਪ੍ਰਣਾਲਿਆਂ ਹੈਂ। ਦੋਨੋਂ ਜਾਗਹਾਂ ਪਰ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਭਾਜਨਾਂ, ਉਪਾਦਨ ਸੇਕਟਰਾਂ ਔਰ ਆਰਥਿਕ ਕ੍਷ੇਤਰਾਂ ਮੈਂ ਵਿਵਿਧਤਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਭਾਰਤ ਵਿਕਾਸ ਸੱਥੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਅਭਿੰਨ ਸਥਾਨ ਰਖਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਮੈਂ ਗਹਰੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ, ਕ੃ਧਿ ਸੇਕਟਰ ਕੀ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਤਾ ਔਰ ਬਡੇ ਆਂਕਡੇਂ ਵਾਲੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਕੇ ਕਾਰਣ ਇਸਕੀ ਕੁਛ ਵਿਸ਼ੇ਷ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਏ ਹੈਂ। ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਮੈਂ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਔਰ ਤਕਨੀਕੀ ਪ੍ਰਗਤਿ ਕੇ ਕ੍਷ੇਤਰ ਮੈਂ ਤੁਚਾ ਸ਼ਤਰ ਕੀ ਉਪਸਥਿਤਿ ਹੈ ਜਿਥਾਂ ਭਾਰਤ ਅਭੀ ਭੀ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਮੈਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਕੀ ਅਧਿਕ ਸੁਰਕਿਤ ਔਰ ਸਥਾਈ ਬਨਾਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੀ ਤੁਚਾ ਗੁਣਵਤਾ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਕਸ਼ਾ ਔਰ ਸ਼ਵਾਸਥਾ ਸੇਵਾਓਂ ਮੈਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀ ਆਵਥਕਤਾ ਹੈ। ਦੁਨਿਆ ਔਰ ਭਾਰਤ ਕੀ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਇਕ ਅਦ੍ਰਿਤੀਯ ਸੰਬੰਧ ਸਾਝਾ ਕਰਤੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਤਨਮੈਂ ਯੋਜਨਾਏ ਔਰ ਚੁਨੈਤਿਆਂ ਭਿੰਨ ਹੈਂ ਜਿਨ੍ਹੇ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਮੈਂ ਮੋਫ਼ਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਯਾਸਾਂ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਔਰ ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਔਰ ਚਰਮਪਥੀ ਹੈਂ ਲੇਕਿਨ ਤਨਮੈਂ ਕਈ ਸਮਾਨਤਾਏ ਔਰ ਵਿਭਿੰਨਤਾਏ ਹੈਂ। ਲੇਖ ਮੈਂ ਆਗੇ, ਹਮ ਦੋਨੋਂ ਅਰਥਵਾਸਥਾਓਂ ਕੀ ਸਮਾਨਤਾਓਂ ਔਰ ਅਸਮਾਨਤਾਓਂ ਕੋ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੇ ਜਾਨੇਂਗੇ।

ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ

ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਇਕ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਖਿਲਾਡੀ ਹੈ ਜੋ ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਮੈਂ ਅਪਨੀ ਜਾਗਹ ਬਨਾ ਰਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਇਕ ਬਡਾ ਔਰ ਵਿਵਿਧ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਭਾਸ਼ਾਏ, ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਵਿਵਿਧਤਾ ਔਰ ਆਰਥਿਕ ਸੇਕਟਰਾਂ ਮੈਂ ਵਿਭਿੰਨਤਾਏ ਹੈਂ। ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਕੀ ਇਕ ਸੁਰਖਤ ਵੱਡਾ ਦੁਰ ਮੈਂ ਵਢਤਾ ਔਰ ਵਿਤੀਯ ਸਮਾਨਤਾ ਮੈਂ ਅਸਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਕ੃ਧਿ, ਉਦਯੋਗ ਔਰ ਸੇਵਾ ਕ੍਷ੇਤਰ ਮੈਂ ਵਿਭਿੰਨ ਯੋਜਨਾਏ ਔਰ ਪ੍ਰਕਿਯਾਏ ਸਮਾਹਿਤ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਆਰਥਿਕ ਗਤਿਵਿਧਿਆਂ ਕੀ ਸਮਰਥਨ ਕਰਤੀ ਹੈ। ਇਸਕੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਮੈਂ ਕਈ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਭੀ ਹੁਏ ਹੈਂ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਭਿੰਨ ਕ੍਷ੇਤਰਾਂ ਮੈਂ ਨੀਤਿਆਂ ਔਰ ਯੋਜਨਾਓਂ ਕੀ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਅਨੇਕ ਪਹਲੂਆਂ ਮੈਂ ਸੁਧਾਰ ਕਿਯਾ ਹੈ।

ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰ, ਅਧਿਕ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਔਰ ਵਿਭਿੰਨ ਕ੍਷ੇਤਰਾਂ ਮੈਂ ਨਵੀਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੁਧਾਰ ਮੈਂ ਕਦਮ ਤਠਾਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ਷ ਸੰਵੈਧਾਨਿਕ ਔਰ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਸਮੱਗ੍ਰੀ ਕੀ ਪਰਿਚਾਯਕ ਹੈ ਜਿਸ ਮੈਂ ਵਿਭਿੰਨ ਤੰਤੁ, ਰੰਗ-ਬਿਰਾਂਗੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕਤਾ ਔਰ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲਿਆਂ ਇਕ ਸਾਥ ਮਿਲਾਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਕੀ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਕੀ ਉਦਦ ਇਤਿਹਾਸ ਸੇ ਮਿਲਾਈ ਹੈ ਜਿਥਾਂ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਵਿਧ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਸੁਧਾਰ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਭਿੰਨ ਕ੍਷ੇਤਰਾਂ ਮੈਂ ਅਪਨੀ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਇਕ ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਦ੍ਰਾ ਔਰ ਵਿਵਾਸਥਾ ਕੀ ਸਾਥ ਇਕ ਅਗਰੀਂ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਰੂਪ ਮੈਂ ਉਭਰ ਰਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਇਕ ਵਿਵਿਧ ਔਰ ਬਡੇ ਆਕਾਰ ਕੀ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਕ੃ਧਿ, ਉਦਯੋਗ ਔਰ ਸੇਵਾਏ ਸਮਾਹਿਤ ਕਰਤੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਮੈਂ ਤੇਜ਼ੀ ਸੇ ਬਦਲਾਵ ਹੋ ਰਹੇ ਹੈਂ ਔਰ ਯਹ ਆਤਮਨਿਰੰਭਰਤਾ, ਡਿਜਿਟਲੀਕਰਣ ਔਰ ਸਾਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਦਿਸ਼ਾ ਮੈਂ ਕਦਮ ਬਢਾ ਰਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਮੈਂ ਕ੃ਧਿ ਸੇਕਟਰ ਕੀ ਮਹਤਵ ਅਧਿਕ ਹੈ ਕਿ ਯਹ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਲਾਗਭਾਗ 60% ਜਨਸੰਖਿਆ ਕੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਔਰ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਕ੍਷ੇਤਰਾਂ ਮੈਂ ਜੀਵਨੋਤੀਤ ਬਨਾਏ ਰਖਨੇ ਮੈਂ ਮਦਦ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਯਹ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਆਤਮਨਿਰੰਭਰਤਾ ਮੈਂ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਤਾ ਹੈ। ਉਦਯੋਗ ਸੇਕਟਰ ਮੈਂ ਭੀ ਭਾਰਤ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਆਕਾਰ ਕਦਮ ਬਢਾਯਾ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੇ ਨੌਕਰਿਆਂ ਕੀ ਬਢਾਵਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਔਰ ਤਪਾਦਾਂ ਕੀ ਮਾਤਾ ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਕੀ ਹੈ। ਸੌਜਨਿ, ਤਕਨੀਕੀ ਤੁਨਤਿ ਔਰ ਅਚ੍ਛੀ ਗੁਣਵਤਾ ਕੀ ਤਪਾਦਾਂ ਕੀ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਭਾਰਤੀਯ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮੈਂ ਅਪਨੀ ਪਹਚਾਨ ਬਨਾ ਰਹਾ ਹੈ।

ਸੇਵਾ ਸੇਕਟਰ ਮੈਂ ਭੀ ਵੱਡਾ ਦੇਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਖਾਸਕਰ ਤਕਨੀਕੀ ਔਰ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਕੀ ਕ੍਷ੇਤਰ ਮੈਂ। ਆਈਟੀ, ਬੈਂਕਿੰਗ, ਨੌਜੇਨਾ ਔਰ ਸ਼ਵਾਸਥਾ ਸੇਵਾਏ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਯੋਜਨਾਓਂ ਕੀ ਅਨੰਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਆਧੁਨਿਕ ਔਰ ਸੁਰਕਿਤ ਬਨਾਏ ਰਖਨੇ ਮੈਂ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਯਹਾਂ ਚਰਿਤਰ ਕਿਏ ਗਏ ਵਿਭਿੰਨ ਕ੍਷ੇਤਰਾਂ ਕੀ ਅਲਾਵਾ, ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਾਸਥਾ ਮੈਂ ਵਿਸ਼ੇ਷ ਬਾਤਾਂ ਹੈਂ ਜੋ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸੇ ਅਲਗ ਬਨਾਤੀ ਹੈਂ। ਭਾਰਤ ਮੈਂ ਗਹਰੀ ਜਨਸੰਖਿਆ, ਸਾਮਾਜਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਔਰ

ਆਰ्थਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕੇ ਮੁਦੇ ਹੈਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂਨੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਰਾਹ ਮੋਂ ਬਾਧਾ ਪੈਦਾ ਕੀ ਹੈਂ। ਜਨਸੰਖਿਆ ਕੇ ਬਢੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੇ ਸਾਥ ਜੁਡੇ ਹੁਏ ਭਾਰਤ ਕੋ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਔਰ ਸਾਮਾਜਿਕ ਸੁਰਕਾ ਕੀ ਚੁਨੌਤਿਆਂ ਕਾ ਸਾਮਨਾ ਕਰਨਾ ਪਡ ਰਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਮੋਂ ਸਾਮਾਜਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਕੇ ਕਾਰਣ, ਵਿਕਾਸ ਕਾ ਲਾਭ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਕ्षੇਤਰਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਔਰ ਯਹ ਏਕ ਬੜੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਨੇ ਮੋਂ ਚੁਨੌਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਭੀ ਏਕ ਮੁੜਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਕੋ ਚੁਨੌਤੀਪੂਰਨ ਬਨਾਤਾ ਹੈ। ਅਰਥਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕੇ ਕਾਰਣ ਧਨ ਕਾ ਅਨੁਪਾਤ ਬਡਾ ਹੈ ਔਰ ਯਹ ਵਿਭਿੰਨ ਵਗੋਂ ਕੇ ਬੀਚ ਮੋਂ ਅਸਮਾਨਤਾ ਉਪਤੱਤ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਯਹ ਸਮਸਥਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਗਤਿ ਕੋ ਧੀਮੀ ਕਰਤੀ ਹੈ ਔਰ ਅਧਿਕਾਂਸ ਲੋਗਾਂ ਕੋ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਸੇ ਵੰਚਿਤ ਕਰਤੀ ਹੈ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼੍ਟਰੀਯ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਮੋਂ ਭਾਰਤ ਕੀ ਪਹਿਚਾਨ ਤੇਜੀ ਸੇ ਬਢ ਰਹੀ ਹੈ ਔਰ ਯਹ ਏਕ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਡਾਲ ਰਹਾ ਹੈ। 'ਮੇਕ ਇਨ ਇੰਡੀਆ' ਅਭਿਯਾਨ ਔਰ 'ਆਤਮਨਿਰੰਭਰ ਭਾਰਤ' ਕੀ ਪਹਲ ਕੇ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਅਪਨੇ ਆਤਮਸਮਰਥਨ ਕੀ ਦਿਸਾ ਮੋਂ ਕਦਮ ਬਢਾਯਾ ਹੈ। ਤਕਨੀਕੀ ਔਰ ਅਭਿਵ੃ਦ੍ਧੀ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਮੋਂ ਭਾਰਤ ਅਭ ਵਿਸ਼ਵ ਨੇਤ੍ਰਤਵ ਕੀ ਦਿਸਾ ਮੋਂ ਬਢ ਰਹਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਉਤਕ੃ਸ਼ਟਾ ਔਰ ਨਾਲ ਆਵਿ਷ਕਾਰਾਂ ਮੋਂ ਯੋਗਦਾਨ ਮੋਂ ਵੁਦ੍ਧਿ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਮੋਂ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਕੀ ਸਮਸਥਾ ਭੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਗੋਂ ਕੇ ਬੀਚ ਬਢੇ ਧਨ ਕਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਯਹ ਅਸਮਾਨਤਾ, ਸਾਮਾਜਿਕ ਔਰ ਆਰਥਿਕ ਸੁਰਕਾ ਕੋ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਤੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਕੇ ਕੁਛ ਕਾਨੂੰਨ ਮੋਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਔਰ ਅਸਮੱਜਿਸ ਭੀ ਹੈਂ ਲੇਕਿਨ ਯਹ ਏਕ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹਾ ਹੈ ਔਰ ਅਪਨੀ ਸਮਸਥਾਓਂ ਕੀ ਸਮਾਧਾਨ ਨਿਕਾਲਨੇ ਕੇ ਲਿਏ ਪ੍ਰਤਿਬਦ੍ਧ ਹੈ। ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਏਕ ਸਥਾਈ ਔਰ ਤੀਵਰ ਗਤਿ ਕੀ ਓਰ ਬਢ ਰਹੀ ਹੈ ਔਰ ਯਹ ਏਕ ਸਥਾਨਕ, ਸਮੂਦ੍ਰ ਔਰ ਸਮੂਦ੍ਧਿ ਭਰਾ ਭਵਿ਷ਾ ਬਨਾਨੇ ਕੀ ਦਿਸਾ ਮੋਂ ਕਾਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ

ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਏਕ ਬਹੁਰੂਪੀ ਔਰ ਘਨਿ਷਼ ਨੇਟਵਰਕ ਹੈ ਜੋ ਵਿਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਔਰ ਕਾਨੂੰਨ ਮੋਂ ਕੇ ਏਕ ਸਾਥ ਬਾਂਧਤਾ ਹੈ। ਯਹ ਅਨਗਿਨਤ ਵਾਪਾਰ, ਨਿਵੇਸ਼ ਔਰ ਵਿਤੀਯ ਗਤਿਵਿਧਿਆਂ ਕੇ ਕੇਂਦਰ ਹੈ ਜੋ ਦੁਨਿਆ ਭਰ ਮੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਮੋਂ ਵਾਪਾਰ ਕੇ ਮਾਧਿਮ ਸੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੇ ਬੀਚ ਸੰਬੰਧ ਬਢਾਵੇ ਹੈਂ ਔਰ ਯਹ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਧਾਓਂ ਮੋਂ ਵਿਤੀਯ ਸਹਿਯੋਗ ਭੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਤੀ ਹੈ। ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਕੀ ਏਕ ਅਫ਼ਸ ਪਹਲ ਵਾਪਾਰ ਔਰ ਵਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੇ ਬੀਚ ਵਸਤੂਏਂ ਔਰ ਸੇਵਾਏਂ ਵਿਨਿਰਾਤ ਔਰ ਆਧਾਤ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਯਹ ਏਕ ਐਸਾ ਤੰਤ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਏਕ ਦੇਸ਼ ਅਪਨੇ ਤੱਤਾਵਾਂ ਔਰ ਸੇਵਾਓਂ ਕੋ ਵਿਸ਼ਵ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਮੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਔਰ ਤਤੀਕ ਰੂਪ ਮੋਂ ਅਨ੍ਯ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੇ ਤੱਤਾਵਾਂ ਔਰ ਸੇਵਾਓਂ ਕੋ ਅਪਨੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮੋਂ ਆਤਾ ਹੈ।

ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਮੋਂ ਵਿਤੀਯ ਸੰਸਥਾਏਂ ਏਕ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਤੀ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼੍ਟਰੀਯ ਬੈਂਕ, ਵਿਤੀਯ ਸੰਸਥਾਏਂ ਔਰ ਸੱਗਠਨ ਵਿਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੇ ਬੀਚ ਸੰਬੰਧ ਬਨਾਏ ਰਖਾਵੇ ਹੈਂ ਔਰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਿਯੋਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਾਵੇ ਹੈਂ। ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਮੋਂ ਰੂਪਧੇ, ਡੱਲਰ, ਯੂਰੋ ਜੈਸੀ ਮੁਦ੍ਰਾਏ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਹੈਂ ਜੋ ਵਾਪਾਰ ਔਰ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀ ਆਸਾਨ ਬਨਾਤੀ ਹੈ। ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਹ ਵਿਕਾਸ ਔਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕੇ ਵਿਸ਼ਾਰ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ ਏਕ-ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਸਾਥ ਆਰਥਿਕ ਵਾਡੀ ਸੇ ਜੁਡੇ ਹੈਂ। ਇਸ ਅਨੁਕੂਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼੍ਟਰੀਯ ਵਾਤਾਵਰਣ ਮੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਅੰਗਾਂ ਕੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਵਿਕਿਤਿ, ਸਮੂਦ੍ਧਿ ਔਰ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਦਿਸਾ ਮੋਂ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਾਪਕ ਰੂਪ ਸੇ ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਮੋਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਔਰ ਅਵਸਰ ਏਕ ਸਾਥ ਮਿਲਾਵੇ ਹੈਂ। ਦੁਨਿਆ ਭਰ ਮੋਂ ਆਰਥਵਿਵਸਥਾ ਕੇ ਬਦਲਾਵ ਸੇ ਕੇਂਤ ਯਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਾਵੇ ਹੈਂ ਕਿ ਏਕ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਕੈਸੇ ਪਰਿਵਰਿਤ ਹੋ ਸਕਾਵੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਵਾਪਾਰ ਔਰ ਵਿਤੀਯ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਮੋਂ ਏਕ ਸਥਾਨਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਕੀ ਹੋਵਾ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਵਿਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੇ ਬੀਚ ਵਾਪਾਰ ਸੰਬੰਧ ਔਰ ਵਿਤੀਯ ਤਾਤਾਰੀਕਰਣ ਕੀ ਮਾਧਿਮ ਸੇ, ਸਥਾਨਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਸੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਕ੍ਰਿਆ ਹੋਵੀ ਹੈ।

ਵੈਖਿਕ ਕਰਣ ਕੀ ਏਕ ਸੁਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਏਕ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਉਸਕੇ ਸੀਮਾਓਂ ਕੋ ਪਾਰ ਕਰਾਵੀ ਹੈ ਔਰ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਤਰ ਪਰ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਕੀ ਹਿੱਸਾ ਬਨਾਵੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸੀਮਾ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ ਕਿ ਏਕ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਉਸਕੇ ਸਾਥੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਸਕਾਵੀ ਹੈ ਔਰ ਤਮੀਦ ਸੇ ਭੀ ਅਧਿਕ ਅਵਵਲ ਹੋ ਸਕਾਵੀ ਹੈ। ਇਸੀ ਕੀ ਸਾਥ, ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਮੋਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਔਰ ਵਿਕਾਸਹੀਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੇ ਬੀਚ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾ ਭੀ ਮਹਤਵ ਹੈ। ਸਾਮਾਜਿਕ ਔਰ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਕੋ ਕਮ ਕਰਾਵੇ ਕੇ ਲਿਏ ਸਹੀ ਉਪਾਧਿਆਂ ਕੀ ਤਲਾਸ ਮੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਸਮੁਦਾਯ ਕੋ ਸਾਥ ਮਿਲਾਵਾ ਕਾਮ ਕਰਾਵਾ ਹੋਗਾ। ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ, ਅਦ੍ਰਿਤੀਯ ਰੂਪ ਸੇ ਐਸਾ ਜੋੜ ਹੈ ਜੋ ਸਭੀ ਕੀ ਸਾਥ ਮੋਂ ਬਾਂਧਾਵੀ ਹੈ। ਯਹ ਸਾਬਕਾ ਮਿਲਾਵਾ ਸਾਝਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਦਿਸਾ ਮੋਂ ਬਢਾਵੇ ਕਾ ਏਕ ਮਾਧਿਮ ਹੈ ਤਾਕਿ ਹਮ ਸਭੀ ਵਿਕਾਸਿਤ ਔਰ ਸਮੂਦ੍ਧਿ ਭਰਾ ਭਵਿ਷ਾ ਬਨਾਵਾ ਸਕੇ।

ਵੈਖਿਕ ਔਰ ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਓਂ ਕੇ ਬੀਚ ਕਿਉਂ ਅੰਤਰ ਭੀ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੇ ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਅੰਤਰਰਾਸ਼੍ਟਰੀਯ ਵਾਪਾਰ ਔਰ ਵਿਤੀਯ ਸੰਬੰਧ ਬਨਾਵੀ ਹੈ, ਤਤੀਕ ਭਾਰਤ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਅਭੀ ਭੀ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਤੁਲਨਾ ਮੋਂ ਕਮਜ਼ੂਰ ਹੈ। ਵੈਖਿਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਮੋਂ ਤਕਨੀਕੀ ਔਰ ਵਿਜਾਨ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਮੋਂ ਉਚਵ ਸ਼ਤਰ ਕੀ ਨਵਾਚਾਰ ਔਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋ ਬਢਾਵਾ ਮਿਲਾਵੇ ਹੈ ਜਵਾਕਿ ਭਾਰਤ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਮੋਂ ਅਭੀ ਭੀ ਪਿਛਾ ਹੁਅ ਹੈ। ਯਹ ਵਿਭਿੰਨ ਤਾਤਾਰਾਂ ਔਰ ਕਾਨੂੰਨ ਮੋਂ ਵਿਕਾਸ ਕੀ ਗਤਿ ਮੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਤਾਤਾਰਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਾਵੀ ਹੈ। ਵੈਖਿਕ ਔਰ ਭਾਰਤੀਯ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਮੋਂ ਸਮਾਨਤਾਏਂ ਔਰ ਵਿਭਿੰਨ ਤਾਤਾਰਾਂ ਕੋ ਬਾਵਜੂਦ ਦੋਨੋਵਾਂ ਹੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਏਂ ਏਕ-ਦੂਸਰੇ ਸੇ ਸੀਖ ਰਹੀ ਹੈਂ ਔਰ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਕਿ ਏਕ ਸਥਾਨਕ ਔਰ ਸਮੂਦ੍ਧਿ

विश्व की दिशा में कदम बढ़ाया जा सके। वैश्विक अर्थव्यवस्था और भारतीय अर्थव्यवस्था ये दोनों ही आर्थिक दृष्टिकोण से महत्वपूर्ण हैं और इनका तुलनात्मक अध्ययन हमें उनमें समानताएं और विभिन्नताएं समझने में मदद करता है। वैश्विक अर्थव्यवस्था और भारतीय अर्थव्यवस्था के बीच के मुख्य संदर्भ, सामाजिक परिस्थितियां और आर्थिक क्षेत्र में सामान्य अंतर इस प्रकार से हो सकते हैं -

आर्थिक संरचना : वैश्विक अर्थव्यवस्था विशाल, घनिष्ठ और विविध है जिसमें विभिन्न देशों और क्षेत्रों की आर्थिक गतिविधियाँ शामिल हैं। भारतीय अर्थव्यवस्था भी बड़ी है लेकिन यह वैश्विक अर्थव्यवस्था की तुलना में कम विकसित है।

सामाजिक परिस्थितियाँ : वैश्विक अर्थव्यवस्था में विभिन्न सामाजिक प्रणालियाँ और संस्कृतियाँ शामिल हैं जिससे एक बड़े और विविध समृद्धि का संचार होता है। भारत में समाज में जातिवाद, असमानता और गरहरी सांस्कृतिक विविधता है जो आर्थिक विकास को प्रभावित करती हैं।

आर्थिक विभिन्नता : वैश्विक अर्थव्यवस्था में उच्च तकनीकी उन्नति, बड़े व्यापार गतिविधियाँ और आपसी व्यापार के माध्यम से विश्व साथी देखने को मिलते हैं। भारतीय अर्थव्यवस्था में तकनीकी प्रगति में कमी है लेकिन उद्योग और सेवा क्षेत्र में विकास देखा जा रहा है। वैश्विक अर्थव्यवस्था में धन का अधिक बंटवारा है लेकिन कुछ देश अधिकतम धन के दृष्टिकोण से बड़े हैं जबकि अन्य देश इसमें कमज़ोर हैं।

रोजगार : वैश्विक अर्थव्यवस्था में विभिन्न क्षेत्रों में नौकरियों की बहुसंख्यकता है जो विभिन्न देशों के बीच रोजगार का आदान-प्रदान करती है। भारत में रोजगार की मात्रा में बढ़ोतरी हो रही है लेकिन विस्तार से ग्रामीण क्षेत्रों में रोजगार की उपलब्धता एक चुनौतीपूर्ण क्षेत्र रही है।

हम देख सकते हैं कि वैश्विक अर्थव्यवस्था एक विशाल नेटवर्क है जो विभिन्न देशों को आर्थिक दृष्टिकोण से जोड़ता है जबकि भारतीय अर्थव्यवस्था अपनी स्वाभाविक विविधता के साथ विकसित हो रही है।

यह समाज, रोजगार और आर्थिक सेक्टर में नौकरियों की उपलब्धता के प्रश्नों का सामना करती है जबकि वैश्विक अर्थव्यवस्था व्यापार, निवेश और अंतरराष्ट्रीय सहयोग के माध्यम से उच्च स्तर पर समृद्धि की दिशा में कदम बढ़ा रही है। इन दोनों अर्थव्यवस्थाओं के बीच अंतर यह भी है कि

वैश्विक अर्थव्यवस्था एक बड़े और अंतरराष्ट्रीय संबंधों का क्षेत्र है जबकि भारतीय अर्थव्यवस्था अपने स्वदेशी योजनाओं और स्थानीय विकास की दिशा में महत्वपूर्ण भूमिका निभा रही है। वैश्विक और भारतीय अर्थव्यवस्थाएं अपने विशिष्ट स्वभाव, आदिकालीनता और विकास के क्षेत्र में अपनी अनूठी पहचान रखती हैं लेकिन उसमें समरसता की भावना भी व्यक्त हो सकती है।

वैश्विक अर्थव्यवस्था एक बहुसंख्यक दुनिया में सभी देशों के आर्थिक संबंधों का समृद्धि और संवर्द्धन का क्षेत्र है। यह विभिन्न देशों के बीच व्यापार, निवेश और वित्तीय संबंधों के माध्यम से जुड़ी होती है। इसमें विभिन्न अनुष्ठान और संगठन शामिल हैं जैसे कि व्यापार संगठन, वित्तीय संस्थाएं और अंतरराष्ट्रीय सरकारें। वैश्विक अर्थव्यवस्था में विभिन्न देशों की समृद्धि स्तर अलग हो सकती है जबकि भारतीय अर्थव्यवस्था एक विकसित होने वाले देश की श्रेणी में आती है। वैश्विक अर्थव्यवस्था में ग्लोबल व्यापार, वित्तीय बाजारों की संवेदनशीलता और राजनीतिक प्रणालियों का विस्तार एक प्रमुख विशेषता है। इसके विपरीत भारतीय अर्थव्यवस्था में स्थानीय उत्पादों का महत्व है और यह सामाजिक और सांस्कृतिक परंपराओं को ध्यान में रखती है।

समरूपता का एक और पहलू यह है कि दोनों ही अर्थव्यवस्थाएं अब एक-दूसरे से जुड़ी हुई हैं और उनका प्रभाव एक दूसरे पर हो रहा है। हालांकि इनमें अंतर है कि वैश्विक अर्थव्यवस्था बहुराष्ट्रीय स्तर पर संघर्ष और समझौतों का मैदान है जबकि भारतीय अर्थव्यवस्था अपनी विशिष्ट चुनौतियों का स्वयं समाधान तलाश रही है। इसके अलावा वैश्विक अर्थव्यवस्था तकनीकी और उद्यमिता में अग्रणी है जबकि भारतीय अर्थव्यवस्था, आत्मनिर्भरता और संरचनात्मक परिवर्तन की दिशा में कदम बढ़ा रही है। इन विभिन्नताओं के बावजूद दोनों ही अर्थव्यवस्थाएं एक-दूसरे के साथ मिलकर सुनिश्चित कर सकती हैं कि आधुनिक विकास में समृद्धि हो और सभी क्षेत्रों में सामरिक और सामाजिक सुधार मजबूत हो। समरूपता में दोनों अर्थव्यवस्थाएं आपस में जुड़ी हुई हैं और एक-दूसरे को प्रभावित कर रही हैं। इनमें से प्रत्येक का अपनी विशेषता और विकल्पों के साथ अपने लक्ष्यों की प्राप्ति के लिए समर्थ होना महत्वपूर्ण है।

-अधिकारी

आंचलिक कार्यालय गुरुग्राम

अंतरराष्ट्रीय महिला दिवस 2024

08 मार्च, 2024 को बैंक के किंदवई नगर, दिल्ली स्थित कॉर्पोरेट कार्यालय में प्रबंध निदेशक एवं मुख्य कार्यकारी अधिकारी श्री स्वरूप कुमार साहा की अध्यक्षता में अंतरराष्ट्रीय महिला दिवस का आयोजन किया गया। कार्यक्रम में कार्यकारी निदेशक डॉ. रामजस यादव सहित अन्य उच्चाधिकारी उपस्थित रहे। प्रबंध निदेशक एवं मुख्य कार्यकारी अधिकारी महोदय तथा कार्यकारी निदेशक महोदय ने इस अवसर पर उपस्थित महिला कार्मिकों को संबोधित किया।

बैंक के स्टाफ प्रशिक्षण कॉलेज रोहिणी, दिल्ली में प्रधानाचार्या श्रीमती बिंदु जी शर्मा की अध्यक्षता में आयोजित एक अन्य कार्यक्रम में महिला प्रशिक्षणार्थियों के लिए भी विविध गतिविधियों का आयोजन किया गया।

ੴ ਸ਼੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ

ਪੰਜਾਬ ਏਣਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ

(ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਉਪਕ੍ਰਮ)

Punjab & Sind Bank
(A Govt. of India Undertaking)

ਜਹਾਂ ਸੇਵਾ ਹੀ ਜੀਵਨ - ਧ੍ਯੇਯ ਹੈ

ਵਿਤਪੋ਷ਣ ਹੇਤੁ ਪੀਏਸਬੀ ਯੋਜਨਾ

ਰੁਫ ਟੋਪ ਸੋਲਰ (ਆਰਟੀਏਸ)

ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤ੍ਰੀ ਸੂਰ੍ਯ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਮਰੱਥਿਤ ਯੋਜਨਾ: ਮੁਫ਼ਤ ਬਿਜਲੀ ਯੋਜਨਾ

₹ 6 ਲਾਖ*
ਤک
ਕ੍ਰਦਣ

ਵਾਯੁ ਦਰ

7%*
ਪ੍ਰਤੀਵਰ਷

ਸਰਕਾਰੀ
ਸਾਕਿਸ਼ਡੀ
ਉਪਲਬਧ

ਪੁਨਰ్ਭੁਗਤਾਨ
ਅਵਧੀ
10 *
ਵਰ੍਷
ਲਾਲ

ਸ਼ੁਨ्य
ਸੰਪਾਈਕ
ਜਮਾਨਤ

ਸ਼ੁਨ्य
ਪ੍ਰਸਾੰਸਕਰਣ
ਸ਼ੁਲਕ

<https://punjabandsindbank.co.in>

e-mail: ho.customerexcellance@psb.co.in

1800 419 8300 (ਟੋਲ ਫ੍ਰੀ)

ਹਮਾਰਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰੋ @PSBIndOfficial

